

KİLİS 7 ARALIK
ÜNİVERSİTESİ

YEDİ ARALIK

SOSYAL ARAŞTIRMALAR

DERGİSİ

CİLT / 2

SAYI / 1

2023

YASAD

YEDİ ARALIK SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ (YASAD)

Kilis 7 Aralık İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Elektronik Dergisi/Kilis 7 Aralık University E-Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences
e-ISSN: 2822-5104

Cilt 2 - Sayı 1, Bahar 2023 / Volume 2 – Issue 1, Spring 2023

Dizin Bilgileri /Indexation

Asos Indeks

<https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=journal-page&journal-id=2992>

idealonline

<https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/journalDetail.xhtml?uId=105>

Acarindex

<https://www.acarindex.com/journals/yedi-aralik-sosyal-arastirmalar-dergisi-4767>

İsam

<http://ktp.isam.org.tr/?url=makale/findrecords.php>

Google Scholar

<https://scholar.google.com>

İletişim Bilgileri / Contact Information

Genel Ağ / Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasader>

E-posta /E-mail: osmtsk@gmail.com

Telefon Numarası / Phone Number: 0 348 814 26 66

Fax: 0348 813 93 24

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Kilis-Türkiye

Yayım Tarihi / Publication Date

e-ISSN: 2822-5104

YEDİ ARALIK SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ (YASAD)

Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Elektronik Dergisi/Kilis 7 Aralık University E-Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences
e-ISSN: 2822-5104

Cilt 2 - Sayı 1, Bahar 2023 / Volume 2 – Issue 1, Spring 2023

Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı / Owner and Head of the Editorial Board

Prof. Dr. M. Fatih KANTER, Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Osman TAŞKIN, Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Editör yardımcısı / Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Aykuthan ULUSOY, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Bölüm Editörleri / Section Editors

Dr. Öğr. Üyesi Onur VAROLUN, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ABAZOĞLU, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih GÜLOĞLU, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi Pelin DOĞAN-ÖZGER, Munzur Üniversitesi, Türkiye.

Yayın Editörü / Publication Editor

Arş. Gör. Kübra EFENDİOĞLU, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

YEDİ ARALIK SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ (YASAD)

Kilis 7 Aralık İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Elektronik Dergisi/Kilis 7 Aralık University E-Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences
e-ISSN: 2822-5104

Cilt 2 - Sayı 1, Bahar 2023 / Volume 2 – Issue 1, Spring 2023

Dil Editörleri / Language Editors

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Arş. Gör. Gülten SİLİNDİR KERETLİ, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Arapça Dil Editörü / Arabic Language Editor

Doç. Dr. Bekir MEHMETALİ, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Farsça Dil Editörü / Persian Language Editor

Arş. Gör. Emine ZEYTUNLU, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye

Sekreteryä

Arş. Gör. Muhammet Yasin ÇAKIR (Koordinatör), Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Arş. Gör. Kübra EFENDİOĞLU, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Arş. Gör. Mücahid Orkun İKİNCİ, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Arş. Gör. Yeliz SAYGILI SAVAŞ, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye

Arş. Gör. Sait SÖYLEMEZ, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Arş. Gör. Kübra SOLMAZ, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

YEDİ ARALIK SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ (YASAD)

Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Elektronik Dergisi / Kilis 7 Aralık University E-Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences
e-ISSN: 2822-5104

Cilt 2 - Sayı 1, Bahar 2023 / Volume 2 – Issue 1, Spring 2023

Yayın ve Danışma Kurulu / Editorial and Advisory Board

Prof. Dr. M. Doğan KARACOŞKUN, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. M. Fatih KANTER, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Muhammet Ruhat YAŞAR, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Halil ALDEMİR, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye. Prof. Dr. Bilgehan

PAMUK, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Ömer DEMİREL, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye. Prof. Dr. Ali TAŞKIN,

Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN, Medeniyet Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türkiye.

Prof. Dr. Halil -M-H. ODEH. el-Necah Üniversitesi, Filistin.

Prof. Dr. Yacine BENABİD, Muhamme el-Emin Üniversitesi, Cezair.

Prof. Dr. Muhtar KAZIMOĞLU, Uluslararası Enstitü Müdürü, Azerbaycan.

Prof. Dr. Mahmud Favzi Abdullah EL-KUBAİSİ, Irak Üniversitesi, Irak.

Prof. Dr. Luma İbrahim EL-BARZENJİ, Diyala Üniversitesi, Irak.

Prof. Dr. Faeza EL-HUDEEB, Bağdat Üniversitesi, Irak. Prof. Dr. Abduselam.

HAMED, Katar Üniversitesi, Katar

Prof. Dr. Majed RAHİ, Vasıt Üniversitesi, Irak.

Doç. Dr. Şefaattin DENİZ, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Muazzez HARUNOĞULLARI, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Ersin KIRCA, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. İlhan GÖK, Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Meral KUZGUN, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi Hassan ASADİ, University of Mohaghegh Ardabili Ardabil, Iran

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

- [1]. Gülten SİLİNDİR KERETLİ. **The queens of Pathetic Tragedy: Belvidera, Isabella and Anna Bullen acted by the prestigious English actress Elizabeth Barry.** *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(1)/2023: 1-8.
- [2]. Fatma Betül TATLI. **Sayıma problemi olarak eşitsizlik fikri ve jacques ranière'in eserlerinde ortak bir tema olarak hiyerarşi eleştirisine kısa bir bakış.** *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(1)/2023: 9-17.
- [3]. Metin Gani TAPAN. **Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Afet Yönetiminde Sosyal Hizmet Uygulamaları.** *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1)/2023: 18-30.
- [4]. Bilgehan PAMUK. **Kilis Şehri'nin Demografik Yapılanması Üzerine Bazı Görüşler (16-20. Yüzyıllar).** *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1)/2023: 31-48.
- [5]. Emine KÖSEOĞLU & Kübra DURNA. **Mehmet Rauf'un Eylül Romanında Mekâna Dair Duygusal Betimlemeler Yoluyla Tematik Bir Analiz.** *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(1)/2023: 49-59.
- [6]. Mohamad ALAHMAD. **بناء الشخصيات في قصة إبراهيم عليه السلام في القرآن الكريم | Kur'an-ı Kerim'de Hz.İbrahim Kıssasındaki Karakterlerin Yapısı.** *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*,2(1)/2023: 60-80.
- [7]. İbrahim Halil İNAN. **Mustafa Kutlu Anlatılarında Gelenek Ve Moderniteyi Kuran Alegoriler ve Nesnelere.** *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1)/2023: 81-100.

Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi Hakkında | About Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi, *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1)/2023

Etik İlkeler ve Yayın Politikası | Publication Principles *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1)/2023

Yazım Kuralları | Writing Rules *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1)/2023

The Queens of Pathetic Tragedy: Belvidera, Isabella and Anna Bullen Acted by the Prestigious English Actress Elizabeth Barry

Pathetic Tragedyannın Öncüleri: Dönemin En İyi Tiyatro Oyuncusu İngiliz Aktris Elizabeth Barry'nin Canlandırdığı Roller Belvidera, Isabella Ve Anna Bullen

Gülten Silindir Keretli*

Abstract

During the last quarter of the seventeenth century, well before the opening of Nicholas Rowe's (the first editor of works of Shakespeare) theatrical career, women acquire an extraordinary prominence in the drama. Many of the most celebrated and influential plays, including those of Thomas Otway, John Banks, and Thomas Southerne, depend on the designation of a female protagonist. In this paper Thomas Otway's *Venice Preserved* (1682), John Banks' *Anna Bullen*, *Vertue Betrayed* (1682) and Thomas Southerne's *Fatal Marriage* are going to be analyzed within the framework of pathetic tragedy. These tragedies were successfully acted by Elizabeth Barry, who was a successful comedian depicting a variety of Restoration comedy heroines throughout her career, however, her greatest impact on Restoration drama was as a tragic actress. Her capacity for projecting pathos was an inspiration to playwrights, Thomas Otway and Thomas Southerne in the three famous tragic roles they wrote for her: Monimia in Otway's *The Orphan* (1680), Belvidera in Otway's *Venice Preserved* (1682), and Isabella in Southerne's *The Fatal Marriage* (1694).

Keywords: woman in distress, pathos, pathetic tragedy, restoration drama, she-tragedy

Öz

On yedinci yüzyılın son çeyreğinde, Nicholas Rowe'un (Shakespeare'in eserlerinin ilk editörü) tiyatro kariyerinin başlamasından çok önce, kadınlar dramada olağanüstü bir önem kazanır. Thomas Otway, John Banks ve Thomas Southerne da dahil olmak üzere en ünlü ve etkili oyunların çoğu, bir kadın kahramanın belirlenmesine bağlıdır. Bu bildiriye Thomas Otway'in *Venice Preserved* (1682), John Banks'in *Anna Bullen*, *Vertue Betrayed* (1682) and Thomas Southerne'nin *Fatal Marriage* adlı yapıtları pathetic tragedyya çerçevesinde incelenecektir. Bu tragedyalar, kariyeri boyunca çeşitli Restorasyon komedi kadın kahramanlarını tasvir eden başarılı bir komedyen olan Elizabeth Barry tarafından başarıyla canlandırılmıştır, ancak Restorasyon draması üzerindeki en büyük etkisi tragedyya aktrisi olmasıydı. Acımasızlığı yansıtmaya kapasitesi, oyun yazarları Thomas Otway ve Thomas Southerne için onun için yazdıkları üç ünlü trajik rolde bir ilham kaynağı oldu. Otway'in *The Orphan*'ındaki Monimia gibi *Venice Preserved*'ün Belvidera'sı, John Banks'in *Anna Bullen*'ı ve son olarak Thomas Southerne'nin *Fatal Marriage*'in Isabellası dönemin kadın sorunlarını resmetmiş, Barry kadın sorunlarını Rönesans Tiyatronun aksine patriarkal düzenin neden olduğu ve kadınların yaşadığı sıkıntıları sahnede performe etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Acınma duygusu, pathetic tragedyya, Restorasyon Tiyatrosu, she-tragedy, felakete sürüklenen kadın

* Dr. Gülten Silindir Keretli, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Öğretim Elemanı

Orcid: 0000-0003-4523-7266

Introduction

The early days of the Restoration Drama were aristocratic, yet the drama of the eighteenth century is sentimental, moral, and overtly bourgeois. By bourgeois, it is meant that ideology tropes have changed in the subgenres of tragedy to convey from aristocratic to a dominant bourgeois ideology after the revolution of 1688. The image of the heroine in the eighteenth century drama stands between these two formal and ideological poles: aristocracy and bourgeoisie. From the 1680s to the first decade of the eighteenth century, English drama was determined by two interrelated phenomena. Women play an important, often primary role in the tragic plot; and these women characters are constantly portrayed as victims of their husbands, fate, circumstances, unintentional mistake, or love. These facts indicate that the fundamental transition of the tragedy of the late 17th and early 18th centuries used the passive woman as the pivotal point. (Brown, 1982, p. 430) Restoration Drama remains resistant to change essentially, affirming the aristocratic ideology in the teeth of the challenges till the Glorious Revolution called forth the new bourgeois ideology.

During the last quarter of the seventeenth century, well before the opening of Nicholas Rowe's (the first editor of works of Shakespeare) theatrical career, women acquire an extraordinary prominence in the drama. Many of the most celebrated and influential plays, including those of Thomas Otway, John Banks, and Thomas Southerne, depend on the designation of a female protagonist. In this paper Thomas Otway's *Venice Preserved* (1682), John Banks' *Anna Bullen*, *Vertue Betrayed* (1682) and Thomas Southerne's *Fatal Marriage* are going to be analyzed within the framework of pathetic tragedy. These tragedies were successfully acted by Elizabeth Barry, who was a successful comedian depicting a variety of Restoration comedy heroines throughout her career, however, her greatest impact on Restoration drama was as a tragic actress. Her capacity for projecting pathos was an inspiration to playwrights, Thomas Otway and Thomas Southerne in the three famous tragic roles they wrote for her: Monimia in Otway's *The Orphan* (1680), Belvidera in Otway's *Venice Preserved* (1682), and Isabella in Southerne's *The Fatal Marriage* (1694). These three roles, wrote the prompter, John Downes, "gain'd her the Name of Famous Mrs. Barry, both at Court and City, for whenever She Acted any of these three Parts, she forc'd Tears from the Eyes of her Auditory, especially those who have any Sense of Pity for the Distress't" (Howe, 1992, p.119). These three female heroines depict the social and the cultural conditions of the period after the revolution. Mrs Barry is the trendiest tragic figure of the pathetic tragedy.

With tragedies waning so much in the late 1680s and early 1690s, serious drama was revived in the mid-1690s, aided by the good acting of tragedies like Elizabeth Barry and Thomas Betterton. The popularity of the tragedy was due to the fact that London once again had two theatres; In 1695, Thomas Betterton, Elizabeth Barry, Anne Bracegirdle and several other leading actors left Drury Lane to form a new company. Jean I Marsden states in his book *Pathos and She-tragedy* that absence of the theatre companies paved the way for a new theatre company to perform much more tragedies on the stage. "The existence of two theater companies meant more new plays, and especially more new tragedies, because the new company's talents were particularly strong in serious drama. The playwrights responded to this interest with the new play, with most she-tragedies becoming popular" (Marsden, 2006, p. 238).

Since the 1680s, the pathetic tragedy of Otway in *Venice Preserved* and the so-called she-tragedies of John Banks had been popular. Such tragic pathos came much into vogue with Nicholas Rowe's 'domestic tragedies' which are *The Fair Penitent* (1703), *Jane Shore* (1714) and *Lady Jane Grey* (1715). Rowe combines sentimentalism and sophistication as he tells a story of a lady in distress through the depiction of Jane Shore. Instead of focusing on the usual

subject matter for tragedy, the fate of kings and empires, Rowe asserts in the “Dedication and Prologue” to *The Fair Penitent* that “We never can pity what we never can share”; therefore, a humbler theme was selected for his play: A melancholy tale of private woe wherein the audience will find sorrows like your own (qtd in Owen, 2001, p. 299).

Venice Preserved; or, A Plot Discover'd (1682), set in republican Venice, depicts a failed conspiracy against the senate as a highly emotive dramatic piece. Were the senators presented as patriots and the plotters as rebellious ruffians, the adoption of the play by the Tories would come without surprise. But, given that the Venetian government is shown to be as corrupt as its opponents, its preservation is hardly cause for rejoicing. So what made the play so appealing to the Tories? How can so ambiguous a piece have been proclaimed a loyalist manifesto? (Owen, 2001, p. 374).

Venice Preserved has elicited a number of competing interpretations, some critics locating its Toryism in the satiric representation of rebellion, others pointing to fatherhood as a sign of contradictions within Otway's Tory stance, but of course there are essentially apolitical readings that focus on the role of pathos and the sentimental.

The well-meaning but weak Jaffeir wavers between love for his wife and loyalty to his friend Pierre, and between upholding the senate in order to 'preserve' Venice and joining a rebellion which vows to scour the corruption from Venice's government by destroying it. Jaffeir's indecision mirrors that of heroes such as Dryden's Antony, and he inhabits a world in which all options appear equally corrupt. The play's pessimism is deep-seated; even the purest of emotions, friendship and marital love, lead to betrayal and ultimately to death. (Owen, 2001, p. 236)

The play is about a conspiracy. It is first staged after the Popish Plot of 1678. Otway was a Tory and the royalist when he wrote *Venice Preserved*. The Whigs who are political opposers of the Tories are depicted as conspirators in the play. Apart from the political implications of the play, this quote above implies that there is also an apolitical reading of this play which are from the perspective of friendship, marital love and betrayal.

“The most well-known play of the time, *Venice Preserved*, also revealed the form the tragedy would take in the following years, with its take on Belvidera, one of the most vivid female characters in the Restoration drama. A figure who is neither as sublime as an empress, nor as simple as an empress, like the queens of Lee and Dryden, is at the center of the play's action and, most importantly, evokes pity for the poignancy of her death” (Marsden, 2006, p.236).

Belvidera is an amiable, consistent character, constant and rational in affection, superior to the frowns of poverty, yet possessed of quick and delicate sensibility; she towers above misfortunes, while they affect circumstances only, but naturally sinks under an accumulation of unhappy effects wrought by them. It is true that *Venice Preserved* offers its audience the spectacle of the sufferings of a beautiful woman. Belvidera is not a passive victim. Her feminine values of love, tenderness, attachment to family, and abhorrence of bloodshed are superior to the masculine political goals of the conspirators; she actively advances her values by pressuring Jaffeir into revealing the rebels' conspiracy to the Senate. She is responsible for her fate in that this action precipitates her destruction, as well as that of Jaffeir and Pierre. Her death scene does not merely evoke pity for a suffering woman character, but makes us painfully aware that the indispensable values she represents—love, compassion, humanity—are constantly destroyed in a man's world. To emphasize this point, Otway concluded his play with her totally bleak death. There is a tragic resolution in the death of the two men, as Pierre dies with his values intact and Jaffeir redeems himself as a man by saving his friend from being debased by torture and then killing himself. Belvidera, the only

character untainted by selfishness and cruelty, cannot have an uplifting death, because the values which give meaning to Jaffeir's and Pierre's deaths have none for her, and the values she advocates cannot survive in a patriarchal society (Rogers, 2007, p.197-198).

The final words of the play express Priuli's recognition, too late, of the harm done by "cruel fathers"—or patriarchy. Masculine values triumph in *Venice Preserved*, but Otway makes clear that they triumph at the expense of equally important feminine values; thus he does not reassert "tragedy as a masculine space" (Gruber, 2006, p. 159). Brown states,

Otway's plays obviously give priority to pathetic effect, and this demonstrably affective orientation is equally evident in the works of the other major pathetic tragedians, John Banks and Thomas Southerne. The emotionalism and the self-conscious Shakespearean "naturalness" of their language establishes a context of sympathetic immediacy for the dilemmas which they depict. Their actions are typically shaped to produce and sustain a high level of physical or psychological violence. They resort frequently to scenes of madness, suicide, or sexual violation. And, most important, they rely consistently for plot, action, and denouement upon the female victim - upon characters like Belvidera (*Venice Preserved*), Anna Bullen (Banks, *Vertue Betrayed*, 1682), Isabella (Southerne, *The Fatal Marriage*, 1694). (Brown, 1982, p.434)

Regarding the quote, the scenes of madness, sexual violation and violence are depicted through the female victim in Restoration tragedies. Roger asserts the focus here is the female victim by the vices of male characters Unlike the Renaissance tragedies; it is not a tragedy as a masculine space.

Another tragedy written by John Banks, the second major figure in the development of she-tragedy and later seventeenth-century drama, focuses on the suffering of women whose love is hindered by duty or betrayal in his last plays. There is a clash between love and honour and it is likened to the heroic plays of the 1670s. Banks portrays various heroines and depicts both conflict and misery it causes. Her plays focus on women from England's past (even *The Unhappy Favorite* takes as its subject Elizabeth's passion for Essex). Although two of Banks' tragedies, *The Innocent Usurper* and *The Island Queens*, were initially banned due to their political ramifications, both *Vertue Betray'd* and *The Unhappy Favorite* quickly became popular, making women both erotic objects and pathos to exploit their sexual possibilities. *Vertue Betray'd*, for example, portrays Anne Boleyn as a virtuous woman who is forced to renounce her love for young Piercy and marry Henry VIII. When he ascends the throne, he is quickly cast aside by the king and slandered by his enemies. She goes to the block as a Protestant martyr, her innocence only discovered after her death. The play does not depict any heroic acts, only the motive of the unhappiness of its hero. "As Elizabeth Howe noted in the mid-1680s, "women's suffering became the whole subject of tragedy". The established pattern of female suffering in the plays of Otway and Banks would prevail into the late seventeenth and early eighteenth centuries" (Marsden, 2006, p. 238). As it is depicted in the play of *Venice Preserved*, like Belvidera, Anna also pursues a planned life as the patriarchy desires. Like Otway, John Banks portrays the royal class as tyranny, oppressive and controlling mechanism.

Vertue Betray'd is the story of a woman who is subjugated so harshly by a man, but also the tragedy of a woman destroyed by the tyranny of a king. The play begins with Anna marrying King Henry, despite the objections of Cardinal Wolsey and the king's former mistress, Elizabeth Blunt. Anna was secretly engaged to young Piercy, but their respective families had different plans for them: Piercy's father wanted her to marry the heir to Shrewsbury, and Anna's family thought that marrying the king would increase her daughter's

social status. When her own brother tricked Anna into believing Piercy was married, Anna consented to the marriage to the king, despite what we were told from the very beginning.

“With what remorse she took the Regal Burthen,/ That sate upon her like a heavy Armour/ On a Child’s back; she staggered with the Weight” (I.i.2).

Although Anna foresees the dangers of her situation, she cannot go against the demands of her king and family.

Their very Breath that now Proclaims, with joy, Sad Katherine to be no longer Queen, And my unwelcome Coronation; Would the same moment, should my Stars permit, Shout louder at the Sentence of my Death. (I.i.p.7). These fears will prove true when the King becomes attracted to Jane Seymour, a fact that makes him inclined to believe Wolsey and Blunt’s machinations and false evidence which eventually will lead.

By way of contrast with Anna’s steadfast convictions, Henry is easily manipulated by his subjects, especially by Lady Blunt, whose ambition precipitates the queen’s downfall. Distrust towards royal sexual misconduct was deeply rooted, since Charles’ French mistresses were suspected of influencing his decisions regarding English policy abroad. The King is not only too inclined towards popery, epitomized in Wolsey, the Machiavel of the play, but also towards arbitrary government, oppressing his people. Yet, Anna decides to face her duty both as a woman and a subject by obeying a superior authority, even though she knows it to be unfair: Just Heav’n, whose is the Sin? Punish not me, I sought not to be Queen; But Henry’s Guilt amidst my Pomp is weigh’d, And makes my Crown sit heavy on my Head, To banish from his Bed, the chastest Bride, That twenty years lay loving by his side! How can I give it, without tears, a Name When I reflect my Case may be the same? (I.i.p.14). Anna Bullen is so desperate that she yields herself to the patriarchal power and relinquishes her life obeying the orders of the King.

The real tragedy of the play is that Anna manages to foresee her fate, but she cannot rebel against it: external pressures force her to walk towards her own destruction. Her ambitious family uses her as a means of social promotion, reifying her into a commodity. Anna repeatedly laments the unyielding demands of her king and family, in a recurrent identification between tyrannical fathers and monarchs: “Parents threats and Kings Authority,/ Rent me, like Thunder, from my fixt Resolves” (I.i.p.10). As Owen states, the theme of bad fatherhood is unmistakably Whiggish (Owen, 2001, p. 272). The image of the king as *Parens Patriae* (The Monarch) is severely challenged since, as Banks repeatedly emphasizes, unnatural fathers might lead their offspring to destruction. (Pando Mena 169). As it is aforementioned that the monarchy is challenged in a severe manner and the catastrophe stems from the patriarchal domination.

Apart from the fact that women protagonists boost the pathos of the plays, the other major reason why Banks turned to women as the centre of his tragedies may have been the different political implications that male and female figures had in drama. Female protagonists allowed Banks to present political nuances that, with a male protagonist, would have been impossible to display on stage. Banks defended himself against political attacks saying that his plays were mainly aimed ‘for the fair sex,’ and his dedicatory epistles prove a biased interest towards this specific section of the audience. With the consolidated presence of women on stage, Banks’s innovations were the suitable outcome of an age in British drama in which women had full protagonism as writers, actresses, spectators, and patronesses. (Pando Mena 173). As Elizabeth Howe explains, the actresses’ “talent and popular success fostered a shift from male-based drama to female” (Howe, 1992, p. 192).

The last she-tragedy to be analysed in this study is *The Fatal Marriage (1694)* by Thomas Southerne. *The Fatal Marriage (1694)* is the dark life of a good woman who, through excesses, forms her own fatal destiny. Like Monimia, Southerne's Isabella innocently commits a sexual sin, Southerne's masterpiece focusing on the prolonged misery and even humiliation of her heroine. She is overwhelmed by poverty and marries just to support her son. The final scenes of the play detail her reaction to the mistimed arrival of her first husband, her confession of sin, her fall into insanity, and her eventual death. The pain was alleviated only by Southerne's inclusion of a funny subplot. Despite the inclusion of the subplot, the play is unique in representing the suffering of women. In the mid-eighteenth century, David Garrick stripped the play of its comic elements, leaving Isabella's fate inexorably tragic. In this form, the play was shown due to the almost extreme boredom that the suffering of its protagonist caused in the audience. While a few playwrights would imitate Southerne's comedic use, many would imitate her emphasis on Isabella's distress, and particularly on the representation of a sexually endangered heroine (Marsden 238-239). Unlike the other tragedies, *The Fatal Marriage* includes comic elements in the original text, but in order to illustrate the female distress in the play, the humor is removed in the later play texts.

The Fatal Marriage concentrates on the sexual contamination of a virtuous heroine and her subsequent suffering and death. Isabella is a victim of circumstance, a mournful figure who nonetheless accepts the blame for all she endures. "Southerne develops the image of the innocent heroine, a victim of desire in a homosocial economy over which she has no control" (Marsden, 2006, p. 87). Isabella accepts her fate passively, refusing in one instance to act because "I was born to suffer" (2.2.66). Southerne's play presents a world in which all eyes converge on the heroine's bedchamber on the bed in which the fatal marriage is consummated and the innocent adultery committed. Isabella, believing her husband, Biron is dead, marries her former suitor Villeroy in gratitude for his financial assistance. Biron lives, however and his existence is concealed by his younger brother, the day after the marriage, he returns. The female gaze cannot operate in such a world, as the fate of Isabella demonstrates. "When she possesses the gaze, when she looks on her son or sleeping Biron, the effect is markedly masochistic" (Marsden, 2006, p. 90). In the first instance, the face of her son reminds her of her husband, causing pain. Later in the play, Isabella look on Biron. The scene draws, showing Biron asleep on a couch. Isabella enters and beholds him, "Pleasure grows again/With looking on him....Sure I may take a kiss" (5.2.14). But the effect of the female gaze is radically different from that of a man in a similar situation. Rather than becoming inflamed by desire and inviting the audience to participate in her excitement, Isabella suffers; she becomes the victim of her own vision, throwing herself on the floor and noting that the act of watching has unhinged "the great machine... the reasoning faculties are all deposed" (5.2.28). The female gaze leads not to desire but to madness. Raving by the end of the scene, she has become spectacle rather than spectator, and has so far lost control of the gaze that she does not even recognize her husband. "Isabella's madness represents the final stage in the *Fatal Marriage's* dramatization of female misery" (Marsden, 2006, p. 90). Madness is the major theme in this last play rather than the other dramatic works. The suffering is depicted especially via madness here.

Besides madness, transgressive sexuality and rape lead to the desperation as Isabella's innocent adultery resulted in her desperation. Madness inevitably results in death, as the mad heroine takes her own life, translating the blows of fate into violence on her own body. Since they deprive the heroine of personal agency, representations of madness present a potent source of pathos. A victim of chance and vagaries of her own mind, the heroine cannot act and becomes no more than a spectacle (Marsden, 2006, p. 92).

Two outstanding actresses Elizabeth Barry and Anne Bracegirdle who perform the roles of Belvidera, Anna and Isabella were the best actors of the era. Another major reason for the success of *The Fatal Marriage* was these two actresses. The role of Isabella was written for Barry, who also created key roles such as Monimia, Belvidera, and Anna Bullen, while Bracegirdle played the role of Victoria in Southerne's subplot. Before long, the two actors would define the form of the tragedy. Barry was famous for his ability to represent passion and yet shed tears from even the toughest of audiences; For nearly two decades, two actresses have defined the role of women in the drama (Marsden, 2006, p.239).

Conclusion

In conclusion, Like Belvidera's madness which leads to her death in *Venice Preserved*, Isabella is driven to madness too. In the plays of *Anna Bullen and Fatal Marriage*, both Anna and Isabella are deceived by their own brothers. This fatal deceitfulness brings about female calamity, distress and pathos. Their passivity to their horrid predicament leads to innocent and virtuous female protagonist's madness and death. Thus, these characteristics make these tragedies pathetic. Isabella, Anna, Belvidera do not resist against their doomed fate. They are the victims of that patriarchal society. Through the three plays' display of female sexuality, it becomes intriguing but at the same time obvious that they identify punish and control the potential threat of female desire.

References

- Banks, J. (1682). *Vertue Betray'd: or, Anna Bullen*. London.
- Brown Laura. (1982). "The Defenseless Woman and the Development of English Tragedy", *Restoration and Eighteenth Century*, 22(3), (Summer), 429-443 Rice University,
- Gruber, Elizabeth. (2006). "*Betray'd to Shame: Venice Preserved and the Paradox of She-Tragedy*" Lock Haven: University Lock Haven, PA.
- Howe, Elizabeth. (1992). *The First English Actresses: Women and Drama 1660–1700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marsden Jean I. (2001). "Pathos and She-Tragedy: Serious Drama after 1680", *A Companion to Restoration Drama*. Oxford: Blackwell, 126-139.
- (2006). *Fatal Desire: Women, Sexuality, and the English Stage, 1660-1720*, Cornell University Press.
- Otway, Thomas. (1797). *Venice Preserved, Or, A Plot Discovered: A Tragedy*, Bell's British Theatre.
- Owen, S. (2001). "Restoration Drama and Politics: an Overview". *A Companion to Restoration Drama*. Oxford: Blackwell, 126-139.
- Pando Mena, Paula. De. (2006). "Emasculated subjects and subjugated wives: discourses of domination in John Banks's *Vertue Betray'd*" University of Seville.
- Rogers, Katharina M. (2007). "Feminine Agency and Feminine Values in *Venice Preserved*: A Response to Elizabeth Gruber" *Connotations* 17, 2-3 University of New York, 197-199.
- Southerne, Thomas. (1808). *Isabella or The Fatal Marriage: a tragedy in five acts*. Matthews and Leigh.

Sayılma Problemi Olarak Eşit(siz)lik Fikri ve Jacques Rancière'in Eserlerinde Ortak Bir Tema Olarak Hiyerarşı Eleştirisine Kısa Bir Bakış

A Brief Overview of The Idea of (In)equality As a Counting Problem and The Critique of Hierarchy as a Common Theme In The Works of Jacques Rancière

Fatma Betül TATLI*

Öz

Çağdaş felsefenin önemli düşünürlerinden biri olan Jacques Rancière, eşitsizlik ve hiyerarşı temelinde anlaşılabilen ve bir düzenleme etkinliğine indirgenen siyaset kavrayışına karşıt olarak, siyasalın oluş ve sürekli değişim karakterini eşitlik ve özgürlük imkanı adına ortaya koyan bir perspektif geliştirir. Yerleşik ve kabul görmüş olanın karşısına, adı sayılmayanların, yoksulların ve sınırdaki gezenlerin unutulmuş, yok sayılmış, hesaba katılmamış oluşunu çıkararak huzursuz edici bir perspektif ortaya koyar. Bu anlamda demokrasi de yersiz-yurtsuzun hesaba katılması pratiği olacaktır. Bu perspektifin imkan koşulları düşünürün hemen hemen bütün çalışmalarında ortak olan eşitlik ve hiyerarşı meselesiyle açılır ve demokrasinin farklı türden inşasına odaklanır. Çalışmamız da bu temel problemler ekseninde düşünürün kimi çalışmalarını girizgah niteliğinde bir analizle ele alarak demokrasi ve genel olarak siyasalın çağdaş felsefede kavranış biçimine ilişkin bir kuşbakışı imkanı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: demokrasi, eşitsizlik, hiyerarşı, Rancière, siyasal olan

Abstract

Jacques Rancière, one of the important thinkers of contemporary philosophy, develops a perspective that reveals the character of the formation and continuous change of the political in the name of equality and freedom, as opposed to the understanding of politics, which is understood on the basis of inequality and hierarchy and is reduced to an ordering effect. It presents an unsettling perspective by opposing the settled and accepted to the forgotten, ignored, unaccounted for by the unnamed, the poor and the border walkers. In this sense, democracy is the practice of taking the deterritorialized into account. The conditions of possibility of this perspective are opened with the issue of equality and hierarchy, which is common in almost all the works of Rancière and he focuses on the construction of democracy in different ways. In the axis of these basic problems, this study tries to offer an overview to democracy and the way the "political" is conceived in contemporary philosophy, by taking some of the works of the thinker with an introductory analysis.

Keywords: Democracy, inequality, hierarchy, Rancière, "the political"

Giriş

Çağdaş felsefenin önemli düşünürlerinden biri olan Jacques Rancière, Antik dönemden bu yana bir mite, yalana dayandığını iddia ettiği felsefenin (Rancière, 2009) 'şimdi'de yaşadığı krizin nedenlerini felsefenin toplumsal ve siyasal olanla ilişkisinde tahlil eder. Siyasal alanda görünür hale gelen bu krizin nedeni sıklıkla demokrasinin veya liberal demokrasinin çatışma, uyumsuzluk ve çekişmeyi göz ardı etmesine tahvil edilmekle birlikte, Rancière'e göre bu krizin nedenleri bir yandan da adlandırma, sayılma, bölüşme ve düzenleme geleneğinde aranmalıdır. Zira sorun, ancak bu edimlerin ve söylemlerin

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, betultatli@kilis.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2784-7282

doğallaştırılma peçesi düştüğünde anlaşılabilir. Bu açıdan Rancière, siyaset felsefesinde öncelikle kavramların ortaya çıkma koşulları ve onların ne tür amaçlara hizmet ettiğinin keşfedilmesinin peşindedir. Böylelikle mevcut eşitsizlik durumunun ve kabul edilmiş hiyerarşik yapıların yapaylığının altı oyulabilir. Verili olan ve olağan sayılanların Nietzscheci bir anlamda “yeniden değerlendirilmesi” bu krizin çözümü adına ilk adım olabilir. Tam da bu açıdan düşünürün amacının herkesin kendi işine raptedildiği sıralanmış bir toplumsal düzenin yerine, eş deyişle *polis*in yerine düzensizlik ve uyumsuzluğun kabulüyle ortaya çıkabilecek bir “pratikler oyunu” olarak eşitliği ikame etmek olduğu söylenebilir. Eş deyişle, siyasal baskılayan siyasetin (hiyerarşik düzen anlamında *polis*in), ancak özgürleşme ve eşitliğin varsayıldığı, bir yönetim/rejim biçiminden çok bir siyasi davranış ve eylem olarak gerçek bir demokrasi ile ikamesi mümkün olabilir.

O halde Rancière'in felsefesini özgün kılan yanlardan birisi, felsefi kanonu biçimlendiren kavram ve düşünme modellerinin kullanılageldiği şekillerinden farklı olarak kavramlara içkin bir geriye dönüş çalışmasına dayanmasıdır. Elbette bu girişimi örnekleyecek başka düşünürler de mevcuttur. Hannah Arendt, Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau gibi düşünürler de yine aynı şekilde mevcut ve yerleşik olandan ziyade yeni düşünme biçimlerine imkân tanıyan siyasal perspektifler ortaya koymuştur. Ne var ki Rancière, bu düşünürlerden farklı olarak “kurucu” olana veya “kurma” edimine yanaşmayan ve sıklıkla anarşizm altında adlandırılan bir kavrayışa sahiptir. Yine de “Rancière, anarşizmi, doğrudan iktidara karşıtlığı öngörmesinden dolayı değil, yaşamı kuşatıcı ilkelerin yokluğu olması ölçüsünde kendi demokrasi perspektifi içine yerleştirir.” (Yavuz Yıldırım & Efe Baştürk, 2015). Zira ona göre her kurma çabası, siyasetin anlamını bozan “düzen” ve “düzenleme” yoluyla çatışmayı ve uyuşmazlığı bertaraf eder, görmezden gelir. Böylelikle mevcut siyasal düşüncede statik, lineer, katılmış bir siyaset, tarih ve toplum anlayışı hâkim kılınır. Fakat tersine yaşam, Rancière için, sürekli bir değişim, her an yenilenme, yeniden adlandırma potansiyelleriyle dolu bir süreçtir. Yaşama dâhil olan siyasal da ancak bu potansiyellerle var olur. Bu bakımdan masif bir kütle gibi duran kadim bir hakikat veyahut belirlenmiş bir gelecek arzusu ile hareket etmenin kendisi ya geçmişi fetişleştirme ya da geleceği basitleştirme tehlikesiyle yüzleşmek zorunda kalır. Bu nedenle düşünür çalışmalarının pek çoğunda dönüşümleri, kırılma anlarını, tarihsel değişim noktalarını serimlerken aynı zamanda bunların toplumsal alanda yarattığı etkiye, daha doğrusu toplumsal yaşamla karşılıklı ilişkisine odaklanır. Dolayısıyla Rancière'e göre bahsi geçen krizden kurtulmanın yolu, şimdi'ye tutunmaktır; fakat bu, mevcut, verili bir şimdi değil, sürekli yaratılan bir süreç olarak şimdidir. Zira ‘şimdi’; yeniden adlandırma, yeniden bölüştürme, yeniden sayılma imkânı olarak bugünkü anlamıyla ‘düzenleme’nin, düzenin altüst edilmesinin biricik imkânıdır.

Buradan hareketle çalışma, Rancière'in temel kaygısının hiyerarşi ve onu yaratan söylemler olduğunu, başka bir deyişle; hiyerarşinin ve eşitsizliklerin sadece koşullarının değil, bu koşulların açıklanma teşebbüsünde yer alan “doğallaştırma” ediminin sekteye uğratılması olduğunu düşünerek, düşünürün siyasal olana yaklaşımının temel argümanlarını kimi çalışmalarının analizi yoluyla kısaca ortaya koymayı amaçlamaktadır.

(Adı) Sayılmayanlar

Rancière *Tarihin Adları*'nda, objektiflik iddiası parantezinde tarihi ve tarihçiyi konu edinir. Kitap boyunca tarihin kendisini ve tarihçinin edimini sorgularken, görüntüden kaybolan perspektifizmin peşine düşer. Başka bir deyişle, “tarih nedir ve tarihçi neyi konu edinmelidir” sorusuyla, tarihin sıradan yaşanmışlıklar, tarihçinin de yaşanmış olanların basit bir aktarıcısı olmadığını, bu esnada seçilerek ve belirlenerek bugüne taşınanlar olduğunu vurgular. Dolayısıyla seçilmeyenler ve taşınmayanlar da vardır ve bu bakış açısı objektivizmin baş aşığı dönüşüdür.

Rancière tarihin ontolojik konumunu, epistemolojik statüsünü, varlık sebebini, kısacası kaybettiklerini gösterir:

Tarih vardır, çünkü bir geçmiş ve kendine özgü bir geçmiş tutkusu vardır. Öte yandan tarih vardır, çünkü kelimelerde şeylerin, adlarda adlandırılanların yokluğu söz konusudur. Tarihin durumu, “şeyin bizzat kendisinin” bu çifte yokluğunu nasıl ele aldığına bağlıdır: “Şeyin bizzat kendisi” -geçmişte kaldığı için- artık orada değildir ve -hiçbir zaman söylenmiş olduğu gibi olmadığı için- hiçbir zaman da orada olmamıştır. Tarih duygusu, adların adlandırdıklarının şahsen yokluklarına bağlıdır (Rancière, 2010, s. 95).

Nitekim bu iddia, adların ve onlara tekabül eden şeylerin varlığını içermekle birlikte kimi zaman da adlandırılmadan kalan şeylerin varlığını veya adı olan fakat kendisi olmayan şeylerin yokluğunu gösterir. Benjamin'in *sözü elinden alınanları* yok sayan tarihe yönelttiği soru burada daha çok anlam kazanır: “Kulak verdiğimiz sesler içerisinde, artık susmuş olanların yankısı da yok mudur?” (Benjamin, 2016, s. 38). Bu gizleme, yok sayma, çarpıtma durumunda ne nesnel bilim olarak tarihten ne de tarafsız bir tarihçiden bahsedilebilir. Tarihin var olmaya devam etmesinin yolu, Rancière için ancak bu adlar ve şeyler arasındaki tekabüliyeti sağlamak, yankıları duymaktan geçer.

Kısaca tüm bu tarih bilimi tartışmalarının gerisinde duran mesele, tarihte görünmeyenler ve sözü olmayanlardır. Rancière'in amacıysa bu bastırılan, susturulan ve adlandırılmayanın tarih sahnesine yeniden döndürülüşünü sağlayabilmektir (Rancière, 2010). Diğer eserlerinde aynı tabakalaşmadan ve hiyerarşiden hareketle tanımlanan siyaset anlayışını eleştiren Rancière, tam da bu adı sayılmayanların çeşitli adlarla siyasal sahneye dâhil edilişlerinin önündeki engel olarak siyaset fikrini analiz eder. Ona göre “Bir siyasal varlık olarak tanınmak istenmeyene karşı ilk yapılan, onu siyasallık işaretleri taşıyan bir varlık olarak görmemek, söylediğini anlamamak, ağzından çıkan şeyin bir söz olduğunu duymamaktır.” (Rancière, 2007, s. 151).

Siyasalin Kıyısında eserinde de göreceğimiz gibi, siyaset; aslında doğal olmayan, bir çıkar ya da fikir grubuna ait olmayan, hükmetme ilkesiyle bölmeyi arzulamayan bir öznenin sesinin bastırılması, bir çeşit sağırlık ile karşılanması üzerine salt bir yönetme ve düzenleme pratiğine dönüşür. Dolayısıyla sesi söze dönüştürmek için düzenin altüst edilmesi gerekir. Bu ancak olanaksız bir özdeşleşme, bir “arada” olma, arada oldukça herhangi bir kimlikle özdeşleşememe problemidir. Parçalar bakımından kimlikler mümkün, özneler anlaşılabilir fakat siyasi bütün tam da bunların bir arada olması bakımından uyumsuzluk alanı olacaktır. Siyaset bu uyumsuzluğun, çatışmada silinen, kimliksizleşen öznelerin adıdır. O halde siyaset bir –siz/sız olma halidir.

Yoksullar

“Hiyerarşi ve uzlaşının, ya da çatışmanın, devamını sağlayan Aynı ile Başkası tasavvurları nasıl oluşur ve nasıl dönüşürler?” (Rancière, 2009, s. 13). Rancière *Filozof ve Yoksulları*'nda bu soruyu çıkış noktası olarak alır. Belki de hiyerarşi kavramının en görünür olduğu bu eser, Rancière'in bir düzen ilkesiyle toplum mühendisliği yapan Platon'un filozof-kralı örneğinde işleyen hiyerarşi anlayışını ortaya koyar. Burada düşünür Platon'un siyasal kavrayışının Bir'in ardında muğlaklaştığını ve dahası kaybolduğunu göstermeyi hedefler.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Rancière'in amacı, hiyerarşinin koşulları ve sebeplerini, fakat daha da ötesi bu koşulların dayandırıldığı etimolojik temelleri ve arkaik noktaları tespit etmektir. Bu çaba en temelde siyaseti ve onunla aynı anlama gelen demokrasiyi *an-arkhe* kılmaya, eş deyişle onu Bir'e tabi kılacak kuşatıcı bir ilke fikrinden kurtarmaya dayanır. Çoğunlukla yapıldığı gibi Rancière de bu dayanakları Antik Yunan'da araştırır ve nitekim

Platon'da bulur. Antik dünyaya döndüğünde bulduğu iki temel kavram vardır ki bunlar eşitsizliklerin temelinde görülebilecek bir “adalet” nosyonuna dayanır: “Boş zaman” ve “doğa”. ‘İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı’, Rancière’in de pek çok eserinde karşımıza çıkan Antik Yunanlıların adalet kavrayışıdır. Şehrin sınıflarını birbirinden ayıran boş zaman, herkesin bir başka işle ilgilenmesini engelleyen gerekçe olarak sunulsa da üretim ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda zayıf bir argüman olarak kalır. Platon da önce boş zamanı gerekçe olarak ortaya koyar, fakat hemen sonra zaman argümanından doğa argümanına geçer. Nitekim zaman, şekillendirilebilirdir; fakat doğanın değişmez gücü, zanaatçının yazgısı kılınabilir niteliktedir. Herkesi toplumsal statüsüne raptetmenin tek yolu, doğa kozunu kullanmak olmuştur. Zanaatçı yaptığı işten başka bir iş yapamaz, çünkü doğası gereği o sadece bu işi yapmaya ehildir. Dahası bitmeyen çıraklık ve öğrenme sürecinde, sadece “yapmak” değil “en iyisini yapmak” için boş zamanını da kendi işinde yetkin olmaya vakfetmelidir. Sadece kendi işi, “başka bir şey değil.” “Artık zanaatçının uzmanlığı başka bir şey yapma yasağından ibarettir.” (Rancière, 2009, s. 36). Hatta bu, onun erdemidir. Rancière’in en önemli tespitlerinden biri Platon’un bu çelişkisidir. Şehirde adaleti herkesin kendi işini yapması olarak tanımladıktan sonra Platon, bu erdemi zanaatçıya tahsis eder. Daha açık bir deyişle, zanaatçının erdemi, devletin erdemi olarak tarif edilir. Devlet zanaatçının erdemiyle, ölçülülük-itidal ile baki olabilir. Oysa zanaatçı devletin en alt basamağını, gerekli ama değersiz görülen kısmını işgal eder. Diğer iki sınıf yani filozof ve koruyucu arasında görülen nispeten bağımlı ilişki, yine zanaatçının bu erdemi ile anlam kazanır. Filozof, hırçın koruyucuya bu erdemi öğreterek onu ehilleştirip sınıfına hakkıyla sabitlemekle de görevlidir. Nitekim Platon’un yönetici filozofunun temel görevi zaten budur.

Rancière’in tespit ettiği bir diğer önemli nokta, filozofun bu sınıfların ayıklayıcısı, belirleyicisi olması, fakat bir diğer yandan filozofun kimin hangi sınıfta kalacağına karar vermesinden önce hâlihazırda bu sınıfların var olmasıdır. Mağaradan çıkmayı başaran, bir şekilde mağaraya dönmeye ikna edilmelidir, eş deyişle filozof seçmeden önce zaten herkes nerede olduğunu biliyor gibidir. Eğiticinin seçilmesi eğitilmesi gerekenler tarafından yapıldığında, eğiticinin eğitilmesi gibi bir ikileme karşılaşılır. Bu, sarsıcı çelişki Rancière’in hiyerarşi eleştirisinin temel vurgusu olacaktır. Jacotot’a da kendi öğreticiliğini sorgulatan deneyim, kendi gereksizliğini hissettiği eşitlik anı olacaktır.

En nihayetinde Rancière, Platon’un *Devlet*’te tedrici olarak keskinleşen dilini, doğa mitinin fiziksel özellikleri dahi belirleyen bir şekilde sivriltilmesini, filozofun ve felsefenin korunma arzusu olarak görür. Yani bir çeşit statü yaratma ve onu koruyarak devam ettirme isteği. Bütün iş bölümünün, bütün zaman ve doğa argümanlarının tek ve nihai nedeni felsefeye, hakikate ehil olmayanların ondan uzak tutulması, özellikle el işçisinin felsefeye göz dikmesinin önünü kapatılmasıdır. Böylece toplumsal roller bölüştürülür, siyasi düzenleme adıyla hiyerarşik yapı sabitlenir. İşte burada Rancière’in de belirttiği gibi kendini korumaya almak adına felsefe, büyük bir yalana dayandırılır: Herkesin doğasına en uygun işe verilip o işte sabitlenmesi yalanına.

Sınırdaki Gezenler

Platon kimin yönetmesi ve hangi gerekçeyle yönetmesi gerektiğini ortaya koyarken yönetim biçimlerine ilişkin fikirlerini de beyan eder. Yönetim biçimleri, en basit haliyle yaşlılık, soyluluk, zenginlik ve bilgi gibi niteliklere sahip olanların kurdukları düzen ekseninde isimlendirilir. Bu durumda sıfatlar siyaseti belirleyen temel unsurlar olarak anlaşılabilir. Bu niteliklerden yoksun olanlar ise yönetilmekten pay alırlar (*metexis*) yalnızca. Onlar “yoksullar”dır. “Ama ‘fakirler’ nüfusun ekonomik bakımdan zor durumdaki kesimini tarif etmez. Sayılmayan insanları, arkhe'nin gücünü uygulamaya sıfatları olmayan, sayılacak, hesaba katılacak sıfatları olmayanları tarif eder.” (Rancière, 2007, s. 145). Aslında yoksullar, *Tarihin Adları*’nda geçen adsızları ve sayılmayanları işaret eder.

Tarihin Adları eserinde de açıkça görülen ses ve söz ayrımı, birilerinin sözünün her zaman daha değerli görülmesi üzerine bina edilmiş bir Antik Yunan siyaset kavrayışına dayanır. Toplumsal sınıfların rol ve konum paylaşımı, eşitler arasına bir eşitsizlik nosyonu yerleştirilmek suretiyle gerçekleşir. Özgürleşme, bu kurulum sonunda gerçekleşen hiyerarşik inşaya, yani eşitler arasına dışsal bir tahakkümün yerleşmesine karşı çıkan şeydir: eşit addedilmeyenin kendini eşit olarak sunabilmesi, ses'ini söz'e dönüştürebilmesidir. (Yavuz Yıldırım & Efe Baştürk , 2015, s. 55). Bunun için hükmeden ve hükmedilen hiyerarşisinin ortadan kalkması gerekir. Bu konu bizi arkhe mantığını tersyüz eden siyaset eylemine ve demos'un an-arkhe olarak anlaşılmasına götürür.

Normal mantık, başka her meselede olduğu gibi arkhe meselesinde de, özgül bir edilme yatkınlığı üzerinde kendini uygulayan özgül bir eyleme yatkınlığı olmasını ister. Arkhe mantığı böylelikle belirli bir astlık üzerinde kendi gücünü uygulayan belirli bir üstlüğün varlığını varsayar. Bir siyaset öznesinin ve dolayısıyla siyasetin var olabilmesi için bu mantığın sekteye uğraması gerekir (Rancière, 2007, s. 142).

Dolayısıyla demokrasi; başlatan, yöneten anlamındaki arkhe ile karşıttır ve kimin yöneteceği sorusunu herhangi bir unvana ya da toplumsal konuma özgülemeyen demokrasiye "hükmetmeyenin hâkimiyeti" adı verilir.

Burada Rancière'in *Siyasalın Kıyısında* eserinde yaptığı siyasal ile siyaset arasındaki ayrımı hatırlamak önemlidir. Bir kural ve yasa ile tesis edilmiş düzen olarak siyaset, verili olan ile başlayıp tüm dinamikleri sıfıra indiren ve böylece kategorik bir yerleştirme suretiyle sabit/sabitleyen bir sistem olarak anlaşılır. Bu düzenden doğan ilke eşitsizliktir. Eşitsizliğin dağıtım yoluyla sabitlenmesi, pay alma ilişkisine göre konumlanmasıdır. Buna karşın siyasal fikri, oluş imgesine denk düşer. Herhangi bir sosyal ya da ekonomik sığata özgülenmemiş, kimliksiz, ad talep eden adsızın eylemidir. Eşitliği tesis ettiğini iddia eden bir eşitsizlikler düzenini sözüyle ve eylemiyle sarsma anının kendisidir. Polis ise tam tersine bir listeleme mantığıdır. "Nitekim polis, insanların yerlerine ve işlerine tayin edilmesine damga vuran 'tam' adlar ister. Ama siyaset 'has-olmayan' adlarla, bir çatlağı eklemleyen ve bir haksızlığı dışa vuran *misnomer*'larla ilgilidir." (Rancière, 2007, s. 76).

Nefret Edilenler

Platon *Devlet*'te demokrasi eleştirisinin yer aldığı bölümde bu yönetim biçiminin tehlikelerinden uzunca söz eder. Yöneticilerin yönetilenleri andırdığı, yönetilenlerin de yönetenleri; kadınların erkeklerle eşit olduğu; babaların evlatlarına eşiti olarak davranmayı öğrendiği; yabancı ve göçmenin, yurttaşla eşit olduğu; öğretmenlerin öğrencilerden hem korktuğu hem onları övdüğü, öğrencilerin de öğretmenle alay ettiği; gençlerin kendilerini yaşlılarla eşit gördüğü ve yaşlıların da gençleri taklit ettiği; hayvanların bile özgür olduğu, kendi özgürlüklerinin ve onurlarının farkında olan atlar ve eşeklerin sokakta onlara yol vermeyenleri itebildiği (Platon, 1962, s. 562d-563d) bir başıbozukluk durumu olarak demokrasi, toplumun ve devletin yozlaşması demek olacaktır.

Peki, böyle bir eşitlik ve özgürlük talebine kim karşı çıkar? Sadece kendi ilgi, statü ve çıkarlarından ödün vermek istemeyenler...Bu, tam da Rancière'in, mevcut durumdaki çıkarlarını korumak ve sürekliliği sağlamak adına siyasete tüm yaşamı kuşatan bir ilke tayin edilmesi anlamında kullandığı *arkhe* mantığıdır. *Arkhe* ise kadim anlamıyla bir başlangıç olması bakımından hep ayrıcalıklıdır.

Başlama haline içkin bir buyurma hakkı vardır ve buyruğun uygulanmasında da bir başlatma gücü. Ve madem ki arkhe diğerlerinden daha önde olanların buyruğudur, öyleyse onlar arkhe'yi tatbik edecek (yönetecek),

diğerleri de arkhè'ye boyun eğecek (yönetilecek) demektir. O halde, toplum düzeni ile yönetim düzeni arasındaki süreklilik güvence altına alınmak isteniyorsa eğer, başlatanların ve önde gelenlerin kimler olduğunu tayin ederek işe başlamak gerekecektir. (Ağtaş, 2014, s. 117/118)

Rancière, demokrasiye duyulan bu nefretin kadim kökenlerinden bahsederken, Platon'un demokrasiyi toplumsal organizasyonda bir kaos durumu olarak algılamasına dikkat çeker. Demokrasi Platon için şansa-kuraya dayalı bir belirsizlik yönetimidir ve tam da bu yüzden düzeni bozar. Yönetme ehliyeti olmayanların, hazza düşkünlerin, sıfatsızların, unvansızların, dahası tüm yönetimi altüst edenlerin "panayırı" olarak tanımlanan bir demokrasi ithamı Platon'la başlar. Zira Platoncu tahayyülde "Şeylerin doğal bir düzeni vardır ve bu doğal düzene göre topluluk halinde insanlar yönetme unvanlarına sahip olanlar tarafından yönetilir." ((Rancière, 2015, s. 54). Tersine Rancière için "halkın iktidarı, iktidar uygulamaya hiçbir şekilde hakkı olmayan kişilerin iktidarı anlamındaki demokrasi, siyaseti düşünülebilir kılan temeldir. Yani Rancière'e göre şayet iktidar en bilgililerin, en güçlülerin ya da en zenginlerin elinde dönüyorsa, siyasal diye bir şeyden bahsedemeyiz. Demokrasiyi eşitlikçi bir ön kabul olarak alan Rancière'e göre "oligarşik bir rejim bile kendini bu ön kabulde az çok meşrulaştırmak zorundadır" (Keykubat & Koç, 2013, s. 135). O halde, demokrasi ve siyaset birbiriyle örtüşen tanımlardır. Fakat Rancière için sürekli bir yönetim olarak demokrasi mümkün değildir, çünkü o tıpkı Benjamin'in "geçmişin parlayan anları" gibi, bir anda parlayıveren, haksızlık ve eşitsizliğe başkaldırma anına özgülenen, prosedürlere ve kurumlaşmaya sığmayan sözdür. Bu bakımdan başlı başına bir amaç, gerçekleşmesi konsensüse bağlanan bir hedef değil, tersine her an açılan bir imkân, ne koşulda olursa olsun elden bırakılmayacak bir eşitlik varsayımdır.

Eğitimsizler

Rancière'in siyasetin sonu argümanlarına karşı çıkmasının temelinde, onun siyasal hep bir imkân olarak görmesi yatar. Bir imkân olduğu müddetçe de umut vaat eder. Fakat Rancière bu imkânın ortadan kaldırılması üzere yapılan kurumsal hamlelerin de ifşa edilmesi gerektiğini düşünmüştür ki toplumsal bir kurum olarak okulun da bu siyasi kavrayışın aleti olarak nasıl işlediğini gösterir. Aslında eleştirideki amaç salt okul ve okulların işleyişi değil, sözde bir "eşitlik" alanı yaratılması hedefini taşıyan eğitim anlayışının kendisidir.

"Bütün ömrünü sözünü ettiğimiz hiyerarşi metaforlarını redde, paysızların payına düşenin hakkını vermeye adanmış ve bilim-ideoloji (karşıtlığını değil) kardeşliğini varsayan Rancière'e, nötr bilgi aktarımı iddiasında olmayan bir eğitim modeli lazımdı, onu da Jacotot'da bulacaktı" (Kılıç, 2015, s. 116). *Cahil Hoca*'da aciz bir alıcı ile muktedir-bilgili bir öğretene dayanan eski yöntemin eleştirisinden hareketle işaret edilen hiyerarşinin farklı bir alanda süregitmesi fikriyle karşılaşırız. İradenin zekâya boyun eğmesi üzerine kurulu bu sistemde, gözden uzaklaştırılan şey, karşı karşıya getirilenlerin denksizliğidir. Hocanın iradesi öğrencinin iradesiyle değil, zekâsıyla hâkimiyet ilişkisi yaşar ve hoca olmadan öğrencinin hiçbir şey yapamayacağı fikri hâkimdir. Oysa "Bir zekanın bir başka zekaya tabi kılındığı yerde aptallaşma vardır. İradesini kendi yoluna sokacak ve o yolda tutacak kadar güçlü değilse insan -özellikle de çocuk- bir hocaya ihtiyaç duyabilir. Ama bu tabi oluş sadece iradeler arasındadır. Ne zaman ki bir zekayı bir başkasına bağlar, o zaman aptallaştırıcı olur" (Rancière, 2014, s. 20). Jacotot'un deneyimi bunu ortaya koyduğu gibi yeni bir yöntemin doğuşuna da işaret etmektedir. Zihinsel eşitlik ve zihinsel özgürleşme üzerine kurulu bu yeni evrensel eğitim, kendi başına yapabilirlik gücüyle, kendinin bilincine varılmasıyla ilişkilidir. Bir devlet kurumu olarak okul, bu eşitsizlik üzerine kurulduğu gibi, eşitsizliği -yurttaşlarının "çocuk" olarak kalmasını sağlamakla- sürdürür. "Aklını kullanma

cesareti gösteremeyen (Kant, 1784) bir pasif alıcı insanlar topluluğunun yönetiminin kolaylığı yöneten-yönetilen ikiliğini sabitleyen kadim bir hiyerarşiyle açıklanabilir.

Sonuç

Bireysel çıkarlar ve serbest piyasa anlayışına göre düzenlenen liberal demokrasi eleştirisinin yoğun olarak yapıldığı bir dönemde, pek çok siyaset düşünürü liberalizm ve demokrasi arasındaki doğal görülen bağlantıların koparılması ve yeni demokrasi imkânlarının sorgulanmasının gerekliliğini vurgular. *Radikal, katılımcı, müzakereci* gibi çeşitli demokrasi önerilerinin hemen hepsi liberalizmin krizine çözümler bulmak adına çağdaş siyaset felsefesinde önemli tartışma imkanları yaratmıştır. Her ne kadar birbirinden farklı yaklaşımlar sergileseler de bu yeni modellerin ortaklaştırılabilir noktası temelde demokrasi ve liberalizmi birbirleriyle uyuşmayan ilke ve değerlere sahip olarak görmeleridir.

Çağdaş siyaset düşünürlerinin kimisi liberalizm eleştirisini ve yeni bir demokrasi tahayyülünü Schmitt'in siyasal ve siyaset ayrımıyla şekillendirmiş, liberalizmin siyasal bir model olmadığı yönündeki eleştirisinden beslenmiştir. Bu düşünürlerin başında Chantal Mouffe gelir. Mouffe, liberal demokrasiyi farklılıkları temsil edememekle, eşitsizliği sürdürmekle suçlarken, onun tıpkı Schmitt gibi bir müzakere pratiğine saplanarak ayrıcalıklı konumları sürdürdüğünü iddia eder. Zira kimliklerin kurulmasında uzlaşmaya dayanan liberalizm gerçekçi bir siyaset anlayışına sahip değildir. Mouffe için siyaset uzlaşma ile tanımlanamaz ve temellendirilemez.

Yine de düşünürü göre “Solun görevi liberal-demokratik ideolojiyi reddetmek değil, tersine onu, radikal ve çoğul bir demokrasi doğrultusunda derinleştirmek ve genişletmek olabilir.” (Laclau & Mouffe, 1992, s. 216). Dolayısıyla Ernesto Laclau ile ortaya koydukları radikal ve çoğulcu demokrasi anlayışı, liberalizmin egemenlik ve haklar, anayasal düzen, birey özgürlüğü ve çoğulculuk gibi değerlerini saklı tutmalı ve hatta bunları gerçekleştirmek üzere radikalleştirmelidir.

Rancière'in siyaset ve demokrasi anlayışı ile sıklıkla karşılaştırılan Chantal Mouffe'un demokrasi anlayışının benzerliği, siyasetin temelinde uzlaşımı-uyuşmayı değil farklılık ve çatışmayı görmelerinde belirir. Siyaseti oluş, bir imkân veya varsayım olarak eşitlik fikrine dayandırması Rancière'in demokrasiyi bir yönetim biçimi olarak konumlamasına imkân vermez. Fakat Mouffe için demokrasi çatışmaya ve uyuşmazlığa rağmen *kurulabilir*. Zira Mouffe için hep var olan antagonizma, agonizmaya dönüşmesi halinde demokrasiğin imkân koşulu olabilir. Daha açık bir ifadeyle Mouffe, teorisinin temelinde kendi içinde demokrasiyle yönetilme konusunda ayrılık yaşamayıp yalnızca bazı işleyişler hakkında ayrışma yaşayanların birlikteliğine, bir bakıma “oyunun kurallarını kabul edenler arasında” gerçekleşen gizli bir konsensüse dayanır. Rancière ile aralarındaki en belirgin farklılığın bu olduğu söylenebilir. Nitekim Rancière için demokrasi kurulamaz, çünkü kurumsallaşma yeni eşitsizliklere kapı aralar. Kurulmayan, sürekli yaratmak ve oluşa açık imkânların peşinde olmakla özdeşleşen demokrasi, unvansızlık, istisna durumu, bu anlamıyla bir anarşi ve skandaldır. Normal olanın mantığı demokrasiyi her ne kadar liberal, atomize, teknik bireylerin hak ve özgürlükleri üzerine kurulu bir sistem olarak yüceltse ya da çoğunluğun diktatörlüğü olarak kınasa da demokrasi; Rancière için, bunlardan hiçbirini ifade etmeyen, ‘olmayan’ bir özgürleşme varsayımı, eşitsizliğin ortadan kaldırılmasının tek ‘şansıdır’.

Rancière için bugün yaşadığımız krizin adının eşitsizlik konulması, bir benlik ve öteki tasavvurunun oluşum çizgilerinde arandığında anlam kazanacaktır. Bu eşitsizlik ve hiyerarşinin kaynağı nedir? Birtakım işlere ehil olanlar ile olmayanlar arasında yapılan ayrımın temelindeki ölçüt sorunu, özne olarak kabul edilenleri ve edilmeyenleri ayıran sınırdır. Bilimlerin üzerine yükseldiği zemin, öznenin kim olduğu veya bir özne olarak bu belirlemeyi kimin yapacağı ile ilintili olduğu kadar, kimin sözünün hâkim kılındığı, kimin

susması gerektiğiyle de temas halindedir. Dolayısıyla sorun yalnızca sınıfların yaratılması değil, bu sınıfların ontolojik-epistemolojik dayanaklarıdır.

Kaynakça

- Agtaş, Özkan (2014). "Demokrasi Nefreti", *Ankara Üniversitesi SBF Mülkiye Dergisi*, 38(3), 117-128.
- Benjamin, W. (2016). *Pasajlar*. (A. Cemal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Kant, I. (1784) "*Aydınlanma Nedir*". (N. Bozkurt, Çev.). Felsefe Yazıları-1983.
- Keykubat Z. Selin ve Koç Hatice, (2013) "Jacques Rancière'in Siyaset Felsefesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplum ve Demokrasi* 4, 129-142.
- Kılıç, Savaş (2015). "Cahil Hocanın "İmkansız" Eğitimi" *Birikim*, 311, 114-120. (Erişim Tarihi: 28.05.2017).
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1992). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, Çev: Ahmet Kardam-Doğan Şahiner, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Rancière, J. (2007). *Siyasatın Kıyısında*. (A. U. Kılıç, Çev.). Metis Yayınları.
- Rancière, J. (2009). *Filozof ve Yoksulları*. (A. U. Kılıç, Çev.). Metis Yayınları.
- Rancière, J. (2010). *Tarihin Adları, Bilgi Poetikası Alanında Bir Deneme*. (C Yardımcı, Çev.). Metis Yayınları.
- Rancière, J. (2014). *Cahil Hoca, Zihinsel Özgürleşme Üstüne Beş Ders*, (S. Kılıç, Çev.). Metis Yayınları.
- Rancière, J. (2015). *Demokrasi Nefreti*. (U. Özmakas, Çev.). İletişim Yayınları.
- Yıldırım Yavuz & Baştürk Efe (2015). "Rancière Düşüncesinde Siyasal Olanın Önceliği", *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 24, (Erişim Tarihi: 28.05.2017).

Extended Summary

This study on Ranciere is basically based on the distinction between politics and the political, which is the condition of democracy, which the thinker wants to clarify through some of his texts. The main problem for the author is to reveal a new understanding of democracy, including those who were not mentioned in history, who were exiled and ignored. Therefore, this theoretical and conceptual study benefits shortly from the studies on Ranciere, one of the important thinkers of political philosophy, and the comparison of the thinker with some other contemporary thinkers.

In this respect, his works such as *The Names of History*, *The Philosopher and his Poor*, *Ignorant Schoolmaster*, *On the Shores of Political and Hatred of Democracy* are briefly included in the study. In short terms, *The Names of History* tells the story of those whose names were not recorded in history and those who were ignored and the request for participation; meanwhile *The Philosopher and His Poor* is the logic of creating classes in society with the idea of an arkhe. The most famous work is called *Ignorant Schoolmaster* explains the hierarchical results of the disproportion between intelligence and will in institutions. *On the Shores of the Political* reveals the distinction between politics, which means the given order, and the political, which expresses formation and change. And finally, *Hatred of Democracy* expresses the Platonic roots of the ancient hatred of democracy.

The common issue in all these studies is the problems of inequality, hierarchy and participation in the political. In this respect, it could be argued that Ranciere's aim was a proposal for a new kind of democracy, or rather a way of life. It can be said that the biggest difference that distinguishes Ranciere, besides the points he shares with other thinkers of his own time, is the absence of a founding understanding of politics.

As a conclusion, Ranciere focuses on a very important current issue and tries to solve both the criticism of current liberal democracy and its difference from other thinkers participating in this criticism with a new conceptual focus. However, the thinker's demand for

equality and his call for the abolition of hierarchies do not seem to touch economical class differences sufficiently.

Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Afet Yönetiminde Sosyal Hizmet Uygulamaları¹

Social Work Practices in Disaster Risk Management the Kahramanmaraş Earthquakes²

Metin Gani TAPAN*

Öz

Türkiye deprem riski yüksek bir ülkedir. 2023 yılının Şubat ayında yaşanan Kahramanmaraş depremleri toplamda 11 ilde çok ciddi can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Deprem gibi insan yaşamını çok boyutlu etkileyen afetlerin yönetimi, afet sonrası yapılacak çalışmaların niteliği ve sosyal hizmet uygulamalarının oldukça önemli olduğu bir kez daha anlaşılmıştır. Derleme niteliğinde yapılan bu çalışmada: afet ve afet yönetimi kavramsal olarak açıklanmış sonrasında ise deprem sonrası yapılan çalışmalar sosyal hizmet müdahale modeli üzerinden değerlendirilmiştir. Müdahale boyutunda sosyal yatırımlar, ekonomik katılım, politik güçlendirme ile insani yatırımlar başlıklarında güçlü yönlerin olduğu öte yandan bu alanlarda bazı hizmet boşluklarının olduğu görölmüştür. Bu bağlamda afet öncesi ve sonrasında yönelik sosyal politika uygulamalarının gözden geçirilmesi, mülteci/göçmenlere yönelik planlamanın yapılması önemlidir. Öte yandan afetlerde kullanılacak fonların oluşturulması, afetzedelerin hizmetlere erişiminde sosyal hizmet uzmanlarının savunuculuk yapmalarının aynı zamanda mağdurlara ve yardım profesyonellerine psikiyatrik destek sağlanmasına gereksinim olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak sosyal hizmet uzmanlarının: depremedelerin güvenli alanlarda yeni bir yaşam kurmalarına destek olmaları, kamu ve özel yardım kuruluşları ile müracaatçılar arasında köprü görevi üstlenmeleri, kamu ve özel destek kaynaklarının müracaatçılara eşit ulaştırılması için bilgi toplama ve kayıt çalışmalarını yürütmelerinin, yas terapisi ve psikolojik danışmanlık yapmaları son olarak kriz yönetimi rollerini üstlenmelerinin önemli olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afet yönetimi, deprem, sosyal hizmet uygulamaları

Abstract

Türkiye is a country with the high earthquake risk of earthquakes. The Kahramanmaraş earthquakes in February 2023 induced loss of life and property in eleven provinces in total. It has been considered that the quality of the work to be done after disasters and the social work practices are very important in disaster management, which affects human life in many dimensions, such as earthquakes. In this compilation study, disaster and disaster management is elaborated conceptually, and then the post-earthquake studies are evaluated were evaluated through the social work intervention model. In the intervention dimension, it has been observed that there are complications strengths in social investments, economic participation, political empowerment and human investments, while there are some lack of services in these areas. In this context, it is important to review the social policy practices before and after the disaster, and make arrangements for to plan for refugees/immigrants. On the other hand, it is understood that there is a need for the creation of funds to be used in disasters, the advocacy of social workers in the access of victims to services, and at the same time psychiatric support to victims and aid professionals. As a result, social workers should support earthquake victims to establish a new life in safe areas, act as a bridge between public and private aid organizations and clients, carry out information gathering and registration studies in order to provide equal distribution of public and private support resources to clients, provide grief therapy and psychological counseling. Finally, it was emphasized that it is important for them to take on crisis management roles.

Keywords: Earthquake, disaster management, social work practices

¹ 06.02.2023 (04.17 ve 13.24) tarihli Kahramanmaraş depremlerinde ihmaller sonucu yaşamını yitiren masumların yarım kalan aziz hatırlarına ithafen.

² Dedicated to the uncompleted memories of the victims who lost their lives as a result of negligence in the Kahramanmaraş earthquakes dated 06.02.2023 (04.17 and 13.24)

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, metinganii@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3595-140X

Giriş

Türkiye'de hem denizel hem de karasal ortamdaki faylara baktığımız zaman 1000'e yakın deprem üretme potansiyeli olan aktif fay olduğu görülmektedir. Bu fayların hepsi zamanı geldiği anda yıkıcı bir deprem olarak kendisini gösterebilmektedir. Bu sayıda aktif fayın olduğu bir ülkede deprem olmaması mümkün değildir (MTA, 2023). Türkiye için son 120 yıllık deprem istatistiğine bakıldığında yedi ve daha büyük depremlerin ortalama her altı yılda bir kez meydana geldiği görünmektedir (AA, 2023).

Türkiye konumu itibarıyla tarih boyunca birçok doğal afet yaşamış bir ülkedir. Özellikle de depremler Türkiye'de sıklıkla görülen bir tür doğal afet türüdür. Kahramanmaraş'ta 6 Şubat 2023 tarihinde 04.17 Pazarcık ve 13.24 Elbistan'da yaşanan depremler, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde toplam 11 ili derin bir biçimde etkilemiştir. Aynı zamanda artçı sarsıntılar halen yaşanmaya devam etmektedir.

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan deprem sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı 4. Seviye acil durum ilanı ederek Uluslararası yardım çağrısında bulunmuştur. Yapılan çağrı sonucunda Dünyanın birçok ülkesinden kamu ve özel sivil toplum kuruluşları Türkiye'ye gıda, barınma ve gıda dışı malzemeler göndermişlerdir. Aynı zamanda birçok ülke tarafından gönderilen sahra hastaneleri deprem bölgesinde faaliyete başlamıştır. Öte yandan Ülke içinde Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) başta olmak üzere kamu ve sivil toplum kuruluşları arama ve kurtarma faaliyetleri yürütmüşlerdir (AFAD, 2023).

Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'de sürekli yıkıcı deprem riski bulunmaktadır. Bu nedenle de depreme hazırlıklı olmak öncelikle planlama gerektiren bir süreçtir. Türkiye için kent ve şehir planlaması daha önce hiç olmadığı kadar öne çıkan bir çalışma alanıdır. Belki de önümüzdeki 30 yıl ülke gündeminin en önemli gündemi deprem ve hazırlık çalışmaları olacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın, Kahramanmaraş merkezli depremlerin yol açtığı ekonomik zarara ilişkin, Türkiye Deprem Toparlanma ve Yeniden İmar Değerlendirmesi Raporu yayımlandı. Kahramanmaraş merkezli depremlerin şiddet ve kapsadığı alan açısından yakın tarihte eşi benzeri olmayan bir felaket olduğu belirtildi. Depremler sonucunda 48 binden fazla insanın hayatını kaybettiği, yarım milyondan fazla binanın hasar gördüğü, iletişim ve enerji alt yapısının zarar gördüğü kaydedildi. Depremden etkilenen 11 ilin toplam nüfusunun 2022 yılı için 14 milyon 13 bin 196 kişi olarak kaydedildiği belirtilerek, "Deprem bölgesinde 1 milyon 738 bin 35 kişi geçici koruma kapsamında ikamet eden göçmen nüfustur. 2021 yılı verilerine göre 11 ili kapsayan afet bölgesinde 3,8 milyon kişi istihdamda olup, bölge istihdamının ülke istihdamı içerisinde payı yüzde 13,3'tür. Çalışanların 2,3 milyonu kayıtlı, 1,5 milyonu ise kayıt dışı çalışmakta. Afet bölgesi genelinde istihdamın kayıt dışılık oranı yüzde 39 seviyesinde. Bölgedeki toplam bina sayısı yaklaşık 2,6 milyon. Depremden etkilenen 11 ildeki konut sayısı 2022 yılı itibarıyla 5,6 milyon düzeyinde olup, Türkiye genelindeki toplam konut stoku içindeki payı yüzde 14,05 düzeyinde. Depremden etkilenen illerin 2021 yılında Gayri Safi Yurt İçi Hasıladan (GSYH) aldığı pay yüzde 9,8' olduğu belirtilmiştir (Trthaber, 2023).

Öte yandan depreme hazırlık çalışmaları kadar deprem sonrası sürecin de doğru yönetilmesi oldukça önemlidir. Sosyal hizmet mesleği, deprem sonrası süreçte ortaya çıkabilecek sorunların çözümünde önemli rol üstlenebilecek öneme sahiptir. Sosyal hizmet mesleğinin çok boyutlu yapısı kaynakların etkin kullanılması noktasında müracaatçıların hizmetlere eşit erişimini destekleyebilir. Sosyal hizmet uzmanları özellikle de kırılğan gruplara hizmetlerin sunulmasına aracılık edebilir.

Deprem sonrası sosyal hizmet uygulamaları hakkında Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında: 2011 Van depremi sürecinde bölgede yapılan sosyal hizmet uygulamalarına dair gözlemler sonucunda uzmanların müracaatçıların din, adet ve ihtiyaçlarını bilmesi ve bunlara saygılı davranması gerektiği bildirilmiştir (Yaman ve Akyurt, 2013). 1999 Marmara depremi, 2011 Simav ve Van depremi verileri incelenerek afette verilen tüm hizmetlerin tek elden yürütülmesi gerektiği ve medikal kurtarma ve sosyal hizmet çalışmalarının bir bütün olduğu (Emsal, 2014) vurgulanmıştır. Öte yandan 1999 Marmara depremi sonrası ciddi koordinasyon eksikliği/yetersizlik (Karataş, 2000) yaşandığı belirtilmiştir. 17 Ağustos 1999 Marmara depremi ile 2011 Van Depremi’nde psiko-sosyal hizmetlerin karşılaştırıldığı diğer bir çalışmada (Altun, 2016) sosyal yardımların yetersiz olduğu, kadınlar ve engellilerin özel ihtiyaçlarının yeterli ölçüde düşünülmediği, psiko-sosyal hizmetlerde istenilen seviyeye ulaşamadığı değerlendirilmiştir.

Ulusal literatür özetinden de anlaşılacağı üzere, afet yönetimi ve deprem sonrası sosyal hizmet müdahaleleri konusunda oldukça sınırlı sayıda derleme ya da kanıta dayalı çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu nedenle Ulusal literatürdeki boşluğu doldurabilmek ve araştırmacılar, meslek elemanları ve okuyuculara rehber niteliğinde kaynak sunabilmek çalışmanın temel motivasyonudur. Çalışmanın yapılmasının diğer bir nedeni ise yazarın depremde olarak sosyal hizmet mesleğinin ‘savunuculuk’ rolü ile deprem sonrası sosyo-politik sürecin yapılandırılmasına katkı sağlamak istemesidir. Bu doğrultuda derleme niteliğindeki bu çalışmanın amacı: Türkiye tarihinin en büyük felaketlerinden birisi olarak gösterilen Kahramanmaraş depremleri sonrası yapılan çalışmaların sosyal hizmet odağında değerlendirilmesidir. Bu bağlamda afet sonrası yapılan uygulamalar sosyal müdahale modeli (Elliott, 2010) üzerinden değerlendirilmiş ve bazı müdahale önerileri sunulmuştur. Bu amaçla çalışma: afet ve afet yönetimi, afet yönetiminde sosyal hizmet müdahaleleri, sosyal hizmet bağlamında Kahramanmaraş depremleri sonrası yapılan çalışmalar ve sonuç/öneriler başlıkları altında dört bölümde sunulmuştur.

Afet ve Afet Yönetimi

Afet genel olarak, tehlikeli bir durum sonucunda bir bütün olarak savunmasızlık olarak tanımlanabilir. Savunmasızlık aynı zamanda birey, grup ya da toplumun afetlerin etkilerini önleme, hafifletme, hazırlık yapma yeteneklerini olumsuz yönde etkileyen çeşitli sonuçları bulunan koşullar anlamına gelmektedir (Bhatti, 2003, s. 58). Dolayısıyla afet yönetimi çok çeşitli sosyokültürel, ekonomik ve politik faktörlerle yakından ilişkilidir (Ariyabandu, 2003, s. 28).

Afet yönetimi meydana gelen afetlere hazırlanmak, etkilerini iyileştirmek ve risklerini azaltmakla ilgilidir. Hem bir afet durumunda acil müdahale hem de afet sonrasında toplumun yeniden inşasını içermektedir (Tan, 2009). Afet yönetimi çok çeşitli faktörlerle bağlantılı ve uzun bir süredir afetlerin neden olduğu sosyal ve ekonomik sorunlar üzerine ciddi tartışmalar yaşanmaktadır. Bu nedenle afet yönetimi kavramının detaylı biçimde açıklanması önemlidir. Bhatti (2003, s. 59) afet yönetimi: önleme, hazırlık, acil durum müdahalesi, iyileştirme ve hafifletme başlıkları altında yürütülmesi gereken bir süreç olarak tanımlamıştır. *Afet önleme*, bir afetin meydana gelmesini engellemek için alınan önlemleri içeren uygulamalar bütünü olarak tanımlanabilir. Ancak doğal afetlerin oluşmasını tam olarak önlemek, zararları azaltılabilir de mümkün değildir (Ahmed, 2013, s. 3).

Hazırlık, afet beklentisi ile uygun ve etkili önlemlerin daha öncesinde alındığı faaliyetleri kapsamaktadır. Bu eylemler: afet planlarını, müdahale ekiplerinin eğitimini, insan kaynakları, temel insani gereksinimler, finansal kaynakların hazırlanması, halk eğitim ve bilgi sistemlerinin kurulmasını içerir (Kreps ve ark., 2006, s. 19).

Acil durum müdahalesi: afetin hemen sonrasında, hayat kurtarmak ve yerleşim yerlerinin daha fazla zarar görmesini önlemek için yapılanlar da dahil olmak üzere gerçekleştirilen zorunlu hizmet ve faaliyetleri kapsar (Kreps ve ark., 2006, 22; Kapucu, 2008, 243). *İyileştirme:* afet yönetiminde afetin tahrip ettiği sosyo-ekonomik ve çevresel koşulların normale döndürülmesidir (Kapucu, 2008, s. 244). Bu çalışmalar, afetin etkilerinin en aza indirilmesi amacıyla yapılan faaliyetlerdir. İyileştirme ve etkilerin azaltılması yani hafifletme çalışmalarının birbiri ile yakın ilişkili olduğu görülmektedir. Kreps ve ark., (2006, s. 20) iyileştirme ve hafifletme çalışmalarını: kurtarma faaliyetleri, sosyal ve ekonomik rutinin yeniden tesis edilmesi, mağdurlara mali ve diğer hizmetlerin sağlanması ve ayrıca hasar görmüş binaların onarımı faaliyetleri başlıkları altında tanımlamışlardır.

Yukarı özetlenen planlama maddelerinden görüleceği gibi afet yönetimi birçok sosyopolitik bileşeni bulunan bir süreçtir. Bu nedenle Türkiye gibi ciddi deprem riski bulunan ülkelerde hazırlık faaliyetlerinin oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Afet yönetiminde önleme ve hazırlık faaliyetleri kapsamında sosyokültürel ve jeolojik özelliklerin göz önüne alındığı yapılaşma biçiminin benimsenmesi zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Ulusal afet planlamasının tüm bileşenleri ile uygulanabilir nitelikte hazır bulundurulması önemlidir. Müdahale ekiplerinin sürekli olarak hizmet içi eğitim almaları ve eğitim kurumları müfredatında ise afetlere hazırlık ile sonrasında yapılması gerekenlerin daha geniş ölçüde ele alınmasının zorunlu olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de afetlerle mücadele, politika geliştirme, önleyici çalışmalar ve müdahale konusunda AFAD’ın yetkili olduğu: AFAD başkanlığına bağlı hizmet vermekte olan Deprem ve Risk Azaltma ve Afetlere Müdahale Genel Müdürlüğünün yasal mevzuat uyarınca birincil sorumlu olduğu bildirilmektedir (AFAD, 2023). Öte yandan kamu yararına çalışan özel kurum statüsünde faaliyet gösteren yandan Türk Kızılay’ının afete hazırlık çalışmalarını yürütmek, yurtiçi ve yurtdışında meydana gelen afet ve acil durumlara imkân, kabiliyet ve üstlendiği sorumluluklar çerçevesinde müdahalede bulunmak ve ihtiyacı olan kişilere yardım hizmetlerini ulaştırdığı bilinmektedir (Kızılay, 2023).

Afet sonrası iyileştirme faaliyetlerinin, kurtarma faaliyetlerinin tamamlanması sonrasında sosyal ve ekonomik koşulların iyileştirilmesine yönelik faaliyetleri içerdiği değerlendirilmektedir. Deprem sonrası süreçte enkazların kaldırılması, kamu kurumlarının faaliyetlerini kesintisiz sürdürmeleri, yaralıların tedavisi ile en önemli nokta depremzedelerin barınma gereksiniminin karşılanmasıdır. Aynı zamanda depremzedelere ekonomik destek sağlanması ve gıda ve gıda dışı yardımların düzenli olarak sağlanması diğer önemli bir müdahale basamağıdır.

6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş depremleri sonrası Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) başta olmak üzere diğer tüm bakanlıkların titizlikle acil durum müdahalesi ve iyileştirme faaliyetlerini yürütmekte oldukları görülmektedir. Aynı zamanda deprem sonrası müdahalede kamu ve STK’lar tarafından yapılan çalışmaların oldukça yetersiz olduğu yönünde bazı eleştiriler de bulunmaktadır.

Bu durumda son yaşanan deprem özelinde afet ve yönetimi alanında: önleme, hazırlık, acil durum müdahalesi, iyileştirme ve hafifletme gibi çalışmaların niteliği hakkında kanıta dayalı bilgilere çok acil gereksinim olduğu açıktır. Bu nedenle de deprem afetinin öncesi ve sonrasındaki durum hakkında multidisipliner çalışmalar yapılmasının zorunluluk olduğu görülmektedir. Bu önerinin politika yapıcılar tarafından dikkate alınması ve bilimsel araştırma sonuçlarına doğrultusunda siyaset üstü bir bakış açısı ile uygulamaya dönüştürülmesi önemlidir. Aksi takdirde binlerce insanın yaşamını yitirmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Afet Yönetiminde Sosyal Hizmet Müdahaleleri

Tarihsel süreç boyunca sosyal hizmet uzmanları afetler ve çatışmalar esnasında farklı sosyal hizmet müdahaleleri uygulamışlardır. 1871 Chicago yangını, San Francisco depremi ve 1906 yangını ve Dünya Savaşı sırasında ihtiyaç sahibi insanlar için acil durum hizmetlerinin sağlanması ile ilgilenmişlerdir (Zakour 1996, s. 13). Son dönemlerde çevresel felaketler ve iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı zorlukların üstesinden gelmek için sosyal hizmet teorileri ve uygulamalarının geliştirilmesi sıklıkla gündeme gelmektedir (Alston, 2013, s. 141).

Sosyal hizmet uzmanlarının afet müdahalesi ve iyileştirme süreçlerine katılımına ilişkin çok sayıda çalışma vardır (Araki, 2013, s. 24; Du Plooy ve ark. 2014, s. 65; Huimin ve ark. 2009, s. 32). Fakat afet yönetimi ve hazırlık planlamasına ilişkin az sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir.

Elliott (2010)'un tanımlandığı şekliyle, afetlerde sosyal hizmet müdahalelerinin altında yatan değerler ve hedefler, aileler ve topluluklar için sürdürülebilir ekonomik refah ve güvenlik, sosyal adalet ve insan hakları ile insan refahı için bireysel ve toplumsal güçlendirmedir. Afetlere hazırlanırken her kuruluşun amaç ve değerleri başka alanlarda da kabul edilmektedir: İş sürekliliği yönetimine rehberlik eden uluslararası standartlar, kuruluşların kriz ve afetlere hazırlanırken amaçlarını ve temel hedeflerini bir başlangıç noktası olarak dikkate almaları gerektiğini vurgulamaktadır (ISO 22301).

Daha önce belirtildiği gibi, afet sosyal hizmeti müdahale modeli (Elliott, 2010, 8) güçlendirme yaklaşımına sahiptir. Bu nedenle, toplumların sosyoekonomik yapılarının dinamiklerinin sosyal sorunlara neden olduğunu varsayan yapısal sosyal hizmet bakış açısı ile (Mullally, 1997, s. 12) tutarlıdır.

Sosyal hizmet müdahalelerinin sosyal değişimi kucaklayabilmesi ve savunmasızlığın temel nedenleri ile dinamik baskıları azaltmada etkili olduğu bilinmektedir. Yapısal sosyal hizmet ilericidir ve eleştirel sosyal teoriye dayanmaktadır. Sosyal hizmet, bireyler ve yapılar arasında ikili bir role sahiptir. Yapısal sosyal hizmet boyutu ile çalışma düzeylerinin birbirini etkilemesi nedeniyle hem müracaatçı merkezli mikro düzeyde sosyal çalışmaya hem de mezzo ve makro düzeyde çalışmaya ihtiyaç vardır (Mullally, 1997, s. 108-134). Sosyal hizmet uzmanları bireyler, gruplar ve topluluklarla yaptıkları çalışmalarda savunmasız grupların ihtiyaçları hakkında hayati bilgiler edinirler. Aynı zamanda, politikaları etkileyebilmek için bu bilgiler hayati öneme sahiptir (Pohjola, 2011, s. 12).

Afetlerde sosyal hizmet modeli, birey ile sosyal çevre arasındaki uyumu vurgulayan sistemik yaklaşımını kabul etmektedir (Elliott, 2010, s. 7). Sistem yaklaşımı bireyselleşme ve psikolojik bakışı vurgulamayan, sosyal çevrede insanlar ve sistemler arasındaki etkileşime odaklanan uygulama olarak anlaşılmaktadır (Payne, 2005, s. 142, 157). Sistem yaklaşımında sosyal hizmetin gücü bireyler, gruplar ve topluluklar arasındaki bağlantılarla çalışmaktır. Müdahale sadece müracaatçıya değil, müracaatçı ile ilişkili diğer insanlara ve sistemler “çevresi içinde birey” den oluşmalıdır. Sosyal hizmetin temel işlevleri; müracaatçıların problem çözme kapasitelerini geliştirmek, insanları toplumsal kaynak sistemleri ile ilişkilendirmek ve aralarındaki etkileşimi kolaylaştırmak, sosyal politikanın geliştirilmesine katkıda bulunmak, finansal kaynak sağlamak ve kurumsal hizmetlerin kontrolüne katkı sağlamaktır (Pincus ve Minahan, 1973, s. 15-33).

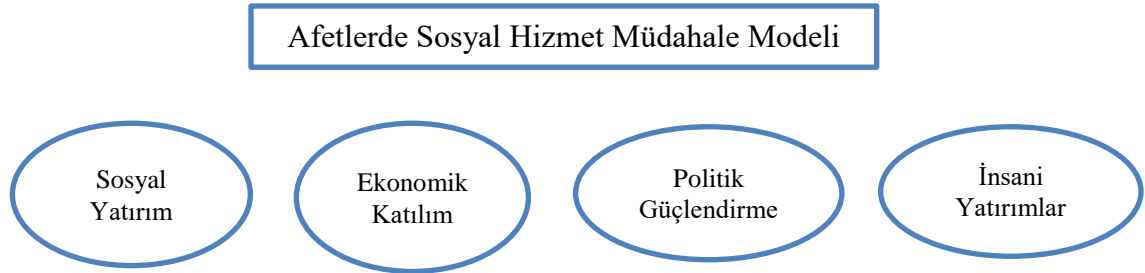
Elliott (2010)'a göre sosyal yatırımlar, ekonomik katılım, politik güçlendirme ve insani yatırımlar afet yönetimi bağlamında sosyal hizmetin temel müdahaleleri aşamalarıdır. Sosyal yatırımlar kapsayıcı olması ve bütün müracaatçılar için eşit fırsatlar sunması bakımından hizmetlere erişimi en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan müdahalelerdir. Sosyal yatırım müdahale örnekleri arasında su ve sanitasyon gibi temel gereksinimlerin sağlanması, maddi yardım ve son derece savunmasız gruplar için özel destek programlarını kapsamaktadır.

Öte yandan sosyal sermaye oluşturabilmek, ihtiyaç sahibi tüm müracaatçıların hizmetlere eşit erişimi temel prensibi odağında sosyal yatırımların temel hedeflerinden birisidir. Sosyal hizmet müdahalesi ekonomik katılımı ve ekonomik açıdan müracaatçıların durumlarının iyileştirilmesini destekleyen müdahale biçimleridir. Kısa ve uzun vadeli gereksinimler için finansal kaynak yaratma ve mikro kredi desteği sağlanması diğer müdahale örnekleridir (Elliott, 2010, s. 8).

Deprem afeti sonrasında kamu ya da özel fonlardan sağlanan sosyal yardımlar ekonomik katılım müdahalesine örnek olarak gösterilebilir. Diğer bir müdahale aracı olarak politik güçlendirme marjinalize edilmiş insanların güçlendirilmesini, savunmasız grupların haklarının savunulmasını, yerel, bölgesel ve merkezi düzeyde hükümetle iyi ilişkiler kurulmasını ve depremden etkilenenler için mağdur statüsünün tanımlanmasını içerir. Öte yandan bir müdahale türü olarak insani yatırımlar psikososyal destek gibi sosyal hizmetin belki de en iyi bilinen ve uygulanan görevlerini oluşturmaktadır (Elliott, 2010, s. 12).

Çalışmanın bundan sonraki aşaması, afetlerde sosyal hizmet müdahaleleri (Elliott, 2010) önerdiği kavramsal müdahale modeli Şekil 1'de açıklanmıştır.

Şekil 1: Afetlerde sosyal hizmet müdahale modeli (Elliott, 2010).

Afetlerde sosyal hizmet müdahale modeli her bir başlık altında: zarar azaltma, afetlere hazırlıklı olma, afetlere yanıt ve iyileştirme alt başlıkları altında yapılabilecek faaliyetler biçiminde aşağıda açıklanmıştır.

Sosyal yatırım: zarar azaltma, sosyal sermayenin inşası yoluyla insani savunmasızlığın azaltılmasıdır. Afetlere hazırlıklı olma: su ve hijyen malzemeleri gibi temel gereksinimlerin kısa ve uzun vadeli olarak temin edilmesini içeren çalışmalardır. Afetlere yanıt: özellikle savunmasız gruplar için özel programlar oluşturulmasını içeren çalışmalardır. İyileştirme: sosyal politikaların iyileştirme düzenlemelerinin değerlendirilmesidir.

Ekonomik Katılım: zarar azaltma, afetlerin neden olduğu maliyetlerin azaltılmasına yönelik kısa ve uzun süreli destek paketlerinin sağlanmasını içermektedir. Afetlere hazırlıklı olma, afetlerde kullanılması öngörülen fonların hazır bulundurulmasıdır. Afetlere yanıt, ülke dışından yardım taleplerinin kabul edilmesidir. İyileştirme, depremzedelerin yerel ekonomik faaliyetlere ve işgücü piyasasına katılımlarının sağlanmasıdır.

Politik Güçlendirme: zarar azaltma, afetzede ve diğer savunmasız grupların ayrımcılık ve sosyal dışlanma yaşamalarının önlenmesi amacıyla savunuculuk yapılmasıdır. Afetlere hazırlıklı olma, kamu kurumları ile yasal çerçevede etkili iletişimin kurulmasıdır. Afetlere yanıt, afetzedelerin hizmetlere erişimleri ve güncel durumlarının tanımlanması işlemleridir. Bu aşama, durum tespit süreci olarak ta tanımlanabilir. İyileştirme, kamu yardımlarının daha işlevsel olması için afetzedelerin karar verme süreçlerine katılımlarının sağlanmasıdır.

İnsani Yatırımlar: zarar azaltma, birey ve ailelerin yılmazlığının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Afetlere hazırlıklı olma, stres yönetimi eğitimlerinin eğitim

kurumlarında verilmesidir. Afetlere yanıt, afetzedelerin tepkilerinin klinik değerlendirmesi ve post travmatik stres bozukluğu tedavilerinin yapılması çalışmalarını ifade eden aşamadır. Bu aşama da yardım edenlere de yardım edilmesi diğer önemli çalışma başlığıdır. Aynı zamanda aile birleştirme işlemlerinin yapılması afetlere yanıt faaliyetleri olarak sıralanabilir. İyileştirme, klinik değerlendirme ve müdahale sürecinde: klinik hizmetlere havale, klinik değerlendirme ve psikososyal teröpotik müdahaleleri kapsamaktadır.

Deprem afeti sonrası sosyal hizmet müdahale modelinin (Elliott, 2010) sosyal, ekonomik, politik ve insani yatırım hizmetlerini kapsadığı görülmektedir. Her bir başlık sosyal hizmet mesleğinin temel değerleri ile yakından ilişkilidir. Deprem afetinin insan yaşamını çok derinden etkilemesi nedeniyle sorun alanlarına yönelik müdahale de çok boyutluluk öne çıkmaktadır. Bu durum sosyal hizmet müdahale boyutunda alanda çalışan uzmanların bilgi, beceri ve mesleki değerleri uygulamalarına aktarabilmelerinin önemli olduğu anlamına gelmektedir.

Öte yandan son yaşanan deprem afetinin sonuçlarından da anlaşılabilceği gibi müdahale çalışmaları için belirtilen önerilerin her bir basamağının yasal mevzuat ile belirlenmesi önemlidir. Bu nedenle deprem gibi büyük afetler sonrasında yapılan çalışmalarla ilgili Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının faaliyetlerinin niteliği ön plana çıkmaktadır.

Sosyal Hizmet Bağlamında Kahramanmaraş Depremi Sonrası Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de afet ve sonrasındaki süreç ile ilgili yetkili kuruluş olan AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) deprem sonrası birçok ilde görev yapan personel ve ekipmanları afet bölgesine sevk etmiştir. Arama kurtarma faaliyetlerine hızlı bir biçimde başlanılmış öte yandan depremedelerin gıda, gıda dışı gereksinimleri ve barınmaları için çadır türü malzemelerin de hızlı bir biçimde bölgeye sevk edildiği görülmüştür. Deprem 11 ili ve kırsal alanları etkilediğinden Türkiye’deki tüm bakanlıkların yerel teşkilatları kendi görev yetki alanlarına giren çalışmalara hızlı bir biçimde başladıkları iletişim kanallarından öğrenilmiştir.

Genel olarak deprem sonrası yapılan çalışmaların Elliott (2010)’un önerdiği afetlerde sosyal hizmet müdahale modeli alt başlıkları üzerinden (sosyal yatırımlar, ekonomik katılım, politik güçlendirme ve insani yatırımlar) değerlendirilmesinin kavramsal açıdan uygun olduğu söylenebilir.

Öncelikle sosyal yatırım boyutunda: Deprem bölgesine su ve hijyen malzemelerinin temininde ulaşım ve lojistik olanaklarına bağlı gecikmelerin yaşandığı görülse de ulaştırıldığı bilinmektedir. Savunmasız gruplar olarak değerlendirilen (engeli bireyler, yaşlılar, çocuklar, etnik azınlık gruplar, akıl hastaları, evsizler, mülteciler) gruplar arasında kurum bakımında kalan engelliler, çocuklar ve yaşlıların farklı illerde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı kurumlara sevk edildiği öğrenilmiştir. Mültecilerin farklı illere nakilleri ya da destek çalışmalarına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ayrıca afet sonrası sosyal politika uygulamalarının değerlendirilmesine yönelik çalışmalara gereksinim olduğu açıktır.

İkinci boyut ekonomik katılım alanıdır. Zarar azaltma boyutunda depremedelere bazı ekonomik destekler sağlandığı görülmektedir. AFAD tarafından taşınma desteği, kira desteği, hafif hasarlı konutlara hane bazlı ödeme yapıldığı bildirilmektedir. Afetlere hazırlık boyutunda ise afet zamanlarında kullanılacak fonların hazırlanması önerilmektedir. Bu kapsamda, afet fonlarının miktarı ve niteliği hakkında yeterli bilgi edinilememiştir. Afetlere yanıt boyutunda ülke dışından başta Dünya Bankası olmak üzere farklı Ülkelerden finansal destek talep edilmiştir. İyileştirme alt alanında, depremedelerin yerel ekonomik faaliyetlere ve işgücü piyasasına katılımlarının sağlanmasının bölgedeki inşaat faaliyetlerinin başlaması ile eş zamanlı olabileceği düşünülmektedir.

Üçüncü müdahale boyutu politik güçlendirmedir. Bu boyutta, afetzede ve diğer savunmasız grupların ayrımcılık ve sosyal dışlanma yaşamalarının önlenmesi amacıyla savunuculuk yapılmasına gereksinim olduğu açıktır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından afetzedelerin hizmetlere erişimleri ve güncel durumlarının tanımlanması işlemleri halen devam etmektedir. Aynı zamanda müracaatçıların hizmetlere eşit erişimleri konusunda bazı sorunlar yaşandığı iletişim kanallarında dile getirilmektedir.

Son müdahale boyutu ise insani yatırımları kapsamaktadır. Zarar azaltma boyutunda, depremzedelerin yılmazlığını artırmak amacıyla siyasi liderler, sanatçılar ve toplum liderleri bölgeye ziyaretlerde bulunmaktadır. İnsani yatırımlar boyutunda stres yönetimi eğitimleri gibi çalışmaların eksik olduğu söylenebilir. Afetzedelerin klinik değerlendirmesi ve post travmatik stres bozukluğu tedavilerinin yapılması, profesyonellere destek sağlanması çalışmalarına ağırlık verilmesine gereksinim olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan iki büyük deprem 11 ili çok ciddi biçimde etkilemiştir. Deprem sonrası Türkiye genelinden Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Kızılay, kolluk kuvvetleri ve Belediyelere ait ekipler deprem bölgesine hızlı bir biçimde ulaşmışlardır. Öncelikle arama ve kurtarma faaliyetleri, depremden sağ ya da yaralı kurtulanlar için tıbbi müdahalenin yanı sıra temel yaşam gereksinimlerinin ulaştırılması deprem sonrası yapılan müdahaleler biçiminde sıralanabilir.

Deprem sonrası yapılan çalışmalar bir bütün olarak ele alındığında: afetlerde sosyal hizmet müdahaleleri modeli (Elliott, 2010) ile örtüşen uygulamaların olduğu, öte yandan sosyal yatırımlar, ekonomik katılım, politik güçlendirme ve insani yatırımlar boyutunda bazı hizmet boşlukları olduğu görülmektedir. Türkiye sürekli deprem riski ile karşı karşıyadır, bu nedenle de mevcut sosyal hizmet müdahalelerinin niteliğinin değerlendirilmesi önemlidir. Öte yandan yükseköğrenim düzeyinde sosyal hizmet müfredatında afet müdahale içeriklerine yer verilmesinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, afet ve sonrası sürecin yapılandırılmasında kanıta dayalı araştırmalar ve dünyadaki iyi uygulama örneklerinin alan uzmanlarınca değerlendirilmesi ile konunun siyaset üstü bakış açısı ile ele alınmasının çok önemli olduğu söylenebilir.

Türkiye’de sosyal hizmetlerin sunumu ile ilgili öne çıkan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının deprem sonrasında çoğunlukla psikososyal destek hizmetlerini yürüttüğü bilinmektedir. Sosyal hizmet müdahaleleri yalnızca psikososyal destek hizmetlerinin sunumu değil aynı zamanda sosyal yatırım, ekonomik katılım, politik güçlendirme ve insani yatırım alanlarındaki müdahalelerdir (Elliott, 2010). Bu bağlamda, son yaşanan deprem ilgili bakanlığın afet öncesi ve sonrası hizmetlerinin değerlendirilmesi için bir fırsat olabilir.

Sonuç olarak Türkiye’de afet sonrası sosyal hizmet müdahalelerinin planlanması ve uygulanmasında aşağıda özetlenen beş maddenin göz önünde bulundurulmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir;

Sosyal hizmet uzmanları: incinebilir grupların güvenli alanlara yerleştirilmeleri ve onların günlük yaşamlarını yeniden kurmalarına yardım edebilir,

Kamu ve özel destek kaynaklarının müracaatçılara eşit ulaştırılması için bilgi toplama ve kayıt işlemlerinin yürütülmesi ile saha çalışmalarına aktif katılım sağlayabilirler,

İnsani yardım kuruluşları ve kamuya ait yardım organizasyonları arasında bağlantı kurulması yoluyla müracaatçılara hizmetlerin kesintisiz ulaştırılmasını sağlayabilirler,

Depremzedelere yas terapisi ve danışmanlık hizmetleri yürütebilirler,

Sosyal hizmet uzmanları afet sonrası çalışmalarda müracaatçılarla kamu görevlileri arasında sorunlar yaşandığında sosyal hizmetin etik ilkelerine uygun bir sorumlulukla denge unsuru olabilirler. Aynı zamanda kriz yönetimi ve sorun çözümüne katkıda bulunma rolü afet sonrası sosyal hizmet müdahaleleri olarak sıralanabilir.

Kaynakça

- AA (2023). Kahramanmaraş depremleri neden bu kadar yıkıcı oldu? <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-kahramanmaraş-depremleri-neden-bu-kadar-yıkici-oldu/2817774> (Erişim Tarihi 14.03.2023).
- Alston, M. (2013) Environmental Social Work: Accounting for Gender in Climate Disasters. *Australian Social Work* 66(2), 218–233.
- Altun, F. (2016). Afetlerde psikososyal hizmetler: Marmara ve Van depremleri karşılaştırmalı analizi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 183-197.
- Araki, C. (2013) Earthquake and disaster response in the Japanese Community: A strengths and community perspective. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 12(1-2), 39–47
- Ariyabandu, M. M. (2003). “Brining together Disaster and Development – Concepts and Practice, Some Experiences from South Asia.” In Pradeep Sahni and Madhavi Malalgoda Ariyabandu (Eds.), *Disaster Risk Reduction in South Asia*. New Delhi: Prentice-Hall of India.
- AFAD (2023). <https://www.afad.gov.tr/teskilat-semasi>
- Bhatti, A. (2003). “Disaster Risk Reduction through Livelihood Concerns and Disaster Policy in South Asia.” In Pradeep Sahni and Madhavi Malalgoda Ariyabandu (Eds.) *Disaster Risk Reduction in South Asia*. New Delhi: Prentice-Hall of India.
- CNN (2023). Sayfanın başlığı <https://www.cnnturk.com/turkiye/35-gun-depremde-olu-sayisi-ne-kadar-oldu-guncel-yarali-sayisi-kac-hangi-ilde-kac-bina-yikildi-kac-kisi-oldu>.
- Du Plooy, L. & Harms, L. & Muir, K.& Martin, B. & Ingliss, S. (2014), ‘ ‘Black Saturday’ and its Aftermath: Reflecting on Post disaster Social Work Interventions in an Australian Trauma Hospital’, *Australian Social Work*, 67(2), 274-284.
- Emsal, İ. (2014). Türkiye’de sosyal hizmet ve medikal kurtarma açısından Yalova, Van ve Simav depremlerinin incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41).
- Huimin, B. & Kenan, W. & Hua, F. & Qiongwen, Z. (2009). A study of social workers’ involvement in the relief and reconstruction efforts following the 5.12 Wenchuan earthquake. *China Journal of Social Work*, 2(3), 211–219.
- ISO (22301). <https://www.nqa.com/medialibraries/NQA/NQA-Media-Library/PDFs/NQA-ISO-22301-Implementation-Guide.pdf>
- Kreps, Gary A. et al. (2006). *Facing Hazards and Disasters: Understanding Human Dimensions*. Washing, D.C: The National Academies Press.
- Kapucu, N. (2008). “Collaborative emergency management: better community organizing, better public preparedness and response”. *Disasters*, 32, 239-262.
- Karataş, K. (2000). “A Brief Evaluation on Disaster Policy in Türkiye,” *Trauma Treatment Professionals’ Training* (Ed.) B. Tufan, A. Aktaş ve V. Duyan (Ankara, SHY).

- Kızılay (2023). <https://afetyonetimi.kizilay.org.tr/UI/doc/raporlar/2021.pdf>
- MTA (2023). <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/deprem>
- Tan, N. T. (2009). Disaster Management: Strengths and Community Perspective. *Journal of Global Social Work Practice*, 2(1)
- Trthaber (2023). <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/depremlerde-2-trilyon-lira-zarar-meydana-geldi-753900.html>
- Yaman, Ö. M., & Akyurt, M. A. (2013). Sosyal hizmete kültürel yaklaşım: 2011 Van depremi örneği. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(26), 105-144.
- Zakour, M. J. (1996) Disaster Research in Social Work. *Journal of Social Service Research* 22(1/2), 7–25.

Expanded Summary

Turkey is a country that has undergone many earthquakes throughout its history. The Kahramanmaraş earthquakes that took place on 06.02.2023 caused serious loss of life and property in eleven provinces in total. This situation has serious social and economic consequences. The precautions before and after such serious disasters has become a very important agenda. This study was conducted because there are few studies in the national archives in which the pre- and post-earthquake period is evaluated in the focus of social work.

In the first part of the study, disaster management is elaborated conceptually. Disaster management is evaluated subcategorized as of prevention, preparedness, emergency response, recovery and mitigation. It is not possible to prevent natural disasters completely, but the preparation stage is very important. The preparation phase includes disaster plans, training of response teams, human resources, basic human needs and preparation of financial resources, establishment of public education and information systems. Emergency response covers essential services and activities performed immediately after the disaster, including those undertaken to save lives and prevent further damage to settlements. After the earthquake recovery and mitigation activities include: rescue activities, restoration of social and economic routine, provision of financial and other services to victims, as well as repair of damaged buildings.

As it can be inferred from the last earthquake, there is an urgent need for evidence-based information on the nature of activities such as prevention, preparedness, emergency response, recovery and mitigation in the field of disaster and management in Turkey. These studies are of critical importance for a reliable evaluation of national capacity.

The second part is social work interventions in disasters. Social work profession workers are a profession that works directly with problems that affect human life in many dimensions for more than a century. The basic values of the social work profession guide the management of the pre-disaster and post-disaster process. Professional intervention is important, especially in terms of clients' access to services. Post-earthquake studies resulted in evaluated social investments, economic participation, political empowerment, and

humanitarian investments through the social work response model in disasters proposed by Elliott (2010).

The observations made as a result of the earthquake, it was determined that in the dimension of social investment. Water, hygiene and other basic needs were provided, and the evacuation of vulnerable groups in institutional care. It was observed that there was no evacuation or different practices related to immigrants only. In addition, there is a need to evaluate post-disaster social policy practices.

It is considered that some economic support is provided to earthquake victims in the dimension of mitigation. In the dimension of disaster preparedness, it is recommended to prepare the funds to be used in disaster times and to share them with the public. In the rehabilitation sub-area, studies are required ensure the participation of earthquake survivors in local economic activities and labour market.

Another phase is political empowerment. In this dimension, advocacy should be made in order to prevent the victims and other vulnerable groups from experiencing discrimination and social exclusion. The data show that that some earthquake victims do not have equal access to services in the post-earthquake period. In this situation, it is important for social workers to advocate.

The last intervention dimension includes human investments. High-level public officials, the politicians and the artists regularly visit the region for psycho-social support. It is important that studies such as stress management training in the dimension of human investments are lacking, clinical evaluations of earthquake victims and initiation of post-traumatic stress disorder treatment.

It is considered that the post-earthquake studies have overlapping aspects with the social work model in disasters suggested by Elliott (2010). In addition, it can be said that there are some lack of services in the dimensions of social investments, economic participation, political empowerment and human investments. There is a constant risk of earthquakes in Turkey. For this reason, the last earthquake may be a milestone for the evaluation of the quality of existing social work interventions and social policies. As a concluding remark, the pre-disaster and post-disaster process needs to be restructured by excluding it from political discussions with evidence-based research and examples of good practice in the world.

It is known that the Ministry of Family and Social Services, which prominent in the provision of social services in Turkey, mostly carries out psychosocial support services after the earthquake. Social work interventions are not only the delivery of psychosocial support services, but also interventions in the areas of social investment, economic participation, political empowerment and human investment (Elliott, 2010). In this context, the recent earthquake may be an opportunity to evaluate the pre-disaster and post-disaster services of the responsible ministry. As a result, it is supposed that it may be beneficial to consider the following five items in the planning and implementation of post-disaster social work interventions in Turkey;

Social workers can help vulnerable groups relocate to safe spaces and rebuild their daily lives,

They can actively participate in field studies by carrying out information collection and registration processes in order to distribute public and private support resources equally to the applicants,

They can ensure uninterrupted delivery of services to clients by establishing links between humanitarian aid organizations and public aid organisations,

They can provide grief therapy and counselling services to earthquake victims,

Social workers can be a balancing factor with responsibility in accordance with the ethical principles of social work when there are problems between clients and public officials in post-disaster work. Besides this, the role of crisis management and contributing to problem resolution can be listed as post-disaster social work interventions.

Kilis Şehri'nin Demografik Yapılanması Üzerine Bazı Görüşler (16-20. Yüzyıllar)

Some Perspectives on the Demographic Structuring of the City of Kilis (16th-20th Centuries)

Bilgehan PAMUK*

Öz

Kilis, pek çok medeniyetin mücadelesine sahne olan bir alanda yer almakla birlikte ismi tarihi kaynaklarda pek fazla geçmemiştir. 16. yüzyılda Osmanlılar, doğu politikası kapsamında Anadolu'daki hâkimiyet mücadelesine katılarak 1516 yılında Kilis'i idareleri altına aldılar. Başlangıçta küçük bir köy statüsünde olan Kilis, 16. yüzyılın ortalarına doğru merkezi yönetimin izlediği iskân siyaseti sonucunda şehir kimliği kazanmıştır. Özellikle Canboladoğlu ailesinin katkılarıyla da yüzyılın sonlarında oldukça mamur bir görünüm elde etmiştir. Kilis, gelişiminin göstergesi olarak önce nahiye merkezi, sonra kaza merkezi ve en nihayetinde sancak merkezi bir şehir statüsüne ulaşmıştır. 17. ve 18. yüzyılda da Kilis'in gelişmesi ve genişlemesi devam etmiştir. Modernleşme çağının egemen olduğu 19. yüzyılda ise değişen dünya düzeni içerisinde önceki yüzyıllardan farklı bir Kilis şehri kendisini gösterdi. Süreç içerisinde bir defa istila yaşayan şehir, 20. yüzyılın başlarına kadar kaza merkezi bir şehir statüsünü sürdürmüştür. Şehirlerin gelişim süreçleri konusunda demografik bilgiler çok önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Kilis şehrinin, inkişaf ve tekâmülünü net bir şekilde ortaya koyabilme noktasında tarihi kaynakların verdiği bilgiler ışığında demografik yapısı ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Kilis, Kaza, Demografi, Nüfus, Yerleşme, İskân

Abstract

In this article, Although Kilis is located in an area that was regarded as a place of struggle of many civilizations, its name was rarely recorded in the historical archives in historical sources. In the 16th century, when the Ottomans attempted the conflict for dominance in Anatolia within the scope of their Eastern policy, The Ottomans exercised the authority in Kilis in 1516. Kilis, which was considered a small village at the beginning, turned into a city Centre as a result of the settlement policy followed by the central government towards the middle of the 16th century. Especially with the contributions of the Canboladoğlu family, it had achieved a very solid facet at the end of the century. As an indicator of its development, it first reached the status of a district center, then a district center and finally a sanjak center, and in the 17th and 18th centuries, the development and expansion of Kilis continued. In the 19th century, when the era of modernization was dominant, a different city of Kilis showed itself in the changing world order. The city, which experienced an invasion once in the process, maintained the status of a district center city until the beginning of the 20th century. Demographic data was very important about the development processes of cities. Therefore, in order to clearly reveal the development and evolution of the city of Kilis, the demographic structure of the city was aimed to be revealed in the light of the information given by historical sources.

Key Words: Ottoman, Kilis, Kaza, Demography, Population, Settlement, Settling

Giriş

Kadim pek çok medeniyetine ev sahipliği yapan toprakların üzerinde yer alan Kilis, konumu itibarıyla sosyal ve ekonomik açıdan ehemmiyetli bir yerleşimdir. Tarihi süreç içerisinde özellikle Kilis'in Mezopotamya'yı Orta-Kuzey Anadolu ve Akdeniz sahillerine

* Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi., bilgehe@yahoo.com. Orcid: 0000-0003-4657-6155

bağlayan güzergâh üzerinde olması Kilis'i yerleşim alanı ve iskân sahası olarak karşımıza çıkarmaktadır (Bebekoğlu ve Tektuna, 2008, s. 2).

Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye arasındaki geçiş hattı üzerinde yer alan Kilis, Osmanlılar bölgeye intikal etmeden önce küçük bir köy statüsündeydi. 16. yüzyılın başlarında gelişen birtakım siyasi hadiseler üzerine Osmanlı idaresi, doğu politikası kapsamında bölgede etkin bir pozisyon almıştır. Nihayetinde 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in saltanatı döneminde Kilis ve havalisi, Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştır. Osmanlı merkezi yönetim yapılanması kapsamında Kilis; önce nahiye, daha sonra kaza ve nihayetinde sancak statüsüne getirildiği gibi sırasıyla Arap/Şam ve Halep eyaletlerine bağlanmıştır. Uzun bir dönem bu statüsünü devam ettirmekle birlikte 19. yüzyılda dönemin koşullarından kaynaklı olarak meydana gelen birtakım idarî yapılanmalar neticesinde Kilis, Halep Vilâyeti'ne bağlı bir kaza merkezi konumuna getirilmiştir.

Kilis'in, demografik yapısının daha net bir şekilde anlaşılması için yerleşim merkezi olarak ne zaman teşekkül ettiği meselesi üzerinde durulması gereken bir husustur. Tarihi kaynaklarda bu konuda açık ve net bir bilgi olmamakla birlikte Osmanlılardan önce 13. ile 15. yüzyıllarda kırsal bir yerleşim tipi olarak yani köy statüsünde olduğu görülmektedir. Ancak 16. yüzyılda Kilis şehrinin tesis edilmesinde ve ilerleyen süreç içerisinde de tekâmülünde ve inkişafında Osmanlıların ciddi katkıları söz konusudur (Kesici, 1995, s. 247). Osmanlı yönetimi altında Kilis şehrinin demografik yapılanması, dönemin şartlarına göre kimi zaman hızlı bir gelişim kimi zaman ise oldukça yavaş bir gelişim seyri takip etmiştir.

1. Nüfus

Esasında, Toplumsal araştırmalarla meşgul olanların öncelikli olarak belirlemeye çalıştıkları hususlardan birisi de toplumu oluşturan unsurların nitelikleri ve nicelikleridir. Elbette ki toplumların gerçek görünümüleri, ancak nüfus özellikleri öğrenildikten sonra net bir şekilde ortaya çıkabilmektedir (Çadırcı, 1991, s. 44). Bu bağlamda özellikle şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalarda demografik yapının belirlenmesi olmazsa olmazlardandır. Şehrin yerleşim düzeninde yer alan; kale, saray, cami, kilise, medrese, külliye, han, hamam, bedesten, çarşı, pazar, köprü, mahalle, sokak ve diğer sivil mimarî yapılar; sosyal, idarî, ticarî ve kültürel ihtiyaçlarına göre şehrin kimliğini kazanmasında etkili olduğu gibi demografik yapısı da kimliğin ortaya çıkmasında aynı derecede ehemmiyetlidir. Öyle ki geçmişte olduğu gibi günümüzde de şehirlerin büyük veya küçük olarak kabul edilmesi, nüfusu mevcuduyla bağlantılıdır. Bilindiği üzere yerleşim birimlerinin tasnifi yani kasaba ile şehir ayrımının da nüfus etken faktörlerden biridir. Dolayısıyla şehrin silüetine katkı yapan fiziki yapılanmasının yanı sıra şehre ruh kazandıran demografik yapısının ortaya çıkarılması üzerinde hassasiyetle durulması gereken noktalardandır.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Kilis'in demografik yapısı yani nüfusu konusunda ilk ve en kapsamlı bilgilere tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. Tarih araştırmalarında demografinin ehemmiyetine dikkat çeken Ömer Lütfü Barkan'ın tahrir defterleri üzerinde yaptığı çalışmaları, ilerleyen süreçte araştırmacılara model teşkil etmiştir (Barkan, 1940-1941, s. 20-59; Barkan, 1941, s. 214-247; Barkan, 1956, s. 1-26). 15.-18. yüzyıllarda iktisadi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen tahrir sayımlarında, yerleşim birimleri; şehir, kasaba, köy, mezra, yaylak-kışlak gibi mahallerin yanı sıra meskûn ahalinin isimleri, hukuki ve iktisadi statüleri, tahsil edilen vergi cinsleri ve miktarları, toprağı tasarruf şekilleri ve mülkiyet-vakıf sistemleri yer almıştır. Elbette tahrir defterlerinde nüfus hakkında birtakım bilgiler olmakla birlikte nüfusun mevcudu, niteliği ve etnik yapısı net değildir (Pamuk, 2019, s. 68-69). 16. yüzyıldaki tahrir sayımları sonrasında tertip edilen tahrir defterlerinden istifade edilerek Kilis'in nüfusu hakkında birtakım tahmini verilere ulaşmak mümkündür.

Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı idaresi altına giren Kilis'in ilk tahrir sayımı, 1519 yılında tamamlanmıştır. İlk sayımda; 260 hane ve 74 mücerred kayıtlıdır (BOA.¹ TD.², 93, s. 205-209). Her ne kadar tahrir defterinde on dokuz çiftin olduğu yazılmışsa da çift mevcudu hane sayısı içerisinde yer almıştır. Sayımdaki verilerin ışığı altında Kilis'teki nüfusun tamamının Müslüman olduğu net bir şekilde ifade edilebilir. Tahmini nüfusu belirlemek noktasında ise birtakım pürüzler vardır. Araştırmacılar arasında gerek hane ve gerekse nefer olarak kaydedilenlerin kaç kişiden oluştuğu konusunda mutabakat yoktur. Bundan ötürü, şehir ve kırsal kesime ait nüfusun belirlenmesi halen tartışma konusudur. Bir hanede vergi mükellefi erkek nüfusun haricindekilerin yazılmaması ve bölgelerarası farklılıklar, nüfus mevcudu konusunda birtakım tahminlerin oluşmasına yol açmıştır. Varsayımlar içerisinde genelde kabul edilen görüşe göre bir hanenin beş kişiden oluştuğudur (Miroğlu, 1990, s. 137; Emecen, 1989, s. 55; Ortaylı 2000, s. 4; Kütükoğlu, 2000, s. 25). Bu varsayımdan hareketle; Kilis şehrinin 1519 yılındaki nüfusu; $260 \times 5 = 1300$, mücerredler ilave edildiğinde 1374 idi. Vergi ödemekle mükellef nüfusa vergiden muaf olanlar da ilave edildiğinde şehrin tahmini nüfusu, 1500 civarındaydı.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Kilis'te yeni bir tahrir sayımı yapılmıştır. 1526 yılında biten sayımda; 392 hane ve 36 mücerredin olduğu deftere yazılmıştır (BOA. TD., 146, s. 594-600). Müslüman nüfusun sayısal açıdan üstünlüğü yine devam etmekteydi. İlk sayımdan yedi yıl sonra ise fellah nüfusun varlığına tesadüf edilmiştir. 1526 yılında Kilis'in tahmini nüfusu; $392 \times 5 = 1960$, mücerredler dâhil edildiğinde 1996 idi. Vergi veren nüfusun yanı sıra vergiden muaf olanlar da eklendiğinde şehir nüfusu, muhtemelen 2200 civarındaydı.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında bayındırlık işlerine hız verilen Kilis'te ikinci sayım, 1536 yılında tamamlanmıştır. Sayım sonucu şehirde; 392 hane ve 121 mücerred mevcuttu (BOA. TD., 181, s. 45-51). Nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etmekteydi. Ancak ikinci sayımdan on yıl sonra yapılan yoklamada gayrimüslim nüfusun varlığına rastlanmıştır. 1536 yılında şehir nüfusu; $392 \times 5 = 1960$ mücerredler ilave edildiğinde 2081 idi. Vergi veren nüfusun yanı sıra vergiden muaf olanlar da göz önüne alındığında şehir nüfusu, muhtemelen 2300 civarındaydı.

Kilis'in gelişmesi, ilerleyen süreç içerisinde Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad devrinde de devam etmişti. Özellikle Canbolad ailesinin Kilis'e yerleşmesiyle birlikte şehirdeki gelişim olağanüstü bir hız kazanmıştır. 1586 yılında yapılan tahrir sayımına Canboladoğlu Hüseyin Paşa itiraz etmiştir. Sayımdan sorumlu Antakya Sancakbeyi Ahmed Bey'in konuya vakıf olmadığı için pek çok sorunun ortaya çıkmasına neden olduğunu hükümete iletti. Yapılan tetkikler neticesinde Canboladoğlu Hüseyin Paşa'nın itirazı hükümet nezdinde kabul görerek yeniden sayım yapılmasına hükmedildi ve yeni sayım 1590 yılında tamamlanabildi (BOA. TK. GM.d.³, 171, s. 3a-4a).

1590 yılında biten sayım neticesinde Kilis şehrinde toplam 1095 neferin olduğu kayıtlara yansımıştır. Bunların 1030'u Müslüman, 65'i ise gayrimüslimdir (BOA. TK. GM.d., 171, s. 49a-54a). Bu arada 16. yüzyıl sonlarına doğru tahrir defterinde "hâne" yerine "nefer" yazılması tercih edilmiştir (Miroğlu, 1990: 134). 1590 senesinde yapılan hesaplama neticesinde şehrin tahmini nüfusu 5475 kişidir. Vergi ödeyenlerin yanında vergiden muaf olanlar da ilave edildiğinde şehir nüfusunun; 6000 civarında olduğu söylenebilir. Yaklaşık yetmiş yıllık bir zaman zarfında şehirdeki nüfusun nasıl oluştuğuna dair kaynaklarda net bir bilgi olmamasına karşın bunların dışarıdan göçlerle geldikleri düşünülmektedir (Jennings, 1976, s. 49). Özellikle 1580'li yıllara gelindiğinde Anadolu'nun görece kentleşmiş

¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA.).

² Tahrir Defteri (bundan sonra TD.)

³ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tahrir Defteri (bundan sonra TK. GM.d.).

kesimlerinde şehir nüfusu artmıştır (Faroqhi, 1994, s. 16). Dolayısıyla yüzyılın başı kıstas alındığında yüzyılın sonlarına doğru Kilis'te de %300'lük oranında nüfus artışının olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Kilis Şehri'nin Nüfusu (16. Yüzyıl)

	1519	1526*	1536	1590
Hâne/Nefer	260	392	392	1095
Tahmini Nüfus	1500	2200	2300	6000

16. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan bazı hadiseler, 17. yüzyılda sistem değişikliğini kaçınılmaz kılmıştır. Timar sistemi hızla çözülerek işleyemez bir noktaya gelmiştir. Timar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilendirilebilir ekonomik etkinliklerin ve insan kaynaklarının yerinde tespit ve kaydını içermesi açısından istatistiksel analize uygun ve en zengin sayısal veriler sunan klasik tahrir sayımları da işlevselliğini kaybetmiştir (Özel, 2000, s. 35). Dolayısıyla demografik yapının tespitinde çok önemli olan bilgilerin bir arada olduğu tahrir defterleri yazımı neredeyse terk edilmiştir. Timar sisteminin eski önemini kaybetmesiyle birlikte avarız vergisi, merkezî maliye açısından giderek ön plana çıkmıştır. Böylelikle avarız vergisinin tahsili açısından önem arz eden avarız tahrirleri yapılmaya başlanmıştır (Pamuk, 2009, s. 115). Ancak değişimin ve dönüşümün yaşandığı 17. yüzyıldaki Kilis'in demografik yapısı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletlerin, nüfuslarını tam olarak tespit etmek amacıyla harekete geçtikleri bir dönem başladı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren “*demografi çağı*” olarak tasvir edilen süreçte devletler, nüfuslarını tam olarak belirleme çabası içerisine girmişlerdir (Serbestoğlu, 2014, s. 259).

19. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaktan ve çökmekten kurtarma çabalarıyla birlikte; nüfus, arazi ve mal-mülk sayımı yeniden ehemmiyet kazanır. Sultan II. Mahmud, otoritesini tesis ettikten sonra içte ve dışta karşılaştığı güçlüklerin az da olsa üstesinden gelince, birtakım yenilikleri hayata geçirme gayreti içerisine girmiştir (Karal, 1997, ss. 8,10-11). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının akabinde teşkil olunacak yeni ordunun masrafları, çözülmesi gereken önemli bir sorundu. İmparatorluğun vergi kaynakları ile askerlik çağındaki potansiyel nüfusu bilinmeden problemin çözümü de imkânsızdı (Çadircı, 1991, s. 45). Sorunun çözümü hususunda nüfusu yaş gruplarına ayırmadan askerlik hizmetine uygun olanlar ile vergi mükelleflerinin tespitine yönelik sayımın yapılması yeterli görüldü. Müslüman erkekler, askerliğe elverişli olup olmadıkları veya askerlik çağında olup olmadıkları dikkate alınarak *matluba muvafık* ve *matluba gayr-i muvafık* olarak sınıflandırılmalarına karşılık gayrimüslim erkekler gelirlerine göre âlâ, evsat ve edna olarak tasnif edildiler. Böylelikle merkezi yönetim, beşerî ve mali kaynaklarına ilişkin bilgi edinebilme imkânına sahip oldu (Karpas, 2003, s. 44).

Osmanlı idaresi, idari ve askeri ihtiyaçlarını tespit edebilme adına hem merkezde hem de eyaletlerde nüfus sayımlarını ve yıllıkları (salname) geliştirdiler. Bunlar, nüfusun genel kompozisyonuyla birlikte büyüklüğü ve aynı zamanda Hıristiyanlar arasındaki etnik bölünmeleri hakkındaki temel bilgi kaynaklarıydı. Sayım yöntemleri ve istatistiklerin niteliği sürekli bir tekâmül geçirmiştir. Öyle ki 1881-1893 yılları arasındaki sayımlarda oldukça gelişmiş bir

düzeeye ulaşıldı. Ancak erken tarihli sayımlar genelde güvenilir olmakla birlikte 1881-1893 yıllarındaki sayımlardan daha fazla hata içermekteydiler (Karpata, 2003, s. 44).

1831 yılındaki ilk nüfus sayımının temel amacı; vergi tahsil edilecek ve askere alınacak kişilerin belirlenmesi olduğundan, sayımda başta kadınlar olmak üzere nüfusun belirli kesimleri sayım dışında kaldılar. Ayrıca genel sayım, ülke genelini kapsamadığı gibi muhtelif tarihlerde farklı mahallerde yeniden yapıldı. 1831 senesindeki sayımın akabindeki hariç zamanlarda da nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. 1844 senesinde teşekkül olunan Redif-i Asâkir-i Mansûre ordusunun, asker ihtiyacını karşılama gayesiyle sayım yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur (Doğru, 1989, s. 249). 19. yüzyıldaki ilk nüfus sayımlarında; Kilis'in demografik yapısı hakkında tatmin edici bilgiler mevcut değildi. Özellikle 1830 yılındaki nüfus sayımında Kilis, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın işgaline uğradığından sayımın yapılması mümkün olmadığı için nüfus hakkında herhangi bir kayıt da yoktur (Pamuk, 2020, s. 71).

1844 yılında ordunun artan asker ihtiyacını karşılayabilmek gayesiyle ülke genelinde yeni bir nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiş ve tatbik edilmişti (Doğru, 1989, s. 249). 1849 yılında Halep vilayetinde sayımın tamamlandığı, hükümet ile valilik arasındaki resmi yazışmalarda açıkça görülmektedir (BOA. A.AMD.⁴, 10/100; BOA. A.MKT.⁵, 160/11; BOA. A.MKT., 167/72; BOA. A.MKT., 225/93). Hatta Kilis'in demografik yapısıyla alakalı olarak birtakım belgeler de tespit edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 3727 numaralı nüfus icmal defterine göre; Kilis kazasında 1897 hane mevcuttu (BOA. NFS.d.⁶, 3727, s. 25). Arşivdeki diğer nüfus defterinde ise Kilis'te misafir olarak meskûn olan şahıslar hakkında birtakım bilgilere rastlanmıştır (BOA. NFS.d., 3724, ss. 71-81). Her iki kayıta da nüfus hakkında bazı bilgiler yer almıştır. Ancak kaza geneliyle ilgili kapsamlı bir nüfus sayımı yapılamamıştır. Netice itibarıyla gerek 1831 ve gerekse 1844 yılındaki nüfus sayımlarında Kilis'in nüfusu konusunda tatmin edici bir kayda rastlanmamıştır. Ancak 1835 ile 1837 yılları arasında gezgin Francis Rawdon Chesney, Kilis'te yaklaşık 12000 kişilik nüfusun mevcut olduğundan bahsetmiştir (Chesney, 1850, s. 340). Chesney'in verdiği bilgileri teyit edici mahiyette William Harrison Ainsworth da 1844 yılında Kilis'te çoğunluğunu Türkmenlerin teşkil ettiği yaklaşık 12000 kişilik bir nüfusun var olduğunu beyan etmiştir (Ainsworth, 1844, s. 422).

19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1864 yılından itibaren yayımlanan vilayet salname dizilerinde demografik yapı hakkında oldukça kıymetli bilgiler yer almıştır. Yerleşim birimleri ve nüfus hakkında salnamelerde ehemmiyetli bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla nüfus sayımları yapılamayan ya da sayım konusunda net bilgilerin olmadığı Kilis gibi yerleşim birimleri açısından vilayet salnameleri, bu noktada büyük önem arz etmektedir. Vilayet salnameleri bir kısım eksikliklere karşın, ihtiva ettiği bölge nüfusunun dini mensubiyeti, mevcudu ve etnik yapısı hakkında kifayyetli bilgiler vermektedir. 1867 ile 1908 yılları arasında ihtiva eden salname külliyatında Kilis'in nüfusuyla ilgili oldukça mühim bilgilere ulaşıldı.

---

⁴ *Sadaret Amedi Kalemi Evrakı* (bundan sonra *A.AMD.*).

⁵ *Sadaret Mektubi Kalemi Defterleri* (bundan sonra *A.MKT.*).

⁶ *Nüfus Defteri* (bundan sonra *NFS.d.*).

Resim 1: Kilis Şehri'nden Görünüm (Sertaç Tanıtım Arşivi)

1867 ile 1889 yılları arasını ihtiva eden Halep Vilayet Salnameleri'nde; Kilis'in demografik yapısı hakkındaki bilgiler, bazı durumlarda kendi içerisinde tutarlı olmadığı gibi zaman zaman kadınların kayıtlarda yer almamaları, şehir merkezi ile kazanın birbiri yerine kullanılması, vergiden muaf olan veya askerlik hizmeti yükümlülüğü olmayan ya da ulaşamadıkları için sayım memurları tarafından kaydedilmeyen kişiler de göz önüne alındığında nüfus verilerinin sarıh bir şekilde irdelenmesi sırasında karşılaşılan en ciddi sorunlardandır.

1867 ile 1889 yılları arasındaki yirmi iki yıllık süreçte Kilis'in nüfusu oldukça hareketliydi. Gerek hane sayısı açısından ve gerekse nüfus mevcudu bakımından istikrarlı bir durum görülmemektedir. Klasik nüfus hesaplamalarında hane sayısının beş olduğu görüşü, burada pek geçerli değildir. 1868 yılında hane başına düşen kişi sayısı 3,5; 1869'da 3,5; 1870-1871'de 12; 1872'de 8,2; 1873-1874'te 12; 1876'da 3,2; 1883'te 1,6 ve 1886-1889'da 4,6 idi. Süreç içerisinde rakamların sabit olmamasında sadece erkek nüfusun yazılması, kaza ile şehir merkezinin birbirinin yerine yer almasından ötürü inişli ve çıkışlı bir grafik ortaya çıkmıştır.

Gerek nüfus sayımının gerçekleştirilmesi noktasında yaşanan hadiseler ve gerekse sayım sonrası nüfus idaresinin yeniden yapılandırılması, Osmanlı yönetimi açısından değişimin göstergesiydi. 1881 yılında Nüfus-i Umûmî İdaresi'nin teşkiliyle birlikte planlanan ancak yapılması bir türlü hayata geçirilemeyen nüfus sayımı, 1874'te yeniden gündeme geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun modern anlamdaki ilk toplu nüfus sayımı, 1888-1889 yılında, Balkanlar, Anadolu ve Suriye'deki (Ürdün, Lübnan'ın büyük bölümü ve Filistin dâhil olmak üzere) topraklarının büyük bölümünde hemen hemen tamamlandığı görüşü (Karpas, 2003, ss. 72-73), Kilis için de geçerlidir. Keza 1889 yılındaki nüfus mevcudu, 1891 senesinde yayınlanan salnamede "*Kilis Kazâsının Nüfus Cedveli*" ibaresi olup 1895'te ise "*Nüfus İdaresi Kuyûdatından Çıkarılan Kilis Kazâsının Nüfus Cedveli*" başlığı altında nüfus verileri açıkça yer almaktaydı (Sâlnâme-i Vilâyet-i Halep, 1308, s. 170; Sâlnâme-i Vilâyet-i Halep, 1313, s. 193).

1890 ile 1908 yıllarını ihtiva eden on sekiz yıllık süreç içerisinde Kilis kazasının demografik yapısı istikrarlı bir görünüme sahiptir. Yıllar içinde meydana gelen nüfus artış hızını ve yoğunluğunu tespit edebilmek mümkündür. Kilis'te gerek hane sayısı açısından ve gerekse nüfus mevcudu bakımından bariz bir şekilde artış görülmekteydi. 1890 ile 1908 yıllarındaki veriler, hane bazında ele alındığında artışın oranı %15 iken nüfus mevcudu açısından artış oranı %1,1 idi. Klasik nüfus hesaplamalarında hane sayısının beş olduğu görüşü pek geçerli değildi. 1890 ile 1891 yıllarında hane başına düşen kişi sayısı: 17,6; 1892-1893'te 16,7; 1894-1897'de 17,5; 1898'de 16,3; 1899-1900'de 16,4; 1901'de 16,6; 1902'de 16; 1903'te 16,2; 1904'te 16,3; 1905'te 16,6; 1906'da 16 ve 1908'de 15,4 idi. Hane başına düşen kişi sayısının oldukça yüksek olması değerlendirmeye alınan kaza nüfus mevcudu ile kaza genelindeki hane sayısını ihtiva etmemesinden kaynaklanmaktaydı.

19. yüzyılda özellikle 1868 ile 1890 yılları arasında kapsayan zaman dilimi içerisinde Kilis'in nüfusu konusunda elde edilen rakamların kendi içerisinde tutarlı olmadığı dikkatten kaçmamaktadır. 1868 yılında 24514 olan nüfus mevcudu iki yıl sonra 1870'te %122 oranında artarak 54451 idi. 1872 yılında ise %9'luk bir düşüş ile nüfus 45665 idi. 1873'te artış eğilimi içerisine giren nüfus mevcudu %9 oranında yükselerek 54545 oldu. 1876 yılında %65 oranında olağanüstü bir düşüş yaşanarak nüfus, 18914 rakamına gerilemiştir. 1890 yılına kadar nüfus mevcudunda radikal anlamda bir düşüş ya da artış olmamıştır. Süreç içerisinde Kilis'e ait nüfus verileri arasında bu denli inişlerin ve çıkışların olmasında en önemli faktör; şehir merkezinin nüfus rakamları ile kaza genelinin nüfus mevcudunun birbirini yerine kullanılmasıdır. Ayrıca kimi zaman kadınların kayıt altına alınmaması, vergiden muaf olanlar veya askerlik hizmeti yükümlülüğü olmayanlar ya da ulaşamadıkları için kaydedilmeyen kişilerin olmasının da etkili olduğu söylenebilir.

Kilis'in nüfusu hakkında bilgi veren muhtelif kaynaklar vardır. Vital Cuinet'e göre; 1890 yılında Kilis şehir merkezinin nüfusu 20000 idi (Cuinet, 1891, ss. 185-186). Annuaire Oriental du Commerce (Şark Ticaret Yıllıkları)'de 1891 yılında şehir nüfusunun 12000 olduğu kayıtlıdır (Annuaire Oriental du Commerce, 1891, s. 894). 1893/1894 senesinde Kilis Şehri'nin nüfusu; 12000 olmakla birlikte hane mevcudu 4335 idi (Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature, 1893-1894, s. 959). Şemseddin Sami, 1894 yılında şehir nüfusunun 20000 olduğunu belirtmektedir (1314: 3880). Salname verilerinin dışında Kilis şehrinin nüfusu hakkında en kapsamlı bilgiyi Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed bin Mustafa el-Pâli el-Halebî el-Gazzî vermektedir. 1895 yılına ait nüfus kayıtlarından aldığı bilgiler ışığında Kilis şehir merkezinde 18159 nüfus mevcuttur. Şehirde meskûn olan Müslüman, Ermeni, Katolik Rum, Protestan ve Yahudi nüfusunun mahallelere dağılımına da yer vermişti (El-Gazzî, 1926, ss. 361-362).

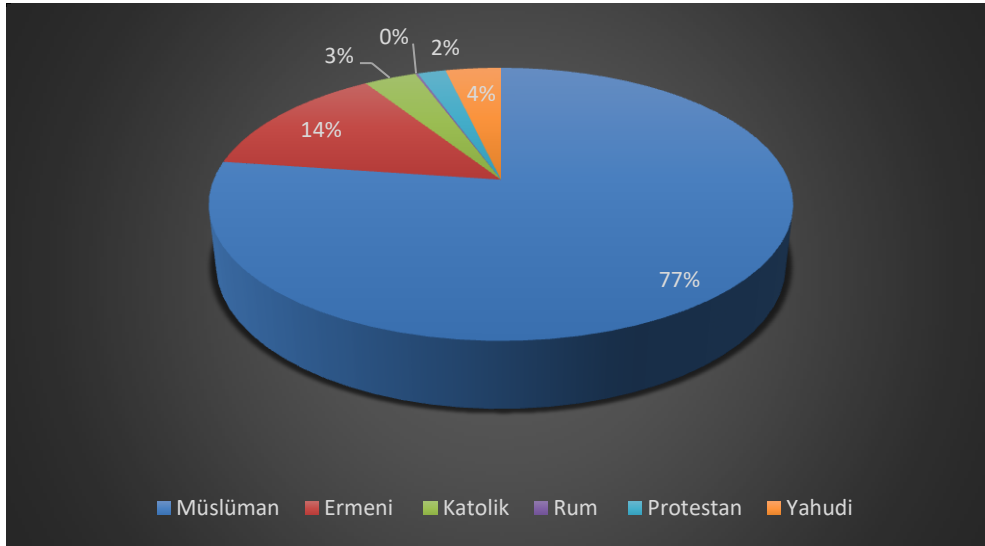
Tablo 2: 1895 Yılında Kilis Şehri'nde Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı (El-Gazzî, 1926: 361-362)

Tarih	Müslüman	Ermeni	Katolik	Rum	Protestan	Yahudi	Süryani	Yabancı	Latinler
Abdi Oymağı	371	31	308	-	-	28	-	-	-
Arslan	504	246	-	-	50	-	-	-	-
Aşit	402	705	281	-	46	-	-	-	-
Bölük	1163	-	-	-	-	-	-	-	-
Büyük Kütâh	756	-	8	-	-	-	-	-	-
Cedîd	429	-	-	-	-	-	-	-	-
Çaylak	393	-	-	-	-	33	-	-	-
Debbâğhâne	264	-	24	-	6	186	-	-	-
Deveciyan	56	66	1	-	13	-	-	-	-
Ebü'l- 'ula	512	-	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Gümüş	250	-	-	-	-	14	-	-	-

Kilis Şehri'nin Demografik Yapılanması Üzerine Bazı Görüşler (16-20. Yüzyıllar)

Hâcı İlyas	257	57	-	-	-	-	-	-	-
Hakvirdi	206	290	3	-	-	-	-	-	-
Helvacıoğlu	175	-	-	-	-	-	-	-	-
Hindî oğlu	248	-	-	-	-	16	-	-	-
İnâblı Kütah	791	7	-	-	-	48	-	-	-
Kalaycıyan	177	-	3	-	-	-	-	-	-
Kara 'Ali	555	122	-	-	31	-	-	-	-
Ketenciyan	364	3	-	-	15	-	-	-	-
Meşhedlik	457	-	-	-	-	165	-	-	-
Mih 'Ali	502	-	-	30	-	-	-	-	-
Munla Hamud	280	-	-	-	-	-	-	-	-
Nacâroğlu	302	-	-	-	-	-	-	-	-
Nureddin	263	-	-	-	-	46	-	-	-
Okciyân	260	-	-	-	-	-	-	-	-
Sa'ter	239	253	-	-	46	-	-	-	-
Şeyh Abdullah	959	-	-	-	-	-	-	-	-
Şeyhler	929	-	-	-	-	-	-	-	-
Tekye	1059	19	-	-	-	126	-	-	-
Tırıklı	445	116	-	-	12	-	-	-	-
Timürciyan	411	38	-	-	-	-	-	-	-
Vâ'iz	43	528	-	-	117	-	-	-	-

19. yüzyılın sonlarına doğru Kilis şehir nüfusu içerisinde mensubiyeti, miktarı ve etnik yapısı hakkında El-Gazzî'nin eserinden önemli sonuçlar elde edilmiştir. Kilis'te meskûn Hıristiyan zümrelerin nüfus miktarı ayrı ayrı yanı mezhepleri kıstas alınarak sınıflandırılmıştır. Şehir merkezinde Müslümanların ağırlıklı olduğu grafikte de net bir şekilde görülmektedir.

Grafik 1: 1895 Yılında Kilis Şehri'nde Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı

1896 yılında Kilis şehrinde 12000 nüfus ve 4335 hane mevcuttu (Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature, 1896, s. 1102). 1911 yılında şehirde, 20000 nüfusun olduğu beyan edilmektedir (Kruse, 1911, s. 796). Netice itibarıyla özellikle 19. yüzyılda Kilis'in nüfusu hakkında bilgi veren kaynakların tamamında bir uyum söz konusu değildir.

2. Yerleşme

Av İnsanların doğal halde buldukları yahut yaptıkları barınaklarla göçebe kavimlerin daha uzun zaman bir yerde kalan çadır toplulukları, mevsimlere göre yer değiştiren, yazın yaylaya, kışın ovaya inenlerin yılın bir kısmında oturdukları ova, yayla ve dağ gibi eğreti yerleşmeleri, nihayet münferit mesken, çiftlik, mezra, köy, kasaba ve şehir, geçici yahut devamlı, toplu yahut dağınık, büyük yahut küçük bütün yerleşmeler, yerleşme tesisleri, münferit ev ya da ev toplulukları aynı zamanda iskân kapsamında değerlendirilir. Geniş manada bakıldığında insanın coğrafya ile ilişkisinin bir evresi olarak toprak üzerine sürekli ya da geçici şekilde yerleşmesi söz konusudur. Yerleşmenin sürekli veya geçici olması tamamen fizikî, coğrafi, ekonomik, iklimsel, siyasal ve beşerî sebeplere bağlıdır. Medeniyetin teşekkülü ve tekâmülü konusunda yerleşik hayata geçiş önemli bir aşama olarak görülmüştür (Koç, 2016, s. 650).

Kilis ve havalisindeki yerleşim, sahip olduğu coğrafi özellikler sayesinde çok eski tarihlere gidebilir. Tarihi süreç içerisinde Kilis ve havalisinde birçok yerleşim birimi, günümüzdeki Kilis şehrinin dışındaki alanlarda kurulmuştur. İlezi Bahçesi, Ravanda Kalesi, Resul Osman Kalesi muhtemelen bir zamanların Kilis'teki yerleşimi oluşturan yükselti değeri fazla, dağlık eğimli alanlarda var olmuşlardı (Akdemir & İncili, 2014, s. 226).

Kilis'in yerleşim merkezi olarak ne zaman teşekkül ettiği konusunda tarihi kaynaklarda açık bir bilgi olmamakla birlikte 15. yüzyılda yerleşim, köy hüviyetine sahipti. 16. yüzyılda Osmanlılar, Kilis'in büyümesine ve gelişmesine ciddi katkı sağlamışlardır (Tuncel, 2002, s. 6). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Canbolad ailesinin Kilis'i yurtluk-ocaklık olarak tasarruf etmesiyle gerek şehir ve gerekse kırsal alandaki yerleşim ciddi anlamda hız kazanmıştır.

19. yüzyılda Kilis kazasındaki yerleşme hem şehir hem de kırsal alan olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılabilir. Şehrin muhtelif kesimlerindeki mahalleler ile kırsal alandaki köyler, ahalinin ikamet ettiği yerleşim birimleriydi. Coğrafi koşullar ve ulaşım olanakları göz önüne alınarak birbirlerine yakın köylerin teşekkül ettiği nahiye; köy ile kaza arasındaki ayrı bir idari üniteydi.

2.1 Mahalle: Cuma namazı kılınan ve ticaretin gerçekleştiği pazarı bulunan bir yerleşim birimi olarak fizikî açıdan betimlenen Osmanlı şehrinde; yönetim ve savunma binaları, dinî ve kültürel yapıları, çarşı-pazar, evlerin ve yolların hepsini içinde barındıran mahalleler, temel unsur olarak kabul görmüşlerdir. Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından kısmen sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin bir arada yaşadığı bir mekândı. Mahalle, şehrin sadece fizikî bir parçası olmaktan öte sosyal dayanışmanın da gerçekleştiği bir alandı. Mahalle, yerleşim birimi olmasının yanı sıra mülkî, beledî ve adlî teşkilatın da temel basamağını oluşturmuştu (Ergenç, 1981, ss. 1265-1270; Özer Ergenç, 1984, s. 69; Tankut, 1973, ss. 776-777).

Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi Kilis şehrinin de çekirdek dokusunu mahalle teşkil etmiştir. Kilis'te mahalleler, sosyal tabakalaşmadan çok ırksal ve dinsel farklılaşmaya göre birbirinden ayrılmıştır. Mahalleler içindeki şehir dokusu çoğunlukla organik bir biçimde gelişen ve yönetsel bağlantılar gösteren, sokaklar ve çıkmazlar çevresinde (Mezopotamya geleneğine uygun olarak) sokaklardan tamamen kapalı, bir avlu çevresinde oluşmuştur (Akis, 2002: 196). Kilis şehrinde; 1519 yılında 6 (BOA. TD., 93, s. 205-209), 1526'da 5 (BOA. TD., 146, ss. 594-600), 1536'da 5 (BOA. TD., 181, ss. 45-51) ve 1590'da 5 (BOA. TK. GM.d., 171, ss. 49a-54a) mahalle mevcuttur. Evliya Çelebi, 1671 yılında şehirdeki mahalle sayısının beş tane olduğu yönünde malumat vermektedir (Evliyâ Çelebi, 2005, s. 169). Dolayısıyla 1526 yılından 1671 yılına kadar olan yüz kırk beş yıllık süreç içerisinde Kilis'teki mahalle sayısı değişmemiştir.

Tablo 3: 16. Yüzyılda Kilis Şehri'ndeki Mahalleler

1519	1526	1536	1590
Çukur Kastel	Çukur Kastel	Çukur Kastel	-
Kana	Kana	Kana	Kana
Hacı Gökçe/Meşhedlik	-	-	Meşata
Kıbeliyye	Kıbeliyye	Kıbeliyye	Kıbeliyye
Kızılca	Kızılca	Kızılca Oba	Kızılca
Sibbat	Sibbat	Sibbat	Sibbat

Zaman içerisinde gelişimini sürdüren şehrin, fizikî yapısı içerisinde yer alan mahalle sayısında artış yaşanmıştır. 1690 ile 1832 yıllarına ihtiva eden Hurûfât defterlerine göre; Kilis şehir merkezinde on dokuz tane mahallenin olduğu tespit edilmiştir (Akis & Tektuna, 2017, s. 95). 19. yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlarda; şehirdeki mahalle sayısının ortalaması 33 idi. 17. yüzyılın ikinci yarısında beş tane olan mahalle sayısının 19. yüzyılın ikinci yarısında 33'lü rakamlara ulaşması, şehirdeki fizikî gelişimin mahalle ölçeğinde %560'lık bir oranda olağanüstü bir şekilde artmıştır. Kilis şehriyle ilgili kayıtlardan elde edilen verilere göre; mahalle sayısı süreç içerisinde değişkenlik göstermiştir. 1867- 1874 yılları arasında 32 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1284, s. 128; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1285, ss. 170,299; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1286, s. 135; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1287, s. 117; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1288, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1289, s. 113; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1290, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1291, s. 113); 1893 - 1902 yılları arasında 34 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1310, s. 196; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1312, s. 227; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1313, s. 191; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1314, s. 195; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1315, s. 199; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1316, s. 207; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1317, s. 213; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1318, s. 228; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1319, s. 238; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1320, s. 241); 1903'te 35 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1321, s. 252) ve 1904 ile 1908 yılları arasında 33 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1322, s. 277; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1323, s. 273; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1324, s. 260; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1326, s. 257). Kilis ile alakalı kayıtlarda; kimi zaman mahallenin hem ismi hem de sayısı yer alırken kimi zaman sadece sayısal değerine yer verilmiştir. 1876 ile 1892 yılları arasında mahallenin hem ismi hem de sayısı yoktur (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1293; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1295; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1299; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1300; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1301; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1302; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1303; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1304; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1305; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1306; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1307; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1308; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1309).

1867-1874 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1284, s. 128; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1285, ss. 170,299; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1286, s. 135; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1287, s. 117; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1288, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1289, s. 113; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1290, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1291, s. 113), 1903 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1321, s. 252) ve 1904-1908 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1322, s. 277; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1323, s. 273; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1324, s. 260; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1326, s. 257) yılları arasında şehirdeki mahalleler hakkında ayrıntılı bilgilere rastlanmıştır. 1867- 1874 yıllarına ait kayıtlarda; şehirdeki mahalle sayısı otuz iki olmakla

birlikte hepsinin ismi müstakil olarak da yer almaktadır. Ancak uzun bir süre 1903 yılına kadar yaklaşık yirmi dokuz yıl mahalle isimleri, salname kayıtlarında mevcut değildir. 1903 yılında mahalle sayısı 35 olmakla birlikte ismi zikredilen mahalleler 34 taneydi. 1904- 1908 yılları arasında ise şehirde 33 tane mahalle olup isimleri ayrı ayrı kaydedilmiştir. Dolayısıyla konunun analitik değerlendirilmesi noktasında 1868- 1874, 1903 ve 1904- 1908 yılları kıstas olarak alınmıştır.

Tablo 4: 1690 ile 1832 Yılları Arasında Kilis Şehri'ndeki Mahalleler (Akis & Tektuna, 2017: 95)

Akcurun	Kızılca	Okçular
Arık	Kızılca Dedeler	Sibat
Bölük	Koçorlu	Şûvara
Kana	Külek	Ulu Camii
Ketânci	Kütah	Temürciyan
Kettân	Kütahoğlu	
Kıbele	Meşhedlik	

1690 ile 1832 yıllarını ihtiva eden süreç içerisinde Kilis şehrindeki on dokuz tane mahalle arasında Kana, Meşhedlik ve Kızılca gibi 16. yüzyılda olanlar da mevcuttur. Ayrıca belirtilmesi gereken bir nokta ise önceki dönemde Kibeliyye olan mahalle ismi Kıbele şeklini aldığı gibi Sibbât olan mahalle ismi Sibât şeklinde yer almıştır. Koçorlu (?) ile Arık (?) mahallelerinin isimleri konusunda kesinlik söz konusu değildir.

Tablo 5: 1868 ile 1874 Yılları Arasında Kilis Şehri'ndeki Mahalleler

Abdî/Abdî Oymağı	Hakvirdi	Nacâroğlu
Arslan	Helvacı/Helvacıoğlu	Nureddin
Aşıt	Hindî oğlu	Okciyân/Okçıyan/Okcılar
Bölük	Înâblı/ İnâblı Kütah	Şeyh Abdullah
Cedîd	Kalaycıyan	Şeyhler
Çaylak	Kara 'Ali	Tekye
Debbâğhâne	Ketenciyan	Tırıklı
Deveciyan	Kütâh/ Büyük Kütâh	Timürciyân
Ebû'l- 'ula	Meşhedlik	Vâ'iz
Hâcı Gümüş	Mıh 'Ali /Şeyh Ali	Za'ter/Zahter
Hâcı İlyas	Molla Hamud/Munla Hamu/Munla Hamud	

1868- 1874 yılları arasını ihtiva eden kayıtlarda otuz iki tane mahalle arasında isimleri kimi zaman farklı şekilde yazılı olanlara da tesadüf edilmiştir (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1284, s. 128; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1285, ss. 170,299; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1286, s. 135; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb 1287, s. 117; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb 1288, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1289, s. 113; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1290, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1291, s. 113). Kâtipten kaynaklı olması muhtemel bu durum ilerleyen dönemlerde farklı şekillerde de görülmektedir. Keza 1867-1869 yıllarında “Abdî” imlasıyla kayıtlara yansıyan mahalle, 1870-1874 yılları arasında Abdî Oymağı olarak yer almıştır. Yine 1867-1869 yıllarında “İnâblı” iken 1870-1874 yılları arasında “İnâblı Kütâh”dı. 1867-1869 yıllarında Kütâh isimli mahalle 1870-1874 yılları arasında Büyük Kütâh olarak kaydedilmiştir.

Abdî Oymağı	Hâcî İlyas	Nacâröğlü
Arslan	Hakvirdi	Nureddin
Aşıt	Helvacıoğlu	Okciyân
Bölük	Hindî oğlu	Sa'ter
Büyük Kütâh	İnâblı Kütâh	Şeyh Abdullah
Cedîd	Kalaycıyan	Şeyhler
Çaylak	Kara 'Ali	Tekye
Debbâğhâne	Ketenciyan	Tırlıklı
Deveciyan	Meşhedlik	Timürciyân
Ebû'l-'ula	Mih 'Ali	Vâ'iz
Hâcî Gümüş	Munla Hamud	

1895 yılında El-Gazzî, şehirde otuz iki tane mahallenin olduğuna ve isimlerine ayrıntılı bir şekilde eserinde yer vermiştir (El-Gazzî, 1926, ss. 361-362). Aradan geçen zamana karşın 1868- 1874 yıllarına ait salname kayıtlarındaki mahalle sayısı sabit kalmakla birlikte mahalle isimlerinin yazılışlarında birtakım farklılıklar tespit edilmiştir. Kâtipten ya da matbaadan kaynaklı olması muhtemel bu durum ilerleyen dönemlerde farklı şekillerde de görülmektedir. Keza 1868-1874 yıllarında “Za'ter/Zahter” imlasıyla kayıtlara yansıyan mahalle, 1895 yılında “Sa'ter” olarak yer almıştır.

Abdî Oymağı	Hakvirdi	Nacâröğlü
Arslan	Helvacı	Nureddin

Aşıta	Hindî oğlu	Okciyân
Bölük	Hulasa	Şeyh Ali
Büyük Kütâh	Înâblı Kütah	Şeyh 'Arâfiye
Debbâğhâne	Kalaycıyan	Şeyhler
Deveciyan	Kara 'Ali	Timürciyân
Ebû'l-'ula	Ketenciyan	Tırıklı
Hâcı Gümüş	Kıbtı-ı Müsellem	Urban
Hâcı İlyas	Meşhedlik	Vâ'ize
Hadiye	Munla Hamud	Za'imşer

Sekiz yıl sonra isimleri zikredilen mahalleler, daha öncekilerden farklıydılar. 1903 yılında mahalle sayısı 35 (34) olmakla birlikte Hadiye, Hulasa, Kıbtı-ı Müsellem, Sa'ter, Şeyh 'Arâfiye, Urban ve Za'imşer adlarında yeni mahalleler de mevcuttur. Değişiklik sadece yeni mahalle isimleriyle sınırlı kalmamıştır. Kütâh- Büyük Kütâh; Helvacıoğlu- Helvacı; Za'ter/Zahter- Sa'ter şeklinde kayıtlara yazılmıştır (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1321, s. 252). Şehirdeki mahallelerden Aşıta- Aşıta ve Şeyh Abdullah - Şeyh 'Arâfiye olarak kayıtlarda yer alması ya matbu yazımdan ya da kâtipten kaynaklı bir durumdur. Zira ilerleyen dönemlerde mahalle isimlerinden Aşıta ve Şeyh Abdullah'ta herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 8: 1904 ile 1908 Yılları Arasında Kilis Şehri'ndeki Mahalleler

Abdî Oymağı	Hâcı İlyas	Nacâr oğlu
Arslan	Hakvirdi	Nureddin
Aşıta	Helvacıoğlu	Okciyân
Bölük	Hindî oğlu	Sa'ter
Büyük Kütâh	Înâblı Kütah	Şeyh Abdullah
Cedîd	Kalaycıyan	Şeyhler
Çaylak	Kara 'Ali	Tekye
Debbâğhâne	Ketenciyan	Tırıklı
Deveciyan	Meşhedlik	Timürciyân
Ebû'l-'ula	Mıh 'Ali /Şeyh Ali	Urban
Hâcı Gümüş	Munla Hamud	Vâ'iz

1904- 1908 yılları arasındaki kayıtlarda; şehirdeki mahalle sayısı 33 idi. İsimleri yazılı mahalleler, öncekilerden farklıdır. Hadiye, Hulasa, Kıbtı-ı Müsellem ve Za'imşer mahalleleri artık mevcut değildir. Mahalle sayılarında görülen değişim, bazı mahalle isimlerinde de

kendisini göstermiştir. Önceki kayıtlarda isimleri anılan mahallelerden Aşıta- Aşıt; Helvacı-Helvacioğlu ve Vâ'ize- Vâ'iz şeklinde yazılmıştır (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1322, s. 277; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1323: 276; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1324, s. 260; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1326, s. 257).

Değerlendirme ve Sonuç

Doğası Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birleştiği noktada köprübaşı vazifesi gören Kilis, 24 Ağustos 1516 tarihinde Yavuz Sultan Selim ve Kansu El-Gavri arasında yapılan Mercidabık Meydan Muharebesi neticesinde Osmanlı idaresi altına girmiştir. Osmanlı yönetimi tarafından gerçekleştirilen yatırım hamleleri kendini göstermiştir. Nitekim 1519 yılında Kilis ile ilgili ilk kayıtlarda, Azaz nahiyesi sınırları içerisinde küçük bir yerleşim birimi iken kısa bir süre sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında müstakil bir sancak haline gelmiştir. Kilis'in zaman içerisinde gelişiminin ortaya konulması noktasında özellikle demografik yapısı önemli ipuçları vermektedir. Nitekim 16. yüzyılın başlarında 1500 olan nüfus mevcudu yüzyılın sonlarına doğru 6000'e yükselmiştir. Artış ilerleyen süreç içerisinde de devam etmiştir. 19. yüzyılda şehir nüfusu 12000- 20000 arasında rakamlara ulaşmıştır.

Kilis'teki fizikî gelişim, topografyaya ve ana yol akslarına bağlı olarak şehir merkezinden dışa doğru yani helezonik şekilde dalgalar halinde gerçekleşmiştir. Şehirdeki yerleşme düzeni, kent morfolojisi, hem kuzey-güney, hem de doğu-batı yönlerinde gelişim göstermiştir. Şehrin ana çekirdek dokusunu teşkil eden Kadı Cami ve Sabah Pazarı çevresi, zamanla Büyük Kütah, İnnap Kütah, Tabakhane, Hakverdi ve Hacı İlyas mahalleri ile Meşetlik mahallesinin bir kısmı, Tekye mahallesinin doğu yarısı, Ketenciler, Tırıklı ve Karaali mahallerinin güney kısmına kayarak oval bir şekilde yayılmış sergilemiştir.

Kilis şehrinde yerleşme düzeni; sair Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi "mahalle" üzerinden teşkil etmiştir. Şehirdeki nüfus artışıyla paralel olarak mahalle sayısı da artmıştır. Osmanlı yönetimin ilk yıllarında şehirdeki mahalle sayısı altıydı. 16. yüzyılın sonlarında ise mahalle mevcudu beşe düşmüştür. İlerleyen zaman diliminde şehirdeki gelişimle uyumlu olarak mahalle sayısı da artmıştır. 1690 ile 1834 yılları arasında şehirdeki mahalle sayısı 19 idi. 1867-1874 yılları arasında 32; 1893-1902 yılları arasında 34; 1903'te 35 ve 1904 ile 1908 yılları arasında 33 olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı idaresinin tesisi ile birlikte Kilis şehrindeki gelişimi demografik verilerden net bir şekilde görebilmekteyiz.

Kaynakça

I. ARŞİV VESİKALARI

A. Cumhurbaşkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Nüfus Defteri (NFS.d.) 3724; 3727.

Sadâret Amedî Kalemî Evrakı (A.AMD.) 10/100

Sadaret Mektubî Kalemî Defterleri (A.MKT.) 160/11; 167/72; 225/93.

Tahrir Defteri (TD). 93, 146, 181.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tahrir Defteri (TK. GM.d.) 171.

B. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kilis Fotoğrafları: 90435.

C. Süreli Yayınlar

1. Salnameler

a. *Salname-i Vilayet-i Halep* 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1293, 1295, 1299, 1300, 1302, 1303, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

2. Yıllıklar

- a. *Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature*, (1891).
- b. *Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature*, (1893-1894).
- c. *Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature*, (1896).

D. Sertaç Tanıtım Arşivi

II. KAYNAK ESERLER

- Ainsworth, W. (1844). *Ainsworth's Magazine: A Miscellany of Romance, General Literature, & Art* (6). John Mortimer.
- Chesney, F. R. (1850). *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris: Carried on by Order of the British Government in the Years 1835, 1836, and 1837; Preceded by Geographical and Historical Notices of the Regions Situated Between the Rivers Nile and Indus*. Longman, Brown, Green, and Longmans.
- Cuinet, V. (1850). *La Turquie d'Asie; Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure* (C. 2). Ernst Leroux.
- Evliya Çelebi. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (R. Dankoff, S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, haz.; C. 9). Yapı Kredi Yayınları.
- Kâmil Bin Hüseyin Bin Muhammed Bin Mustafa El-Pâli El-Halebî El-Gazzî. (1926). *Nehrü'z-zeheb fî tarih-i Haleb* (Halep, C. 1). Matbaatu'l-Maruniyye.
- Kruse, P. R. (1911). Killis. İçinde *Encyclopædia Britannica* (11. bs, C. 15). Cambridge University Press.
- Şemseddin Sami. (1314). *Kamusü'l A'lâm* (C. 5). Mihran Matbaası.

III. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

- Akdemir, İ. & İncili, Ö. (2014). Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(29), 220-247.
- Akis, Metin, XVI. Yüzyılda Kilis ve Azez Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, (2002).
- Akis, M. & Tektuna, M. (2017). Hurûfât Defterlerinde 17.-19 Yüzyıllar Arasında Kilis'te Sosyal ve Dini Hayat. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (14), 88-103.
- Barkan, Ö. L. (1940-1941). Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2 (1), 20-59.
- Barkan, Ö. L. (1941). Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2 (2), 214-247.

- Barkan, Ö. L. (1953) "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1-26.
- Bebekoğlu, S. & Tektuna, M. (2008). *Kilis Kültür Envanteri (Kentsel Mimari, Kırsal Mimari, Yazıt Eserleri)*,
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* Türk Tarih Kurumu.
- Doğru, H. (1989). "Osmanlı Devleti'nde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği". *Anadolu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 233-285.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazâsı* Türk Tarih Kurumu.
- Ergenç, Ö. (1981). "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerindeki Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, II, (11-15 Ekim 1976), 1265-1274.
- Ergenç, Ö. (1984). "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 69-77.
- Faroqhi, S. (1994). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çeviren Neyyir Kalaycıoğlu). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Jennings, R. (1976). "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal Of Middle East Studies*, 7, 21-57.
- Karal, Enver Ziya. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914); Demografik ve Sosyal Özellikleri* (Çeviren Bahar Tırnakçı). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Kesici, Ö. (1995). "Kilis'in Şehir Coğrafyası Özelliklerine Genel Bir Bakış", *Doğu Coğrafya Dergisi* 1, 246-280.
- Koç, Y. (2016). "İskân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek. 1, 650-651.
- Kütükoğlu, M. (2000). *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*. İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Miroğlu, İ. (1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520-1566)*. Türk Tarih Kurumu.
- Ortaylı, İ. (2000). *Osmanlı Toplumda Aile*. Pan.
- Özel, O. (2000). "Avârız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. (Editörler. Halil İnalçık- Şevket Pamuk), 33-50.
- Pamuk, B. (2009). "XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası", *Bellekten*, LXXIII(266), 115-143.
- Pamuk, B. (2019). *Ayntâb Kazası (1867-1908)*. Şehitkâmil Belediyesi.
- Pamuk, B. (2020). *Kilis Kazası (1867-1908)*. Kilis Belediyesi.
- Serbestoğlu, İ. (2014). "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(31), 255-273,
- Tankut, G. (1973) "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonlar", *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 2, 773-779.

Tuncel, M. (2002). "Kilis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XVI, 5-8.

Expanded Summary

Kilis, which is located on the intersection point of the main roads going from north to south and from east to west due to its geographical location, has become milestone especially with the formation of the Ottoman administration. As a matter of fact, Kilis was named as a small village before the Ottomans. Based on the limited information given by historical sources, Kilis had the identity of a rural settlement unit. In 1516, together with the Mercidabik's Expedition, the Ottoman administration made investments in Kilis to accelerate its reconstruction activities. Towards the middle of the 16th century, Kilis gradually turned into a city. The physical structure seen from the classical Ottoman cities manifested itself in Kilis. First, the township center, then the district center, respectively, finally reached the status of a sanjak central city. At the same time, the administrative development in Kilis showed an equivalent development in its demographic structure.

In the 16th century, which is accepted as the classical period, the tahrir notebooks gave very important records in terms of revealing the situation of the city of Kilis. They were tahrir books prepared as a result of classical tahrir counts that presented the richest numerical data suitable for statistical analysis in terms of containing on-site determination and recording of taxable economic activities and human resources in the lands where the Timar system was applied. Therefore, the tahrir books were extremely important in revealing the demographic structure. As a matter of fact, in the first tahrir census carried out with the establishment of the Ottoman administration, very valuable information about Kilis was included. The Tahrir Notebooks, which were prepared in certain time periods until the end of the 16th century, clearly revealed the development in the city of Kilis.

In 1519, the estimated population of the city of Kilis was around 1 500. By 1526, the estimated population of the city had reached 2 200, and ten years later, in 1536, it had risen to 2 300. The Canboladoglu family made very important contributions to the development of the city. Likewise, by 1590, the population of the city had reached 6 000, and over a period of about seventy years, the population growth rate was extraordinary and 300%.

Although there are no historical archival records about Kilis such as the tahrir notebooks in the 16th century, it was stated in Evliya Celebi, one of the other sources of the period, that the demographic development in the city proceeded. The Vakıf Hurufat Records, which include the years 1690 and 1834, were also sources that formed ideas in the world of mind about the development of the city. Although there are no clear figures, the increase in the number of neighborhoods in particular constitutes an important opinion on the development of the city.

In the early 19th century, with efforts to save the Ottoman Empire from disintegration and collapse; population, land and property counting has become important again. Censuses were carried out throughout the country in order to meet the soldier needs of the empire in particular. The new understanding that gained momentum during the reign of Mahmud II continued throughout the century. In 1830, when Kilis was occupied by Kavalali Mehmed Ali Pasha, the census could not be carried out, and in the census conducted in 1844, it was only completed in 1849 because of the turmoil in the region. The provincial yearbooks, in which almost every aspect of the locality was recorded since the middle of the century, made important contributions to the determination of the demographic structure of the city when they were arranged as inventory breakdowns. The Aleppo provincial yearbooks, in particular, contained extraordinarily important information at this point. However, it should be noted that the records of the salnames are not consistent with themselves in some cases, and from

time to time women are not included in the records, the city center populations and the district populations are used interchangeably, people who are exempt from taxes or who are not registered by the census officers because they are not obliged to perform military service or cannot be reached, information about the demographic structure did not allow a precisely accurate evaluation of the structure.

In the 19th century, the estimated population of the city of Kilis was determined to be between 12 000 and 20 000 in the light of the information given by the sources. To give an idea, when compared with the data of the late 16th century, the population growth has almost doubled. As such, it has been determined that with the increasing population in the demographic structure of the city, there has been a considerable increase in the number of neighborhoods that constitute the core structure of the city fundamentally.

Mehmet Rauf'un Eylül Romanında Mekâna Dair Duygusal Betimlemeler Yoluyla Tematik Bir Analiz

Thematic Analysis via the Emotional Descriptions of Architectural Space in the Novel *Eylül* by Mehmet Rauf

Emine KÖSEOĞLU*

Kübra DURNA**

Öz

Romanda mekân, kimi zaman belirleyici kimi zaman da geçici olmak üzere olay kurgusunda yer alır. Bu kavramın ön plana çıkması durumunda, karakter gelişiminde veya olay anında etkili hale geldiği görülebilir. Türk edebiyatının çok tanınan psikolojik romanı olan Mehmet Rauf'un kaleme aldığı *Eylül* adlı romanda kurgulanan karakterlerin duygu değişimleri ve deneyimleri dolayısıyla mekân algısının nasıl değiştiğini anlayabilmek için roman karakterlerinin içinde buldukları mekânlarla kurdukları bağın, deneyimler, beklentiler ve duygu değişimleri üzerinden tanımlanma biçimleri incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum araştırması, veri analizinde tematik analiz kullanılmıştır. Bu çalışma, tasarlanarak veya tasarlanmadan oluşan mekânların kişilerin psikolojisi üzerinden algılanmasındaki değişimlere işaret etmekte ve roman karakterleri ile bu konuyu örneklendirmektedir. Mekân tasarımında ve algılanmasında en önemli etkenlerden olan, deneyim ve duygu kavramları üzerine yapılan benzer çalışmalar bu araştırmanın önemine işaret etmektedir. Gösterilen yaklaşımla, bakış açısında farklı bir çerçeve yakalamak amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak ise, kuramsal yaklaşımlar ve okumalar üzerinden karakterlerin mekânlarla kurdukları bağ incelenmiştir. Neticede karakterlerin betimlemelerinden yola çıkılarak oluşturulan kodlamalar, birer tema altında toplanmış ve bu temalar üzerinden mekân algısının değişimi gözlemlenmiştir. *Eylül* romanında tespit edilen durumlar üzerinden karakterlerin duygu değişimlerinin mekânı algılamalarına olan etkisi ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekân algısı, duygular, deneyim, Mehmet Rauf, Eylül

Abstract

In the novels, the place occurs in the plot of the event, sometimes determinant and sometimes temporary. If this concept becomes of importance, it can be seen that it becomes effective in character development or in the process of the event. In order to understand how the spatial perception of the characters fictionalized in the novel *Eylül*, written by Mehmet Rauf, which is a well-known psychological novel in Turkish literature, changes due to their emotional alterations and experiences, the way in which the characters of the novel are defined through their experiences, expectations and emotional changes were examined. In the study, case study, one of the qualitative research designs, and thematic analysis were used in data analysis. This study points out the changes in the perception of the designed or undesigned spaces through the psychology of the people and exemplifies this subject with the characters of the novel. Similar studies on the concepts of experience and emotion, which are the most important factors in space design and perception, indicate the importance of this research. With the approach shown, it is aimed to capture a different framework in perspective. For this purpose, the connection that the characters corroborate with the places through theoretical approaches and readings has been examined. As a result, the codes created based on the descriptions of the characters were gathered under a theme and the change in the perception of space was observed through these themes. The effects of the emotional changes of the characters on the perception of the space have emerged through the situations identified in the novel *Eylül*.

Keywords: Spatial perception, emotions, experience, Mehmet Rauf, Eylül

* Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, koseogluemine@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2457-7659

** Bağımsız Araştırmacı, kbradurna@gmail.com, Orcid:0000-0002-4310-1085

Giriş

Mekân olgusu, mimari tasarımda esas öge olarak kabul edilebilir. Günlük hayatın akışında, yaşadığımız tüm alanlarda mekân içindeki varlığımız sürekli olarak değişmekte ve uyarlanmaktadır. Her an mekânın bir unsuru hâline geliriz. Mekân, insanın bireysel ve kolektif olan davranışlarının sınırlandırıldığı ve sınıflandırıldığı belirli alanlar olarak da düşünülebilir. Mekânın algılanması ise başka bir konuya işaret etmektedir. Algı devreye girdiğinde duylara hitap eden uyaranlar olması beklenmektedir. Bu uyaranlar görme, işitme ya da dokunma gibi çeşitli duylar aracılığıyla kişiye yansır ve kişi bu deneyimleri hatıraları ile eşleştirerek mekâna yaklaşımını belirler. Duylar bellekte yer alan bir hatırayı harekete geçirirse, mekânın algısını duyguların yönetmesi kaçınılmazdır. Aksi hâlde ise mekân henüz deneyimleniyor olur ve bundan sonrası için hafızaya veri toplanır. O hâlde insanın mekân algısını çalıştıran unsur, deneyim ve bellekte depolanan bilginin duylar aracılığıyla tekrar hatırlanması olarak düşünülebilir. Bachelard mekânı ev üzerinden tanımlarken "İçinde oturlan mekân, geometrik mekânı aşar." demiştir (Bachelard, 1996, s.72). Dolayısıyla içinde yaşanan mekânları diğerlerinden ayırmak gerekir. Bu mekânlarda tüm hayatımızı geçirdiğimiz için, geçici mekân olarak görebileceğimiz kamusal mekândan ayrılır. O halde ev kavramı, insanın mekânla kurduğu ilişkide en birincil çerçeve olarak da görülebilir. Evlerle olan temas sosyal ilişkilerde de etkisini göstermektedir. Eylül'de karakterlerin en çok zaman geçirdikleri mekânlar evlerdir. Farklı manalarla ilişkilendirdikleri evleri algılamaları da dolayısıyla değişken olur.

Romanda mekân kavramı ise tasvir edilen karakterlerin başlarından geçen olaylara sahne olmaları sebebiyle önemlidir. Mekânla bütünleşen olaylar karakterlerin kişisel özelliklerine de referans olurlar. Kimi zaman mekânın roman kurgusu içinde belirleyici bir unsur olarak görüldüğü de mevcuttur. Mekânın etkisiyle karakterlerin duyu durumları değişebilir bu da doğrudan mekân algısını etkilemektedir. Eylül romanında olduğu gibi mekân karakterlerin davranışlarında ve duygularında belirleyici hale gelebilmektedir. Deneyim de mekân algısının değişiminde önemli bir etkidir. Olumlu duyguların olumsuz dönüşmesi, mekânın daraldığı, kapalı hale geldiği hissini kişiye yaşatarak algıyı olumsuz yönde değiştirebilir. "Kapalı-dar, yutucu mekânlar, anlatı kişilerinin kendilerini gerçekleştirmelerine izin vermeyen mekânlardır." (Şahin, 2017, s. 32). Eylül'de karşılaşılan bu olgu benzer şekilde karakterlerin özgürlük ve duygularının kısıtlandığı, kontrol altında veya hâkimiyet altında hissettikleri bağ evi ve konakta kendilerini kapalı mekânda tasvir etmelerinde görebiliriz. Mekân algısında duygular, karakterlerin hem birbirleriyle hem mekânla kurdukları ilişkiyi değiştirebilmektedir. "Mekân kavramını bütün duyu organlarımızla birlikte algılar ve bu algılarımızı belleğimizde bulunan durumlarla mukayese ederiz." (Altan, 1993, s.75). Bellekte eşleşen durumlar mekânları algılama şeklimizi değiştirir. Servet-i Fünûn romanlarında sıklıkla konu edilen Batılılaşma gayretindeki ailelerden biri olarak görebileceğimiz roman karakterlerinin, geleneksel bir şekilde kurgulanmış bağ evinden kaçarak modern bir hayat sürdürebilecekleri yalıya taşınmak arzuları da dönemin bazı gerçeklerini göz önüne getirmektedir. "Servet-i Fünûn kapsamında kaleme alınan romanlarda mekân, insan yaşantısı ve algısının vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirilir." (Şahin, 2017, s. 27). Bu açıdan değişen yaşam alanlarının geçmişle gelecek arasında ya da geleneksel ile modern arasında bir geçiş olduğunu söylemek mümkündür.

Romanda Suat, Süreyya ve Necip karakterlerinin psikolojik durumları ele alınmıştır. Suat ve Süreyya beş yıllık evli bir çift olarak, Süreyya'nın ailesiyle birlikte konakta yaşamaktadır. Yazları geçirmek için atalarından kalan bağ evine yerleşirler. Ne konakta ne bağ evinde olmak isteyen Süreyya'nın mutsuzluğuna dayanamayan Suat kendi babasından istediği parayı Süreyya'ya vererek bir yalı tutmasını ister. Yalıya taşınan Suat ve Süreyya'nın sürekli bir ziyaretçileri vardır; Süreyya'nın halasının oğlu Necip. Kadınlarla ilişkileri hiç

yolunda gitmemiş, hep mutsuz bitmiş Necip'in hiçbir kadına güveni olmadığı için evliliğe mesafelidir. Birlikte zaman geçirdikçe Suat'ın diğer kadınlardan farklı olduğunu düşünen Necip ona hayranlık beslemeye başlar ve bu hayranlık zamanla aşka dönüşür. Suçluluk duygusuyla aileden kaçınmaya çalışsa da yakınlıkları sebebiyle sitem eden çiftin ısrarına dayanamayan Necip yalıda uzun süre misafir olur. Süreyya'nın yalıda mutlu olması Suat'ı sevindirir de tek başına kendi varlığının Süreyya'yı mutlu edemeyişi Suat'ın kalbinde bir yara olur. Yalıdaki yaşamları boyunca sürekli sandalla gezintiye çıkan Süreyya'ya katılmadığı için evde kalıp Necip ile piyano çalar. Bu anlar Suat ve Necip için çok keyifli geçmektedir. Suat'ın yalnızlığı azalır, Necip de sevdiği kadınla vakit geçirir. Zamanla Suat'ın da Necip'e karşı duygular beslemeye başlamasıyla duygusal çalkantılar hızlanır ve karakterlerin psikolojileri sürekli değişkenlik gösterir. Yazı bitince tekrar konağa dönen çift, kendilerini kısıtlanmış bir alanda bulurlar. Suat ve Necip'in konakta da duygusal değişimleri devam etmektedir. Korku, endişe, hayal kırıklığı, mutsuzluk ve şüphe gibi birçok duygu sürekli karakterleri meşgul ederken bir gün konakta çıkan yangında Suat ve Necip'in hayatını kaybetmesiyle hikâyeye sonlanır.

Mehmet Rauf'un Eylül romanını inceleyen bazı çalışmalarda, romandaki duygu meselesine estetize edilmiş kimlikler üzerinden bakılmıştır (Kanter, 2010). Öte yandan Eylül romanındaki mekanlara sosyo-psikolojik açıdan bakan araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin, Tuğluk (2017) Eylül romanında bir mekân olarak odaya mahremiyet kavramı açısından yaklaşmıştır. Bazı çalışmalar Eylül romanında mekân ve duyguların ilişkisine odaklanırken mekân değişimi ile gerçekleşen öznel değişimleri göstergelerle açıklamaya girişmiştir (Asiltürk, 2009). Bazı araştırmacılar ise Eylül romanındaki mekanların duygu durumlarını etkileyişini tek bir duygu ekseninde çözümlemeye çalışmışlardır. Örneğin, Özcan (2013) romandaki can sıkıntısı olgusunu ele almıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türk edebiyatında çok önemli bir yeri olan psikolojik roman Eylül'de tasarlanan karakterler üzerinden, mekân algısının değişimini etkileyen faktörlere dikkat çekmek, aynı zamanda birden fazla mekânla kurdukları bağ üzerinden, mekân algısında yaşadıkları değişiklikleri duygularla ilişkilendirerek tematik analiz yoluyla irdelemektir.

Yöntem

Çalışmaya yön veren asıl konu mekân algısının kavramlar çerçevesinde kolaylıkla değişebilir olması durumudur. Bu değişkenliği sağlayan kavramlardan bazıları insan psikolojisi, duyguları, geçmiş deneyimleri ve geleceğe dair beklentileri olarak tespit edilmiştir. Ele alınan roman "Eylül" birden fazla sefer okunarak; karakter, olay ve mekân analizleri yapılmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yapılmış (Bretschneider ve ark., 2015), durum olarak Eylül romanı seçilmiştir. Nitel bir araştırma olarak ele alınan konuda, mekân algısının değişimi karakterlerin duygu değişimleri üzerinden incelenmiştir. Duygu değişimlerine örnek olabilecek durumlar amaçlı örnekleme (Palinkas, 2017) yoluyla belirlenmiştir. Verilerin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır (Braun ve Clarke, 2006). Belirlenen durumlar üzerinden yapılan analizler neticesinde kodlamalar ve temalar ortaya çıkmıştır.

Bulgular

Kullanılan yöntem ve yaklaşım neticesinde, romanda kurgulanan karakterlerin arasında yaşanan durumların etkisinde değişen duygusal hallerinin mekânı algılamadaki etkisi ortaya çıkmıştır. Yaşanan olaylar, iyi ve kötü tüm tecrübelerin karakterlerin mekânla kurdukları bağ üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizlere ait veriler, algı değişimini etkilediği düşünülen deneyim ve duyguların etkisini bizlere sunmuştur.

Karakterlerin mekânlara dair betimleyici tanımlamaları üzerinden belirlenen temalar, duygusal değişimlerinin mekân algısını etkilemesine dair birer veri haline gelmiştir.

1. Eylül Romanında Mekân Algısı

Romanda, üç ana karakterlerin psikolojileri merkeze alınmıştır. Karakterlerin psikolojik durumları, duygu değişimlerine sebep olmakta bu da mekânlarla olan ilişkilerini etkilemektedir. Burada ele alınan üç ana karakterden Süreyya, Suat ve Necip'in birbirleriyle ve etraflarıyla olan etkileşimlerinden doğan duygusal sonuçlar mekân algısını yönetmektedir. Süreyya, babasıyla olan problemlerini konak ve bağ evinde bulunduğu süreçte en yoğun şekilde yaşamaktadır. Geçmişe dayanan deneyimsel duygular, bakış açısını derinden etkilemiş buna bağlı olarak da mekânlara karşı yaklaşımı belirlenmiştir. Korkmaz'a göre (2017, s.16) "Anlatılarda, mekânın fiziksel niteliklerinden çok algısal niteliğinin ön planda olması, aslında deneyimsel halk psikolojisinde derin bir hakikat olarak kendini göstermektedir." Babası ile sağlıklı bir ilişki kuramayan Süreyya için onunla aynı çatı altında bulunmak cehennemle eşdeğerdir. Süreyya'nın duygularında en öne çıkan durum kendi özgürlüğü ve mutluluğudur. Bağ evinde hissettiği bunalıcı durum, Süreyya'nın Suat ile olan ilişkisine de yansımaktadır. Bu sebeple Suat'ın da mekânla olan ilişkisi etkilenmektedir. Süreyya'nın bağ evini tanımlarken sürekli olarak sıkıntılı ve dar bir mekânı anlatır gibi ifadeleri, tamamen duygusal karamsarlığı sebebiyledir. Babası ile olan problemleri ve Süreyya'nın bundan kaçmak kurtulmak arzusu konak ve bağ evini bir zindana çevirmektedir. Bağ evini çocukluğundan beri geldikleri bir çöplük (Rauf, 2020, s.2) olarak görmektedir. Aynı şekilde hali hazırda birlikte yaşadıkları konak da Süreyya'nın gözünde makul bir yer değildir, çünkü orada da babası ile birlikte yaşamak zorundadır. Bu düşüncesini, yalıtı tuttuklarında belki kışın da yalıda kalırız diyerek ifade etmiştir. Yalıda kalma arzusu kendi kurallarına göre yaşayabilme umudunun bir neticesidir. Bağ evinde kendini sürekli olarak kötü hisseden Süreyya orada kaldıkları süre bunalımını "kendimi bostan kuyusunda zannediyorum" (Rauf, 2020, s.2) şeklinde ifade etmiştir. O halde dört duvar bir mekânın içinde bu algıyı Süreyya'ya yaşatan yalnızca babası ile olan kötü ilişkisidir. Süreyya konak ve bağ eviyle olan ilişkisinde babasına duyduğu öfkeyi merkezde tutmaktadır. Bu duygular ise Süreyya'nın içinde bulunduğu mekânda darlık hissine ulaşmasına sebep olmaktadır. "Mekânın darlaşması, psikolojik açıdan çıkmazda olan karakterin, üzerine dünyanın yürüdüğünü hissetmesidir." (Korkmaz, 2017:16). "Babasına karşı bir şey yapamamasının intikamını almak isteyerek hırsını başkalarından çıkarıyor, buradaki yaşayışa itiraz etmek için her şey kendisine bir vesile oluyordu. Bunun için her günkü hayatında genellikle şen olan Süreyya, buraya taşındıkları on günden beri hemen daima sisli, isyankâr, hatta o kadar sevdiği karısı Suat'a karşı bile hemen hiç sebep olmayarak haksız davranıyordu." (Mehmet Rauf, 2020, s. 2).

Yalı ise babasının asla olmadığı serbest bir mekân olarak görünmektedir. Yalıya dair beklentileri, henüz tecrübe etmemiş olmasına rağmen Süreyya'yı büyük umutlarla beslemiştir. Birçok sefer yalının ve Boğaziçi'nin ferahlığını farklı şekillerde ifade etmiştir. "Deniz yok mu deniz... En sıcak havalarda bile insana can verir." (Rauf, 2020, s. 3). "Mehtap olsun olmasın oranın geceleri ne güzeldir." (Rauf, 2020, s. 3). "...hele öğleden sonraki güzellik." (Rauf, 2020, s. 40). Neredeyse tüm süre boyunca Süreyya'nın duyguları sabittir, bu sebeple mekânlarla ilgili düşünceleri de hep sabit kalmıştır. Kitabın en istikrarlı karakteri olarak düşünülebilir. Konak ve bağ eviyle kurduğu ilişki babası ile kendi arasındaki ilişki üzerinden tanımlanmaktadır, bu hiçbir değişikliğe uğramadığı için Süreyya'nın bu mekânlara yaklaşımı da hiçbir zaman değişmemiştir. Diğer yandan yalı tamamen beklentilerle dolu bir bilmece olmasına rağmen, Süreyya'nın bu beklentileri de yine mekânın kendisine ve imkânlarına bağlıdır. Suat'la ya da bir başkasıyla ilişkilendirmediği sürece bu mekân her zaman aynı şekilde algılanmaya devam etmiştir. Buna rağmen sadece bir anda, Süreyya'nın da içine bir şüphe düşmesiyle yalı birden kaçmak istediği bir yere dönüşür. Çok uzun sürmemesine

rağmen ortadan kaldırmak istediği duygu sebebiyle yalıdan hızlıca uzaklaşmak Süreyya'nın bulduğu ilk çözüm olmuştur. "...artık burada sıkıldığından, havaların kötülüğünden uzun uzun şikâyet etti." (Rauf, 2020, s. 184).

Yalı ile kurduğu bağ, Süreyya'nın konak ve bağ eviyle olan problemlerini ortadan kaldırmış, bu mekânlarda hissettiği boğucu durumdan kurtulmuş ve özgürlüğüne kavuşmuştur. Yi-fu Tuan'a göre (1975) bir insan bir mekânda kökleşmiş olduğu için bağıllık hissedebilir ya da bu bağ bilinçli olarak kurulabilir. Konakta uzun yıllar yaşadığı halde bir türlü bağ kuramayan Süreyya için geçmişi, otoriteyi ve tekdüzeliği reddedip başka bir mekânda yaşamak çok kolay olmuştur. Yalıdan yana beklentileri Süreyya için geleceği ifade etmektedir. Süreyya ve Suat çiftinin yalıya karşı olan beklentileri, bilinçli olarak bir bağ kurmalarını sağlamıştır. Süreyya, yalı ile henüz gerçekleşmemiş olsa da deneyimlenebilecek yaşantının beklentileri üzerine bir bağ kurmuştur. Heidegger'e göre (Sharr, 2013) insan kendisi ile ilişkilendirebileceği bir mekân inşa etmek ister, bu mekân Süreyya için yalıdır. Yalıda adeta mutluluklarını geri kazanan çift için yeni bir hayat kurulmuştur. Mekânla kurdukları bağ, aralarındaki problemleri görünmez kılmıştır. Bu sebeple yalının mesken olarak benimsenmesi de kolaylaşmıştır. Kişinin bulunduğu mekânla özdeşleşmesi ve orayı yer edinmesi, mekânın zihinsel kavranması üzerinde değişikliklere sebep olmaktadır. Süreyya ve Suat'ın yalıyı yer edindikten sonra tüm sosyal ilişkilerinde farklılıklar oluşmaya başlanmıştır. Bağ evinde ve konakta sıkışık bir alanda yaşıyor olma hissinden kurtulup, geniş ve serbestlikler sunan bir mekâna geçiş yapmışlardır. Korkmaz'a göre (2017, s. 21) mekânın açıklık hissi kişinin kendisi ve çevresiyle uyum içinde bulunmasıyla ortaya çıkar.

Bu mekânda Suat'ın yaşadıkları ise daha değişkendir. Suat, bağ evinde buldukları sürede Süreyya'nın sevgisinden şüphe duymadan yaşamıştır. Bu hisler Suat'ın mutluluğunu sürekli kılmış bağ evini keyifli bir mekân olarak görmesini sağlamıştır. "Her nefes aldıkça hayat artıyormuş gibi." (Rauf, 2020, s. 1) diye düşünmesi Süreyya ile olan mutluluğunun mekâna yansımasyandır. Herhangi bir fiziksel noksanlık Suat'ın mekânla olan ilişkisini etkilememiş, Süreyya'nın varlığı ile mekân gözünde hep makul derecede güzellikler barındıran bir yer olmuştur. Suat'ın mekânlarla olan ilişkileri öncelikli olarak Süreyya ve arından Necip ile bağlantılıdır. Süreyya ile olan ilişkisi bozulduğunda, bağ evine ve konağa karşı olan ilgisi ve tahammülü de kalmamıştır. Grafikten de görülebileceği üzere, Suat'ın bağ evi ve konakla olan bağı zamanla zayıflamıştır. Bu iki mekânda da Suat kendini sıkışık ve kısıtlı hissettiği, yargılandığı ve sürekli izlendiği için mekânlar dar karanlık şekillerde algılanmaya başlanmıştır. Yalı grafiğinde görüldüğü üzere, Suat'ın yalı ile olan beklentisi zaten yüksekti. Bu sürecin öncesinde Süreyya'ya karşı duyduğu sevgi Suat'ın onun olduğu her mekânda iyi hissetmesini ve mekânı benimsemesini sağlamıştır. İlerleyen zamanlarda Süreyya'nın ilgisi ve sevgisinden şüphe etmeye başladıkça, yalıdaki mekân algısı dalgalanmaya başlamıştır. Kendi duygusal değişimleri mekân algısına da yansımıştır. Öyle ki Süreyya sandalla gezerken Suat vaktini evde yalnız geçirmektedir. Kendisine eşlik eden Necip olduğu sürece bu yalnızlığı unutup tekrar keyif almaktadır. Necip yalıdan ayrıldığında ise yalnızlık hissetmektedir. "Bunun için iki gün kalıp üçüncü gün yine birden ısrarla kaçmak isteyince onlar için, hele yalnız kalmaktan korkan Suat için, bu pek acı oldu." (Rauf, 2020, s. 114). Suat'ın yalı ile olan bağı bir yandan Süreyya bir yandan da Necip'le bağlantılıdır. İkisi de musikiyi sevdikleri için Necip'le piyano çalıp vakit geçirirlerken Süreyya rahatsız olduğu için yanlarında bile durmaz Doğal olarak Necip ve Suat'ın paylaşacak daha fazla zamanları olduğu için mekân ikisi adına özelleşir. Geçirdikleri tüm bu vaktin neticesinde konağa tekrar dönecek olmak Suat'ı korkutmuştur çünkü yalıdaki özgürlüğünden ayrılmak zorunda kalmıştır. Konakla ilgili korkularını "...kendini o yüksek tavanlı, karanlık sofaların içinde, yüksek pencereleri örten ağır perdelerin yarı gecesiyle dolu odalarda bulunca, isyanının nasıl âciz olduğunu görüp hiçbir şeye cesaret edemeyeceğini anlayarak..." (Rauf, 2020, s. 189) şeklinde ifade etmiştir. Suat'ın konağa geçtikten sonra hayatında her şey zorlaşmış bu sebeple

hep kendini sıkışık bir mekânda hissetmiştir. Yalıya taşınmadan önceki hisleriyle tamamen farklı durumda olan Suat için mekân algısı olumsuz bir şekilde değişmiştir.

Necip için mekânların anlamı, içinde birlikte bulunduğu insanlara ve kendi ruh haline göre sürekli bir değişim halindedir. Romandaki en değişken karakter olarak Necip görülmektedir çünkü şüphe, evham, hayal kırıklığı ve mutluluk gibi duyguları en belirgin yaşayan kişi kendisidir. Suat'a duyduğu hayranlığın aşka dönüşmesiyle hissettiği suçluluk duygusu yalıyı daraltmış adeta kaçarak çıkmış, Suat'tan karşılık bulmasıyla hissettiği mutluluk yüreği ile beraber sanki yalıyı da büyütmüş ve ferah hissettirmiştir. Bunların arasında ufacık bir şüphayle yalı Necip için ihanetin yuvası haline dönüşebilirken, cehennem diye tanımladığı bağ evi Suat ile birlikte aynı çatı altında bulunduğu müddetçe keyif veren bir mekâna dönüşmüştür. Suat'ın Süreyya'ya olan sevgisi ve yaklaşımı, Necip'in kendi yaşantısını sorgulamasına sebep olmuş ve her zaman keyifle vakit geçirdiği Beyoğlu ile olan ilişkisini bozuntuya uğratmıştır. "... fakat sonra birden bire dönerek tekrar bu hayattan bir iğrenme geldi. Herkesle konuşurken, gezerken, susarken kalplerindeki bütün duyguları abartılarla siyahlatarak keşfetmekle onlardan ve kendinden bir iğrenme hissediyordu." (Rauf, 2020, s. 72). Necip için Suat'ın Süreyya'ya yaklaşımı, sadakati ve sevgisi yalıyı sıcak bir eve dönüştürüyordu. Önceleri yalnızca ikisi arasındaki muhabbete özenirken birden kendinde bu duygunun eksikliğini fark etmesi, Necip'in diğer mekânlara bakışını değiştirmiştir. Yukarıda aktarıldığı gibi, sanki çok keyifle deneyimlediği Beyoğlu artık ona sevgiyle yaklaşan bir eş bulunmadığı için iğrendiği bir yere dönüşmüştür. "Burada geçirdiği günün şu etkisi olmuştu ki saygı ve sevgi gösterdiği ve saygı ve sevgi gördüğü kişilerden ayrılıp Beyoğlu'na geçince orada yaşamak onu harap ediyordu." (Rauf, 2020, s. 51). Necip kadar hızlı olmasa da duygusal değişimleri sebebiyle mekân algısı sürekli değişen bir diğer karakter Suat'tır. Ne zaman ki Necip ile arkadaşlığı ilerlemeye başlamış, yalı ile olan bağı da bununla birlikte güçlenmiştir. Yalı Suat için mutlu ve özgür olabildiği serbest bir mekândır. Süreyya ile olan sıkıntılarını görmezden gelebilir, kendi hayatındaki mutluluğu Necip ile paylaştığı anlarla çoğaltabilir hale gelmiştir. Yalının konak ya da bağ evinden ayrı aktarılması da bu özgür olma kavramıyla ilgilidir. Necip'in olmadığı zamanlarda yalnız kalmaktan korkar ve bu duygusal değişimi de yalıya karşı bakışını değiştirerek o mekânı soğuk ve katlanılmaz hale getirir. "...iki gün kalıp üçüncü gün yine birden ısrarla açmak isteyince onlar için, özellikle yalnız kalmaktan korkan Suat için bu pek acı oldu." (Rauf, 2020, s. 114). Bir başka sefer, Necip'in hastalandığı haberini aldığı anda duyduğu endişe, yalıyı içinde durulamayacak derecede sıkıntılı bir mekâna dönüştürmüştür "Burada durduğu müddetçe merak ve ıstırabından yaşayamayacağını hissediyor." (Rauf, 2020, s. 118).

Tüm bu alıntılara bakılarak, kitabın tahlilinde dikkatimizi çeken nokta mekânın algılanmasında en etkili durumlardan birinin kişilerin psikolojik durumları, hislerinin değişkenliği ve mutluluk derecelerinin artıp azalması olduğu görülmektedir. Tüm kitap boyunca süregelen olaylarda en çok değinilen noktalar her bir karakterin mekânlarla kurduğu ilişkinin değişkenliği olmuştur. Süreyya, Suat ve Necip için duygusal çalkantılar mekânlarla kurdukları bağı sürekli olarak değişkenliğe uğratmıştır. Tablo 1.1 bu değişkenliği görebilmek için uygun bir tablodur.

Tablo 1.1. Karakterlere ait ifadeler üzerinden kodlama tablosu

KARAKTER	ALINTI	KODLAMA
SÜREYYA	"... çocukluğundan beri yaşaya yaşaya usandığı bu ıssız çöl, onu artık çıkıp gezmekten men edecek kadar bıktırmıştı." S.2	Issız çöl – bağ evi
SÜREYYA	"Kendimi bostan kuyusunda zannediyorum." S.2	Bostan kuyusu – bağ evi
SUAT	"her nefes aldıkça hayat artıyormuş gibi" s.7	Hayati artıran bir nefes – bağ evi

NECİP	“Burada nasıl hayat geçiriyorsunuz bilmem ki... Zorla insan cehenneme girer mi?” s.10	Cehennem – bağ evi
NECİP	“Şimdi Ada gittikçe güzelleşir, İstanbul’un en güzel yeri bu ayda Adalar’dır.” S.11	İstanbul’un en güzel yeri -
NECİP	“Bilhassa ben buranın sabahını severim”. S.14	Sabah vakitleri güzel – bağ evi
NECİP	“Gerçekten fildişinden yuva.” S.35	Fildişinden bir yuva – yalı
NECİP	“Ah görseniz artık, diyordu, görseniz artık Beyoğlu ne kadar tahammül edilemeyecek hale geldi.” S.35	Tahammül edilemez bir yer – Beyoğlu
NECİP	“Beyoğlu’nun o baş ağrıtan satıcı gürültülerinin evlerin içinde nasıl çınladığını bilseniz...” s.35	Baş ağrıttıcı gürültünün çınlaması – Beyoğlu
NECİP	“Bilemezsiniz Beyoğlu hayatının, hatta eğlenilecek mevsimde bile nasıl bunaltıcı, beyin ezici bir hali vardır.” s.42	Bunaltıcı, ezici bir hal – Beyoğlu
SÜREYYA	“Deniz yok mu deniz... En sıcak havalarda bile insana can verir.” S.3	İnsana can veren güzellik – Yalı/İstanbul
SÜREYYA	“Mehtap olsun olmasın oranın geceleri ne güzeldir.” S.3	Geceleri güzel bir yer – Yalı/İstanbul
SÜREYYA	“Mücevher kutusu, fildişi yuva.” S.27	Fildişinden bir yuva – Yalı/İstanbul
SÜREYYA	“Hele öğleden sonraki güzellik.” S.31	Öğleden sonra güzelliği – Yalı/İstanbul
SÜREYYA	“Zannederim ki oraları kışın bile hoştur.” S.32	Kışın bile güzel bir yer – Yalı/İstanbul
SUAT	“Ah Necip, biz bağda meğer cehennemdeymişiz, ne yer, ne yer!” s.31	Cehennem – Bağ evi
NECİP	“...kışın buraları bütün bütün tenhaliğiyle o kadar güzel olurdu ki...” s.71	Tenhaliğiyle güzel – Yalı/İstanbul
NECİP	“Evin her günü hayatında ancak şimdiki gözleriyle bakılırsa görülebilecek, bu fikir ve şüpheyi ortaya çıkarıp destekleyecek şeyler görür gibi oluyor, her köşede bir sır gölgesi var gibi geliyordu.” S.85	Sırlarla dolu bir ev – Yalı/İstanbul
NECİP	“Necip artık burayı kendi evi gibi görmeyi zorunlu hissetmişti.” S.89	Kendi evi gibi hissetmek – Yalı/İstanbul
SUAT	“...kendini o yüksek tavanlı, karanlık sofaların içinde, yüksek pencereleri örten ağır perdelerin yarı gecesiyle dolu odalarda bulunca...” s.189	Yarı geceyle dolu odalar – konak
NECİP	“...bir zindandan kurtulur gibi oradan çıkınca...” s.217	Zindan gibi – konak

Bu kodlamalar belirli temalar altında birleşerek mekânın edindiği çeşitli manalara işaret etmektedir. Bu manalardan anlaşılacağı üzere, her bir mekân için neredeyse hem çok olumlu hem olumsuz birçok ifade bulunmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu farklılık kişilerin çoğunlukla deneyimleriyle bağlantılı olarak duygusal ve psikolojik durumlarının değişkenliği ile ilgilidir. Tablo 1.2’de mekânların betimlenme biçimlerine bakılarak çeşitli temalar belirlenmiş olduğu görülebilir. Bu temalar dâhilinde Bağ Evi, İstanbul ve Konak için benzer temaların ortaya çıkması, aynı karakterlerin çeşitli duygu değişimlerini her mekânda yaşama sürekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bağ evi için, “ıssız çöl, bostan kuyusu, cehennem” gibi ifadeleri kullanan Süreyya ve Necip karakterleri için bu mekân bunaltıcı, korkutucu ve darlık hissi veren ve “hayatı artıran bir nefes” ifadesiyle Suat için ferahlık hissi veren bir mekân olarak fiziksel özelliklerinden bağımsız bir şekilde betimlenmesiyle “Alegorik Mekân” temasında yer almaktadır.

Tablo 1.2. Kodlamaların temalara dönüşümü

KODLAR	TEMALAR
BAĞ EVİ	Alegorik mekân

Issız çöl	
Bostan kuyusu	
Cehennem	
Hayatı artıran bir nefes	
BAĞ EVİ	Duyusal mekân
Güzel sabah vakitleri	
KONAK	Alegorik mekân
Zindan gibi	
Yarı geceyle dolu odalar	
İSTANBUL	Duyusal mekân
Geceleri güzel bir yer	
Öğleden sonra güzel bir yer	
Kışın bile güzel bir yer	
Tenhaliğiyle güzel bir yer	
İSTANBUL	Alegorik mekân
İnsana can veren güzellik	
İSTANBUL	Çağrışımsal mekân
Fildişinden bir yuva	
Kendi evi gibi hissettiren	
Sırlarla dolu bir ev	

Bu tablolardan yola çıkılarak duygusal değişimlerin mekân algısındaki etkisini destekleyecek veriler ortaya koymak mümkündür. Her bir karakterin yaklaşımını etkileyen çeşitli olaylar duygusal değişimlerine mahal verirken aynı zamanda mekânın fiziksel bütünlüğünü koruduğu halde algısal boyutta farklılaşmasına sebep olmuştur. Bu değişimler karakterlerin deneyimleriyle sabittir. İfadelerde görüleceği üzere bağ evi, konak ve yalı için neredeyse hepsinin farklı deneyimleri olmakla beraber zamanla farklılaşan duyguların mekâna kattığı anlam da değişmektedir. Büyük bir olayın aydınlık bir mekânı aniden karanlık ücra bir yere dönüştürmesi, yalnızca içine düşen bir şüphe duygusunun neticesidir. İstanbul, dolayısıyla yalı her bir karakter için fiziksel ve duygusal özgürlüğü ifade ederken, hepsinin yaşadığı şüphe duygusu mekânı karakterler için daraltmıştır. Buna rağmen şüphenin ortadan kalktığı anlarda yalı fiziksel olarak küçük bir mekân olarak tanımlansa da, ferah ve geniş bir mekân algısındadır. “fildişinden bir yuva” ve “kendi evi gibi hissettiren” ifadeleri yalının hem fiziksel güzelliğini abartarak yüceltme yoluyla hem de hissî manada kolay bağ kurulabilen bir mekân haline gelmesi “sırlarla dolu bir ev” ifadesiyle gizemi çözülemeyen bir mekân benzetmesi sebebiyle çağrışımsal mekân; “insana can veren güzellik” ifadesiyle alegorik mekân ve zamana bağlı olarak güzelliğinin vurgulanmasıyla duyusal mekân teması altında yer almıştır. Romanın sonunda karakterlerin dönmek durumunda kaldıkları konak, “zindan gibi” benzeri ifadelerle oldukça boğucu ve dar bir mekân olarak tanımlanmasıyla, alegorik mekân teması altında yer almıştır. Yine karakterlerin içinde bulunmaktan pek memnun olmadıkları bağ evi, “ıssız çöl”, “bostan kuyusu” ve “cehennem” gibi benzetmelerle alegorik mekân, yalıyla benzer şekilde zamana bağlı olan güzellik vurgusuyla “duyusal mekân” temaları altında yer almıştır. O halde denebilir ki insanın mekânla kurduğu ilişkide en önemli sayılabilecek etkenlerden biri olarak duyguları ele almak doğru bir yaklaşım olmuştur.

Tablo 1.3. Romandaki mekânların temaları

MEKÂNLAR	TEMALAR
BAĞ EVİ	Alegorik Mekân Duyusal Mekân
İSTANBUL	Alegorik Mekân Duyusal Mekân Çağrışımsal Mekân
KONAK	Alegorik Mekân

Üç ana karakterin etrafında dönen romanda, üç de ana mekân bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu mekânların her biri için tespit edilen algısal mekân tanımlamaları temalar

etrafında toplanmıştır. Tablo 1.3'te kolaylıkla görülebileceği üzere, *Bağ Evi*'ne ait temalar “Alegorik Mekân” ve “Duyusal Mekân” olarak; *İstanbul*'a ait temalar “Alegorik Mekân”, “Duyusal Mekân” ve “Çağrışımsal Mekân” olarak; *Konak*'a ait temalar ise “Alegorik Mekân” olarak belirlenmiştir. Bu temalar çerçevesinde her duygu değişiminin, çevresel özellikleri birbirinden farklı olan her bir mekân için benzer tanımlamalar altında toplanabileceği görülmüştür. Bununla birlikte bu mekânların koşullarının da karakterlerin duygusal değişimlerinde etkisi olduğunu söylemek doğru olacaktır. Dolayısıyla karşılıklı bir değişimin mekân karakterini belirlemede etkili olduğu görülebilir. Yalnızca *Konak* için tek bir tema tespit edilmiş olması, mekânın romanın gidişatında görünürlüğünün az olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat tıpkı bağ evinde olduğu gibi konakta da geniş ailenin bir arada bulunduğu aşikâr olduğundan bağ evi ile benzer duygular barındırması beklenmektedir.

Sonuç

Hikâyenin gidişatında karakterler arasındaki ilişkinin boyutlarının sıklıkla değiştiği görülmektedir. Türk edebiyatının iyi bilinen psikolojik romanlarından biri olan Eylül'un her karakterine ait çeşitli duyguların ortaya çıkışı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Karakterler deneyimleriyle ve duygusal değişimleriyle mekânla olan ilişkilerinde oldukça dinamiklerdir. Bununla birlikte mekânlara dair yaklaşımları ifade biçimlerine yansımaktadır. Oluşturulan tablolar karakterlerin mekânlarla ilgili betimlemelerine dayanmaktadır. Bu tablolara bakarsak her birinin tüm mekânlar için baştan sona duygu değişimleri ile birlikte algısal değişimleri de okunabilir. Süreyya'nın mekân algısı neredeyse tüm hikâye boyunca karardır. Çünkü Süreyya'nın mekânlarla kurduğu bağ ekseriyetle babası ile alakalıdır. Babası ile olan ilişkisinde bir değişiklik olmadığı için duyguları ve mekân algısı hiç değişmemiştir. Sekteye uğradığı tek nokta Suat ve Necip arasındaki yakınlıktan şüphe duyduğu ana denk gelmektedir. Bu da zaten yalıtıcı hızla ardında bırakarak konağa dönmeye sebep olmuştur. Buradan bile son derece kararlı ve inatçı olan Süreyya'nın duygusal değişiminin mekân algısındaki büyük etkisi görülebilmektedir. Suat'ın hikâye boyunca mekânlarla ilgili algısı ise değişkendir. Süreyya ile olduğu anlarda konak ve bağ evinden keyif alırken, yalıtıcı biriktirdiği hatıralar ve kazandığı özgür davranış imkânı, Suat'ı diğer iki mekândan koparmıştır. Aynı zamanda Süreyya'nın ailesi ile bir arada yaşama durumu da Necip'e duyduğu yakınlığın ardından Suat'ta bir korkuya dönüşmüş, mekân algısını etkilemiştir. Suat'ın çoğunlukla olumlu algıladığı yalı ona özgürlüğü ve mutluluğu sunan bir mekân olarak artışta görülmektedir. Necip'in bu mekânlarla olan bağı başlangıçta nötr gibi görünse de Suat'a karşı olan duygularının şiddetlenmesiyle doğru orantılı olarak değişkenlik göstermiştir. Bu çalışmanın neticesinde gördüğümüz şudur ki; kişilerin duygusal durumları mekân algısını etkilemektedir. Bir mekânın insana huzur vermesi de, cehennem olması da fiziksel imkânların dışında duygusal ihtiyaçlar ve bunların karşılığı ile belirlenir. Bir mekânın kişiye hissettirdikleri veya hatırlattıkları, deneyimler üzerinden tanımlanabilir. İçinde güzel anıların biriktiği mekânlar kişilere daha tanıdık ve konforlu gelirken, henüz bir tanışıklık ve aşinalık oluşmamış yerlerden kaçınmak istemek yine duygusal durumla açıklanabilir.

Kaynakça

- Akar, Y. (2017). Mekânın poetiği bağlamında Mehmet Rauf'un 'Eylül' romanı. R. Korkmaz içinde, *Romanda mekân* (s. 47-60). Ankara, Akçağ Yayınları.
- Altan, İ. (1993). Mimarlıkta mekân kavramı. *Psikoloji Çalışmaları*, 19, 75-88.
- Asiltürk, B. (2009). Mehmet Rauf'un Eylül romanında dört unsur. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2, 75-99.
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası*, Çev. Aykut Derman, İstanbul, Kesit Yayıncılık.

- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.
- Bretschneider, P., Cirilli, S., Jones, T., Lynch S. & Wilson, N. (2017). *Document review as a qualitative research data collection method for teacher research*. SAGE research methods cases part 2, SAGE Publications, Ltd.
- Kanter, B. (2010). Eylül romanında estetize edilmiş kimlikler. *TÜBAR*, 18, 231-243.
- Korkmaz, R. (2017). Romanda mekânın poetiği, R. Korkmaz içinde *Romanda mekân* (s.9-26). Ankara, Akçağ Yayınları.
- Özcan, N. (2013). Eylül romanında can sıkıntısı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(1), 135-144.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and Policy in Mental Health*, 42, 533-544.
- Rauf, M. (2020). *Eylül*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sharr, A. (2013). *Mimarlar için düşünürler 2 – mimarlar için Heidegger*. İstanbul: YEM – Yapı Endüstri Merkezi.
- Şahin, V. (2017). Halid Ziya Uşaklıgil'in 'Aşk-ı Memnu' romanında mekân-insan diyalektiği. R. Korkmaz içinde, *Romanda mekân* (s. 27-46). Ankara, Akçağ Yayınları.
- Şengül, M. B. (2010). Romanda mekân kavramı. *Journal of International Social Research*, 3(11).
- Tuan, Y.-F. (1975). Place: an experiential perspective. *Geographical Review*, 65(2), 151-165.
- Tuğluk, A. (2017). Bir mahremiyet mekânı olarak Servet-i Fünûn romanında 'oda'. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 169-179.

Extended Summary

Mehmet Rauf's novel *Eylül*, which is perhaps the most impressive psychological novel of the Servet-i Fünun form in Turkish literature, is discussed with a thematic analysis through the change in the space perception of the fictional characters. The aim here is to reveal the effects of the emotional changes of the characters on the relationship with the place they establish and on the perception of the place, especially since it is a psychological novel. For this purpose, the case study approach, one of the qualitative research designs, and the novel *Eylül* as a case was preferred. A topic was determined for the purposeful sampling, and the sections related to that topic were selected. Since the change in the perception of space is discussed in the content of this article, the expressions of the three main characters on which the novel *Eylül* is based on spaces, the relationship and variability have been much favored sections. The expressions obtained through the descriptions of the characters were gathered under various themes and a thematic analysis was conducted considering the spaces, and the expressions were coded regarding the procedure of thematic analysis. Based on the characters' expressions about the spaces, these coding were grouped under the themes of "allegorical space, associative space, and sensory space". Themes have become signs that reveal the changes in the perception of space of the characters with emotional changes. Therefore, each space has gained different definition.

While the life of her husband Süreyya and his family in the mansion is somewhat bearable for Suat; Süreyya's complaints started to make Suat uneasy and they moved to the mansion with the help of his close friends Necip. While Süreyya, who survived the pressure of her father and family in the mansion, could not hide her happiness, Suat was also delighted with the happiness of her husband. Necip, who was a constant visitor during their stay in the mansion, is the focal point of the story. Necip, who has always been injured by his relationships throughout his life, started to have an unstoppable admiration for Suat's character in the conversation between Suat and Süreyya. After a while, this feeling, which turned into love, got a response from Suat, and emotional fluctuations accelerated. Therefore, the emotional changes that will affect the relationship that each character establishes with the place started from the feelings that the couple should not have.

In the course of the story, it is observed that the dimensions of the relationship between the characters frequently change. The emergence of various emotions belonging to each character of *Eylül* is realized without doubt. The characters are very dynamic in their relationships with the space, with their experiences and emotional changes. However, their approaches to spaces are reflected in their forms of expression. The tables created are based on the characters' descriptions of places. If these tables based on the characters' description of places are taken into consideration, the perpetual changes and the emotional changes can be recognised. Süreyya's sense of space is stable almost throughout the story. Because Süreyya's relationship with places is mostly related to her father. Since there has been no change in her relationship with her father, her feelings and perception of space have never changed. The only point he was interrupted was when he doubted the closeness between Suat and Necip. This has already caused him to quickly leave the mansion behind and return to the mansion. Even from here, it can be considered that the emotional change of Süreyya, who is extremely determined and stubborn, has a great effect on the perception of space. Suat's perception of places throughout the story is variable. While he was enjoying the mansion and the vineyard house during his moments with Süreyya, the memories he accumulated in the mansion and the opportunity for free behavior he gained separated Suat from the other two places. At the same time, Süreyya's coexistence with her family also affected her perception of space, which turned into a fear after her closeness to Necip. The mansion, which Suat perceives mostly positively, is observed to increase as a place that offers him freedom and happiness. Although Necip's relationship with these places seemed impersonal at first, it changed in direct proportion to the intensification of his feelings towards Suat. As a result of this study, it is considered that emotional states of people affect the perception of space. Whether a place keeps a personal tranquil or is a hell is determined by emotional needs and their response, apart from physical possibilities. What a place makes or reminds a person can be defined through experiences. While the places in which good memories accumulate are more familiar and comfortable to people, wanting to avoid places where the users of the places do not know what they will experience can also be explained by the emotional state.

بناء الشخصيات في قصة إبراهيم عليه السلام في القرآن الكريم

Kur'an-ı Kerim'de Hz.İbrahim Kıssasındaki Karakterlerin Yapısı

The Structure of the Characters in the Story of Prophet Ibrahim in the Qur'an

Mohamad ALAHMAD*

المخلص

يستخدم القرآن على عدة وسائل للدعوة إلى عبادة الله عز وجل، والقصة إحدى أهم هذه الوسائل التي يستخدمها القرآن لهذه الغاية. والقصد الرئيس من القصص القرآني هو تقديم أخبار الأمم السالفة؛ ليعلم المتلقي سعادة من أطاع الله، وشقاوة من عصاه. من هذا يمكننا القول: إن القصد من القصص القرآني ليس سرد القصص فحسب، بل ما تحمله هذه القصص والأخبار من مواعظ وعبر، ترشد الناس إلى اتباع سبيل الفلاح، وتجنبهم طرق الضلال.

وقصة النبي إبراهيم عليه السلام إحدى أهم القصص التي قدمها القرآن الكريم لتحقيق هذه الغاية. وقد تناولت هذه القصة مراحل مهمة في حياة إبراهيم عليه السلام، تضمنت أهم المحن التي لقيها في حياته عليه السلام أثناء دعوته الناس إلى عبادة الله تعالى، وكيفية تعامله معهم خلال مواجهته هذه المحن.

يسعى هذا البحث إلى تقديم ملخص موجز عن هذه القصة في القرآن الكريم، وتقديم مجمل الشخصيات التي وردت فيها، ثم يتوقف عند أهم التقنيات السردية التي اتكأ عليها القرآن الكريم في بناء هذه الشخصيات، وأهم الأساليب اللغوية التي استخدمها في هذا البناء. **كلمات مفتاحية:** قصة، بناء الشخصيات، إبراهيم عليه السلام، القرآن الكريم.

Öz

Kur'an-ı Kerim, Cenâb-ı Hakk'a ibadet için çeşitli vasıtalar kullanır. Kur'an'ın bu maksatla kullandığı bu vasıtaların en önemlilerinden biri de kıssadır. Kur'an kıssalarının asıl amacı, geçmiş ümmetlerin haberlerini aktarmak ve okuyan kişinin, Allah'a itaat edenlerin mutluluğunu ve ona isyan edenlerin bedbahtlığını bilmesini sağlamaktır. Bundan hareketle diyebiliriz ki: Kur'an kıssalarının maksadı, sadece kıssaları anlatmak değil, bu kıssaların nasihat ve ibret manasını taşıdıklarını, insanları muvaffakiyet yollarına sevk ettiklerini ve sapıklık yollarından sakınmalarını sağlamaktadır.

İbrahim (a.s) kıssası, Kur'an-ı Kerim'in bu amaca ulaşmak için sunduğu en önemli kıssalardan biridir. Bu kıssa, Hz. İbrahim'in (a.s) hayatındaki önemli aşamaları ve insanları Cenâb-ı Hakk için ibadete davet ederken hayatında karşılaştığı en önemli imtihanları ve bu esnada insanlara nasıl davrandığını göstermektedir.

Bu araştırma, Kur'an-ı Kerim'deki bu kıssanın kısa bir özetini vermeyi ve burada geçen karakterlerin bütününi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ardından Kur'an-ı Kerim'in bu karakterleri oluştururken dayandığı en önemli anlatım teknikleri ve bu inşada kullandığı en önemli dilsel yöntemler üzerinde durur.

Anahtar Kelimeler: Kıssa, Karakterlerin Yapısı, Hz.İbrahim (a.s), Kur'an-I Kerim.

Abstract

The Qur'an uses various means to worship Allah Almighty. One of the most important of these means used by the Qur'an for this purpose is the story. The main purpose of the stories of the Qur'an is to convey the news of the past ummahs and to let the reader know the happiness of those who obey Allah and the misery of those who rebel against him. From this point of view, we can say that the purpose of the stories of the Qur'an is not only to tell the stories, but also that these stories carry the meaning of advice and a lesson, that they lead people to the paths of success and that they avoid the paths of misguidance.

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mohamadalahmad@gumushane.edu.tr, Orcid Id: 0000-0002-3690-236X

The story of Ibrahim (a.s) is one of the most important stories that the Qur'an offers to achieve this goal. This parable, St. It shows the important stages of Abraham's (a.s) life and the most important tests he faced while inviting people to worship for the sake of Allah Almighty, and how he treated people during this time.

This research aims to give a brief summary of this story in the Qur'an and to reveal all the characters mentioned here. Then, it focuses on the most important narrative techniques that the Qur'an relies on while creating these characters and the most important linguistic methods used in this construction.

Keywords: Story, The construction of the characters, Ibrahim (a.s), Qur'an.

المقدمة

الميل إلى القصص هو ميل غريزي لدى كل البشر؛ والعرب كغيرهم من الأمم عرفوا فن القص منذ القدم، وقد كانوا يتداولون القصص فيما بينهم في العصر الجاهلي، وحين نزل القرآن وافق في أسلوبه القصصي في الدعوة القرآنية هذه النزعة التي جُبل عليها العرب من حب ورغبة في استماع القصص والأخبار، وصارت القصص تروى في المسجد في عصر الخلفاء الراشدين (مكي، 1999، ص: 23-32). وكان للقصص القرآنية أثر إيجابي في الأدب العربي -شعره ونثره- إذ استفاد الأدباء عامة من شخصياتها وقصصها، وذلك منذ العصريين الأموي والعباسي الذي انفتح فيهما الأدباء على قصص الأنبياء التي وردت في القرآن الكريم، ووظفوها في كتاباتهم الأدبية (رشيد، 2023، ص: 164). واستفادوا أيضًا في تطوّر الفن القصصي من قصص الأمم غير العربية الداخلة في الإسلام (خورشيد، 1982، ص: 77-84). وما زال الفن القصصي يتطوّر لدى العرب إلى يومنا هذا، بسبب التطوّر الطبيعي لهذا الفنّ من جهة، والاطلاع عليه لدى الأمم الأخرى من جهة أخرى، ولا سيّما الأمم الأوربية التي أثّرت على نحو كبير في تطوّر هذا الفنّ عند العرب في العصر الحديث. وصار لهذا الفنّ في الأدب العربي أنواع متعدّدة، وصار له أيضًا دراسات متنوعة، منها ما يتصل بالشكل، ومنها ما يتصل بالمضمون، ومنها ما يتصل بالاتجاه الفكري أو المذهب الفني، وغيرها.

والقصة في القرآن الكريم هي وسيلة من وسائله الكثيرة إلى تحقيق هدفه الأصيل في الدعوة إلى التوحيد؛ فالقرآن كتاب دعوة دينية قبل كل شيء، والقصة إحدى وسائله لإبلاغ هذه الدعوة وتثبيتها. ورغم خضوع القصة القرآنية في موضوعها لمقتضى الأغراض الدينية، فإنّ ثمة خصائص فنية برزت في عرضها ولا سيما خصيصة القرآن الكبرى في التعبير وهي: التصوير. والتعبير الفني يؤلف بين الغرض الديني والغرض الفني فيما يعرضه من الصور والمشاهد، ويجعل الجمال الفني أداة مقصورة للتأثير الوجداني، فيخاطب حاسة الوجدان الدينية بلغة الجمال الفنية (قطب، 2002، ص: 143).

وقصص القرآن قصص تاريخي في إطار أدبي، يأخذ القرآن مواد القصص فيه من أحداث التاريخ ووقائعه، ويعرضها بلغة أدبية سامية يبيّن فيها المعاني، ويركّز على الأحداث التي تستهدف قلب المتلقي وعاطفته ووجدانه. ويمكننا القول: إنّ قصص القرآن هي أخباره عن أحوال الأمم الماضية، والنبوات السابقة، والحوادث الواقعة. وقد اشتمل القرآن على كثير من وقائع الماضي، وتاريخ الأمم، وذكر البلاد والديار، وتتبع آثار كل قوم، وحكى عنهم صورة ناطقة لما كانوا عليه" (القطان، 2000، ص: 316-317).

ولا بدّ من القول: "القصص القرآني كله عرض لأحداث تاريخية مضى بها الزمن؛ فما جاء فيها من أشخاص وأحداث، وما يتصل بالأشخاص والأحداث من أمكنة وأزمنة كله من الواقع (الخطيب، 1975، ص: 39)، وليس قصص القرآن إلا الحقائق التاريخية تُصاغ في صور بديعة من الألفاظ المنتقاة، والأساليب الرائعة". (القطان، 2000، ص: 320)

وثمة أنواع ثلاثة لقصص القرآن الكريم: النوع الأول: قصص الأنبياء، وقد تضمنت دعواتهم أقوامهم إلى التوحيد، والمعجزات التي أيدهم الله بها، وموقف المعاندين منهم، ومراحل الدعوة وتطورها، وعاقبة المؤمنين والمكذّبين، ولا سيما

قصص نوح، وإبراهيم، وموسى، وهارون، وعيسى، ومحمد، وغيرهم من الأنبياء والمرسلين، عليهم جميعاً أفضل الصلاة والسلام. والنوع الثاني: قصص قرآني يتعلق بحوادث غابرة، وأشخاص لم تثبت نبوتهم، ولا سيما قصة طالوت وجالوت، وابني آدم، وأهل الكهف، وذو القرنين، وقارون، ومريم، وأصحاب الفيل ونحوهم. والنوع الثالث: قصص يتعلق بالحوادث التي وقعت في زمن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- ولا سيما غزوة بدر وأحد في سورة آل عمران، وغزوة حنين وتبوك في التوبة، وغزوة الأحزاب في سورة الأحزاب، والهجرة، والإسراء، ونحو ذلك (القطان، 2000، ص: 317).

ويُعنى القرآن الكريم خلال تقديم قصصه إلى المتلقي باستخدام عناصر الفن القصصي من شخصيات وزمان ومكان وأحداث وحوار وغيرها. ويبدو من خلال هذه القصص عامّة أنّ الركيزة الأساسية هي الشخصيات؛ فهدف القصص القرآنية إيصال أخبار شخصيات إنسانية من الأمم السابقة ووضعها أمام المتلقي ليوازن بين الإيجابيات والسلبيات، فيتجنب ما وقع به أصحاب هذه القصص من أخطاء، ويقفدي بما صدر عنهم من أفعال وأقوال يؤيّدتها القرآن الكريم.

وعلى الرغم من احتلال عنصر الشخصية مكان الصدارة في قصص القرآن فإن هذا لا يعني أنّ القرآن لم يهتمّ بغيره من عناصر القص الأخرى؛ بل إننا نجد هذه العناصر في كل قصة قرآنية مبنية بطريقة يجعل لكل عنصر منها قيمته العظيمة وخطره في القصة بحيث لو اختفى لاختلّ التوازن الفني في البناء القصصي.

1. الشخصية في الفن القصصي

تشغل الشخصية مكوناً مركزياً في بناء العالم القصصي؛ فهي التي تقود الأحداث، وتنظّم الأفعال، وتعطي القصة بعدها الحكائي. وتعدّ الشخصية العنصر الوحيد الذي تتقاطع عنده كافة العناصر القصصية الأخرى، بما فيها الإحداثيات الزمنية والمكانية الضرورية لنمو الخطاب القصصي وأطراده (بحرواي، 1990، ص: 20).

والشخصية في العمل القصصي "مدار المعاني الإنسانية، ومحور الأفكار والآراء العامة" (هلال، 1987، ص: 562). والعمل القصصي أساساً يُعنى بتصوير المجتمع الإنساني الذي يشكل الشخص العمود الفقري فيه، والقوة الواعية التي يدور في فلکها كل شيء في الوجود.

إنّ هذا الموقع المهم الذي حازته الشخصية في العمل القصصي يمكننا من تعريف العمل القصصي بأنه "قصة لقاء الشخصيات بعضها مع بعضها، وإخبار بالعلاقات التي تنشأ بينها" (بحرواي، 1990، ص: 269).

وللشخصيات في البناء القصصي أنواع متعددة بالنظر إلى الوظيفة التي تؤديها في هذا البناء، ويمكننا تصنيفها بناء على الدور الذي تقوم به في الفن القصصي إلى: "شخصية رئيسية" تتحرك منذ بداية الأحداث لتحقيق هدف معين، وقد تتجح أو تخفق في تحقيق هذا الهدف، و"شخصية ثانوية" مكتفية بوظيفة مرحلية، و"شخصية هامشية" مكتملة تكون ذات دور صغير جداً تقتضيه طبيعة تطوير الأحداث (الأحمد، 2021، ص: 16).

إنّ دور الشخصيات الرئيسية أكبر من دور الشخصيات الثانوية والهامشية، لكنّ هذا لا يعني أنّ صغر دور الشخصيات في العمل القصصي يقلل من أهميتها، فالكاتب الجيد "هو الذي يجعل عنايته بالشخصية الهامشية والثانوية في عمله القصصي مماثلة لعنايته بالشخصية الأساسية، بحيث تؤدي هذه الشخصيات وظيفة لا تستقيم القصة من دونها" (الفيل، 1995، ص: 110). ويمكننا القول: إن للشخصية بمختلف أصنافها لها "دورها المحوري في تنامي الأحداث وتطورها بما يغني حركة السرد، ويسهم في بلورة الرؤية السردية" (الشبلي، 2019، ص: 143).

وثمة وظيفتان رئيسيتان للشخصيات الثانوية والهامشية في العمل القصصي، الأولى: تسهيل مهمة الشخصية الرئيسية، وتسمى (الشخصيات المساعدة)، والثانية إعاقة وصول الشخصية الرئيسية إلى هدفها بحسن نية أو بسابق تخطيط

(حطيني، 1999، ص: 46)، ويُطلق عليها حينئذٍ (الشخصيات المعيقة). ورغم أن وظيفة كلٍّ من الشخصيات المساعدة والمعيقة أقل من وظيفة الشخصية الرئيسية، لكنها تقوم بأدوار مصيرية أحياناً في حياة الشخصية الرئيسية" (شريط، 1998، ص: 33).

إنَّ لكلَّ شخصية في العمل القصصي النجاح أهمية كبيرة، ولكنَّ منها شبكة علاقات تكوّنُها في الفن القصصي مع الشخصيات الأخرى، ولهذه العلاقات أهمية كبيرة في توجيه العمل القصصي نحو وجهة معينة. وقد توقف بعض الدارسين، ومنهم "غريماس"، لبيان مفهوم الفاعلية في السرد القصصي، والفاعلية ليست مقتصرة على الشخصيات الرئيسية، بل على شخصيات القصة جميعاً، والقصة المتماسكة هي التي لا يجد القارئ فيها شخصية من دون فاعلية، فيجب أن تكون لكل شخصية وظيفتها داخل العمل القصصي (الموسى، 2006، ص: 84). إذ يسعى كلُّ عمل أدبيٍّ من خلال العلاقات المتنوعة التي تقوم بها الشخصيات بأنواعها إلى إيصال فكرة ذات أهمية كبيرة تتعلّق بالقضايا التي يتناولها هذا العمل، والتي تهدف إلى إقرار فكرة يتبنّاها الكاتب أو نبذ ما يخالفها (تركي، 2020، ص: 307).

وبناء الشخصيات القصص القرآني في السرد لا يختلف كثيراً عن بنائها في غيره من فنون السرد الأخرى المعروفة، ولا سيّما الرواية والقصة والأقصوصة والسيرة وغيرها؛ فلشخصيات في قصص القرآن صفات انفعالية، وجسمية، وبعضها لها أسماء، وبعضها لا يحمل أسماء. وهذا أيضاً نجده في الأعمال السردية التي يبدها الأدباء. لكن الأدباء كما هو معروف يبنون الشخصيات في أعمالهم الأدبية من وحي خيالهم، وهنا وبالنظر إلى هذه الناحية لا بدّ أن نبيّن أن ثمة فرقاً بين بناء الشخصيات في قصص القرآن الكريم وبين بنائها في السرد الروائي؛ فبينما هي في قصص القرآن شخصيات واقعية عاشت حقيقة في الحياة، فإنّها في الفن السردية هي محض خيال يبده المؤلف لغاية فنية محددة.

2. ملخص قصة إبراهيم في القرآن

تأتي قصة إبراهيم عليه السلام في المرتبة الثانية بعد قصة موسى عليه السلام من حيث الطول في القرآن الكريم، فقد أخذت مساحة واسعة تزيد على جزء من القرآن. وقد أتت أحداثها في آيات متفرقة من القرآن الكريم، وبدأت أحداثها بالنزول في مرحلة مبكرة من تاريخ الإسلام في مكة المكرمة، واستمر نزولها حتى أواخر المرحلة المدنية؛ فقد تكرّر ذكر إبراهيم في القرآن الكريم 69 مرة في 25 سورة مكية ومدنية، وتوزّعت مشاهد قصته في ثنايا القرآن الكريم على مدى 17 جزءاً. وهذا دليل على أهمية هذه القصة في الدعوة إلى الله في القرآن الكريم.

وتعدّ هذه القصة في علم السرد سرداً قصصياً؛ حيث اتسمت بالخصائص الفنية التي يُعرف بها علم السرد. فالسرد يعني تحويل الصورة الواقعية إلى صورة لغوية تتسم بالخصائص الفنية، ويتضمن حكي الأحداث، وحكي الأقوال؛ وينطوي الأول على نقل الراوي - بأسلوب يختاره بنفسه- للأحداث التي تجري مع الشخصيات، ووصف الشخصيات والأمكنة والأزمنة وغيرها، وحكي الأقوال، الذي يعيد فيه الراوي أقوال الشخصيات، وهنا يمكن للراوي أن يعيد كلام الشخصيات بحرفيته، أو بأسلوبه الخاص (الأحمد، 2019، ص: 156).

تدور أحداث قصة إبراهيم عليه السلام حول شخصية النبي إبراهيم عليه السلام، ويخبرنا القرآن الكريم أن قومه كانوا يعبدون الأصنام، وكان أبوه أزر ممّن يصنعونها، فبدأ إبراهيم بدعوة أبيه إلى ترك عبادة الأصنام، وتذكيره بأنّها لا تضرّ، ولا تنفع. ثم راقب الكون ليستدلّ على الإله الذي يستحق العبادة، وتوصّل بعد مراقبة بزوغ الكواكب وأقولها والمقارنة بين أحجامها إلى أنّ المعبود الحق والإله الذي يستحق العبادة هو الذي خلق الكون كله بما فيه من كواكب ومخلوقات.

وجاء في القرآن الكريم أن الله عز وجل اختبر إبراهيم عليه السلام فنجح في الاختبار، وكلفه بدعوة الناس إلى عبادته عز وجل: "وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ" (البقرة 124).

بعد تكليفه بالدعوة بدأ يدعو أباه إلى ترك عبادة الأصنام، وبين له أنه يملك من العلم ما لا يملكه هو، ودعاه إلى اتباعه ليعلمه الطريق الصحيح السليم في العبادة. وحذره من الاستمرار في ضلاله، وأنه لو بقي على هذا الحال في العبادة فسيلقى عذاب الله عز وجل. وكان إبراهيم يدعو والده باللين، والرفق، ولا يخاطبه إلا بقوله: "يا أبت"، إلا أن أباه كان يُصر على استمراره في عبادة الأصنام، ويطلب من إبراهيم أن يهجره، ويتركه لشأنه.

ودعا إبراهيم -عليه السلام- قومه كذلك إلى عبادة الله وترك عبادة الأصنام، فلما رأى منهم صدوداً أقسم لهم أنه سيكيد أصنامهم، فلما خرجوا من القرية أخذ يُكسِر الأصنام كلها إلا كبيرها، فلما عاد القوم إلى قريتهم، ورأوا أن أصنامهم قد تحطمت، سألوا عمّن فعل ذلك، فأخبرهم ساخرًا منهم أن كبيرها هو من حطمها. وقد استطاع إبراهيم عليه السلام أن يعيدهم إلى رشدهم، ويريهم سخافة تفكيرهم في عبادتهم للأصنام، الأمر الذي دفعهم إلى الاعتراف فيما بينهم بهذا، غير أنهم سرعان ما عادوا عن رشدهم؛ ليستمرّوا في ضلالهم، ووقروا أن يكيدوا لإبراهيم بسبب تحطيمه الأصنام بأن يُلقوه في النار، لكن الله حفظه من نارهم، وجعلها بردًا وسلامًا عليه.

ومن الذين دعاهم إبراهيم إلى عبادة الله (النمرود)، وهو أحد ملوك ذلك الزمان، وكان يدعي الربوبية. وقد صور القرآن المناظرة التي جرت بينهما، والتي جاء فيها أن إبراهيم عليه السلام أخبر النمرود أن الله يحيي ويميت، فأجابه النمرود بأنه أيضًا يستطيع يحيي ويميت؛ فهو لأنه حاكم يستطيع إنفاذ أوامره في قومه بالحياة والموت. فقال له إبراهيم عليه السلام إن الله يأتي بالشمس من المشرق، فإن كنت إليها فأت بها من المغرب، فبهت النمرود وعجز عن الرد.

وجاء في القصة أن إبراهيم عليه السلام تعرّض لامتحان إلهي عظيم؛ ففي ليلة رأى إبراهيم في منامه أنه يحمل سكينًا ويذبح ابنه إسماعيل، ورؤيا الأنبياء حق لا بدّ من تنفيذه. ولما أخبر ابنه إسماعيل بمنامه: "قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ" (الصافات 102)، أجابه إسماعيل البار بأبيه النبي ابن النبي الموحّد لله فقال: "يا أبت افعل ما تؤمر به" (الصافات 102)، وسأصبر على ذلك إن شاء الله. فلما تُرجمت تلك الأقوال إلى أفعال، وسلّم إبراهيم وإسماعيل أمرهما إلى الله، واستعد إبراهيم لذبح ابنه، ووضع السكين على رقبته، جاء مناد من السماء، فأعطاه كبشًا ليذبحه بدل ابنه (الصافات 103-107). وبذلك فدى الله -تعالى- إسماعيل -عليه السلام- بكبش من الجنة.

وتضمّنت القصة دعوة إبراهيم عليه السلام ربه جلّ وعلا أن يجعل مكة المكرمة مدينة آمنة، وأن يرزق أهلها، فأمره الله ببناء البيت الحرام في مكة، فعمل على بنائها مع ابنه إسماعيل، وقد سألا الله بعد إتمام بنائها أن يتقبل منهما هذا العمل، وأن يجعلهما مسلمين له، وأن يجعل ذريتهما أمة مسلمة له تبارك وتعالى. وأمر الله عز وجل إبراهيم عليه السلام أن يدعو الناس إلى الحج إلى الكعبة الشريفة، وبهذا أصبحت مكة مقصد الحجاج، ورزق الله أهلها، وذلك في قوله تعالى: "وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ * وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَا تُوَكَّلْ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ * لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَلْأَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ * ثُمَّ لِنَقُصُوا تَقْوَاهُمْ وَلِيُؤْفُوا نُدُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ" (الحج 26-29).

ومما جاء في قصة إبراهيم في القرآن أن الملائكة جاءت إلى إبراهيم لتبشّره بابنه إسحق من جهة، وتخبره بهلاك قوم لوط من جهة ثانية. وقد جاؤوا على هيئة رجال، فعمد إبراهيم عليه السلام إلى إكرامهم، فذبح لهم عجلًا سمينًا، وشواه،

وقربه إليهم، فلما رأهم لا يأكلون فزع منهم، وأوجس منهم خيفة، فطلبوا منه ألا يخاف منهم، وأخبروه بأنهم رسل من الله عز وجل إلى قوم لوط لإهلاكهم، وبشروه وزوجته بابنه إسحق بعد بلوغهما سن الشيخوخة. وقد أراد إبراهيم عليه السلام ألا يحل الهلاك بقوم لوط، لكن الملائكة طلبوا منه ألا يحاول نبيهم عما جاؤوا من أجله؛ فإن عذاب قوم لوط آت لا محالة، وهو أمر من الله عز وجل.

3. أنواع الشخصيات في قصة إبراهيم عليه السلام

تشارك شخصيات العمل القصصي بمختلف أنواعها؛ الرئيسية والثانوية والهامشية مجتمعة في نمو الأحداث القصصية، وبلورة معانيها والإسهام في تصوير هذه الأحداث، وتقديمها للمتلقّي. وغالبًا ما تقتصر القصة على شخصية رئيسية وحيدة تؤدّي دور البطولة فيها.

وثمة تصنيف خاص لشخصية البطل في القصة عامّة؛ فالبطل قد يكون إيجابياً يسعى إلى التغيير نحو الأفضل فينجح أحياناً في تحقيق أهدافه، ويصل إلى مبتغاه في القصة، وقد يفشل بسبب ظروف قاهرة تقف في طريقه، فيعجز عن بلوغ هدفه.

وفيما يخص الشخصيات في قصة إبراهيم عليه السلام فإنها بلغت عشر شخصيات، هي: (إبراهيم) عليه السلام و(أبوه) و(قومه) وابناه (إسماعيل) و(إسحق) عليهما السلام و(الملائكة) و(الذي حاج إبراهيم في ربه) و(لوط) عليه السلام و(زوجته) و(قومه).

ولا بدّ من الإشارة إلى أنّ "الشخصيات في قصص القرآن الكريم ليست من عالم الخيال، كما هو حال معظم الشخصيات في قصص وروايات المبدعين، بل حقيقية واقعية، بأسمائها وصفاتها وزمانها ومكانها وظروفها الحياتية، لا شبهة في ذلك ولا مرية، وهو أمر أكدّه القرآن الكريم في غير موضع، يقول الله تعالى: "تَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ" (الكهف/13)، ويقول جلّ وعلا: "لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى" (يوسف/111)". (الأحمد، البنية الفنية في قصة يوسف عليه السلام،).

وقد تضمنت قصة إبراهيم عليه السلام الأنواع الثلاثة التي ذكرناها؛ الشخصية الرئيسية التي قامت بدور البطولة في هذه القصة، وقام بهذا الدور إبراهيم عليه السلام، والشخصيات الثانوية، وانقسمت هذه إلى قسمين: شخصيات مساعدة، مثلها: (إسماعيل) عليه السلام و(زوجة إبراهيم) عليه السلام و(الملائكة). وشخصيات معيقة، مثلها: والد إبراهيم (أزر) و(الذي حاج إبراهيم في ربه) (النمرود) و(قوم إبراهيم). والشخصيات الهامشية، وهذه اقتصر القرآن على ذكرها فحسب، وجاء بعضها متوافقاً مع فكر شخصية البطل (إبراهيم) عليه السلام، وهي: (إسحق) و(لوط) عليهما السلام، وأخرى شخصيات معادية لشخصيته، وهي: (قوم لوط) و(زوجة لوط).

1.3. شخصية البطل

فيما يخص شخصية البطل (إبراهيم عليه السلام) فقد ورد 69 مرة، وقد بدا في القصة داعياً إلى عبادة الله، وناهياً عن عبادة غيره من الأصنام والكواكب. وبدا أيضاً نكياً شجاعاً لبقاً في التعامل مع الآخرين، وملخصاً في وظيفته التي كلفه الله بها؛ وهي دعوة الناس إلى الإيمان بالله وحده، وترك عبادة الأصنام، ومنقاداً إلى أوامر الله على نحو تام، وتجلّى هذا في مواقفه كلّها.

ظهر إبراهيم -عليه السلام- في القصة طائعا لأوامر الله عز وجل، ممتثلاً لأوامره، ولهذا جعله الله جل وعلا إماماً للناس؛ أي قدوة لهم. وهذه ما نجده في قوله تعالى: "وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ" (البقرة124).

وقد برزت منزلة الصفوة التي حباه الله بها في غير آية كريمة في القرآن، ومنها في قوله تعالى: "وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ" (البقرة130)، وقوله تعالى: "إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ" (آل عمران33).

لقد أكد الله صحة الطريق الذي اتبعه إبراهيم في حياة في غير موضع في القرآن، وأمر الناس أن يهتدوا بهذا النهج، ومنها ما جاء في قوله تعالى: "وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ" (البقرة135)، وفي قوله تعالى: "وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا" (النساء125). وقوله تعالى: "﴿ قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴾" (آل عمران95).

ويبدو إيمانه المطلق بقدرته الله عز وجل في قوله: "رَبَّنَا إِنَّكَ تَعَلَّمَ مَا نُحْفِي وَمَا نُعَلِّمُ وَمَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ" (إبراهيم38). وبدا حرصه على عبادة الله في قوله تعالى: "رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ * رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ" (40-41).

وبرز حرصه الشديد على إيمانه بالله تعالى وطاعة أوامره في حادثة الرؤيا؛ فحين تأكد أن الرؤيا صادقة، عمد على تنفيذ ما أمره الله به في ذبح ابنه، بيد أن الله جل وعلا فدى إسماعيل عليه السلام بكبش أرسله إليه من السماء ليذبحه مكانه (الصافات102-113).

ولتأكيد سلامة الطريق الذي اتبعه إبراهيم عليه السلام، وعظم الإيمان الذي ملأ قلبه جاء القرآن بعدة آيات تنفي صفة الشرك عنه عليه السلام، ومنها قوله تعالى: "مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ" (آل عمران67)، وقوله تعالى: "قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لَقَوْمِهِمْ إِنَّا بِرَأْيِهِمْ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ" (المتحنة4)، وقوله تعالى: "إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ * شَاكِرًا لِأَنْعَمِهِ اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ". (النحل120-121). إن عظم الإيمان الذي ملأ قلب إبراهيم عبّر عنه قوله عز وجل: "إن إبراهيم كان أمة"؛ أي: قائماً مقام جماعة في عبادة الله تعالى.

وحاز إبراهيم -عليه السلام- صفات الذكاء والفطنة وحسن التفكير التي جعلت منه داعياً ممتازاً إلى عبادة الله، مُتسلحاً بقدرات عظيمة في فن الحوار مع الآخر، مكنته من إفحام خصومه والتفوق عليهم. وهذا ما نجده في قوله تعالى: "وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ * وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُكُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ * الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ * وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ" (الأنعام80-83). وفي قوله تعالى: "وَإِنْ مِنْ شَيْعَتِهِ لِإِبْرَاهِيمَ * إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ * أَفَعَا آلهةٌ دُونَ اللَّهِ تَرِيدُونَ * فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ * فَنظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ * فَقَالَ إِنِّي سَمِعْتُ * فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ * فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ * مَا لَكُمْ لَا تَنْظُرُونَ * فَرَاغَ عَلَيْهِمْ صَرْبًا بِالْيَمِينِ * فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزْفُونَ * قَالَ أَعْبُدُونَ مَا تَنْجُبُونَ * وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ" (الصافات83-96). لقد فأخبر قومه أنه

مريض حتى يخلو بأهنتم، وحين غادر القوم وتركوه وحيداً عمل على تحطيم الأصنام إلا كبيرهم ليثبت لهم بالبرهان القاطع سفاهة فكرهم في عبادتهم لهذه الأصنام التي لا تستطيع الدفاع عن نفسها، وتعجز عن الكلام. يريد أن يقول: إن هذه الأصنام لا تتفجع نفسها، فكيف ستنتفع من يعمل على عبادتها. لقد استطاع إبراهيم أن يبين سفاهة تفكير قومه، ورغم اعترافهم بخطئهم في البداية، غير أنهم سرعان ما تراجعوا عن الاعتراف بهذا الخطأ، وعمدوا إلى معاقبة إبراهيم عقاباً شديداً، وذلك بحرقه وهو حي. لكن الله عز وجل حفظه منهم، ومما خططوه له، بأن حوّل النار التي أرادوا إحراقه بها إلى برد وسلام. وحسن التكفير وقوة الحوار تبدو على أشدها في قوله تعالى: "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ". (البقرة 258).

إن حب إبراهيم -عليه السلام- للناس، وحرصه على مصالحهم هو الذي دفعه إلى الإلحاح في دعوتهم، وتقديم البراهين التي تثبت ضلالهم، وهو الذي دفعه أيضاً إلى محاولة ثني الملائكة عن إهلاك قوم لوط -عليه السلام- وعدم إيذائهم: "فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ". (هود 74).

وتبدى هذا الحب الذي ملأ قلبه -عليه السلام- أمام أسرته، فظهر إبراهيم بوصفه مثلاً للأب الحنون العطوف على أسرته، الساعي إلى توفير الأمن والسلام والرزق لهذه العائلة، وذلك في قوله تعالى: "رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ" (إبراهيم 37). وظهر أيضاً بوصفه ابناً باراً بوالده من خلال حرصه على دعوت أبيه إلى عبادة الله تعالى، وذلك في سورة (مريم 41-45) التي نادى فيها أباه بأرق العبارات التي يُنادى فيها الآباء، وهي عبارة "يا أبت" التي كررها أربع مرات خلال دعوته له، لكنها لم تصل إلى قلب أبيه الذي امتلأ بالكفر والضلال.

2.3. شخصيات مساعدة

تتحقق معرفة الشخصية بدراسة الأحداث التي وقعت عليها، أو شاركت بها. أو قامت بها؛ فالحدث الذي تقوم به الشخصية يُبيننا عن طبيعتها وفكرها إذا عرفنا كيفية وقوعه وبيئته وسببه (رشدي، 1964، ص: 29-30). ومن هنا نجد أنفسنا في قصة إبراهيم عليه السلام أمام نوعين من الشخصيات، مساعدة، ومعيقة.

ويقصد بالشخصيات المساعدة في قصة إبراهيم عليه السلام تلك الشخصيات التي وقفت إلى جانبه في تحقيق أهدافه التي سعى إليها في الدعوة إلى عبادة الله عز وجل، ويأتي في مقدمة هذه الشخصيات ابنه إسماعيل الذي وقف إلى جانبه في كل المواقف التي ظهر فيها في القصة، بدءاً من إسكانه وأمه في وادٍ غير ذي زرع وذلك في قوله تعالى: "رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ..." (إبراهيم 37)، وقد حافظ إسماعيل على البقاء في هذا المكان رغم فقره بالنبات وصعوبة العيش فيه كما أشارت الآية، ثم حادثة رؤيا إبراهيم -عليه السلام- التي تجلّت فيها التضحية وبرّ الوالد وطاعة الله عز وجل في أوجها؛ فلم يعترض إسماعيل على ذبح والده له، بل حتّاه على تنفيذ الأمر الإلهي. وقد جاءت هذه الحادثة في قوله تعالى: "فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ * فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ * وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ * قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ * وَقَدَيْنَاهُ لِذَبْحٍ عَظِيمٍ * وَتَرَكَنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ * سَلَامٌ عَلَى إِبْرَاهِيمَ * كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ" (الصافات 102-111).

وحين أمر الله عز وجل إبراهيم -عليه السلام- ببناء البيت الحرام كان إسماعيل عوناً لأبيه في هذا العمل العظيم، فجعل إبراهيم -عليه السلام- يبني البيت وإسماعيل يساعده: "وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ

أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ" (البقرة127). وكان عوناً لأبيه أيضاً في تنفيذ أوامر الله في جعل البيت الحرام مكاناً لعبادة الله وحده، وذلك في قوله تعالى: "وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ " (البقرة125).

وبيّنت القصة أن إسماعيل عليه السلام استمر في اتباع خطا أبيه إبراهيم عليه السلام في الدعوة إلى الله عز وجل: "قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نَفِرُّ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ" (البقرة136).

وتعدّ زوجة إبراهيم -عليه السلام- من الشخصيات المساعدة، فظهرت إلى جانب زوجها حتى زمن شيخوختها، وبتد أنها مؤمنة بالرسالة التي أنزلها الله على إبراهيم عليه السلام، ولهذا كافأها الله في آخر حياتها بمولود، وورد هذا في قوله تعالى: "وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحَكْتُ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ * قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ * قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ" (هود71-73). وفي قوله تعالى أيضاً: "فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صِرَةٍ فَضَحَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ * قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ" (الذاريات29-30).

وثمة شخصية الملائكة في قصة إبراهيم عليه السلام التي كشفت للمتلقي عن بعض صفاتهم ووظائفهم، وذلك في مشهد ضيوف إبراهيم -عليه السلام- عندما أتى رسل الله يبشرونه بالسلام والبركة، ومن ورائه "يعقوب". وقد أثبتت القصة أن الملائكة لا يأكلون ولا يشربون وعندهم القدرة على التشكل بصورة إنسان، وهم عباد مكرمون لا يعصون الله ما أمرهم ويفعلون ما يؤمرون، وغير ذلك من الصفات: "وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ * فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ * وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحَكْتُ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ * قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ * قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ * فَلَمَّا ذَهَبَ عَنِ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ * إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ * يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَن هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ". (هود72-76). وقد ذكرت شخصية الملائكة بالإضافة إلى الآيات السابقة في سورة الحجر (الآيات 51-60)، وسورة العنكبوت (31-32)، وسورة الذاريات (الآيات 24-34).

وثمة شخصيات من نوع الهامشية تنتمي إلى الشخصيات المساعدة في قصة إبراهيم عليه السلام، وقد اكتفى القرآن الكريم بذكرها فحسب، ولا سيما شخصيتي إسحق ولوط. وأورد القرآن شخصية إسحاق في هذه القصة في غير آية، ومنها ما جاء في قوله تعالى: "وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كَلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ... (الأنعام84)، وفي قوله تعالى: "وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ * وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ وَمِن ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ مُبِينٌ" (الصافات112-113)، وفي قوله تعالى: "فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا" (مريم49). وأورد القرآن شخصية لوط في قوله تعالى: "فَأَمَّنْ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ" (العنكبوت26)، وفي قوله تعالى "وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ * فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ" (هود69-70)، وفي قوله تعالى: "فَلَمَّا ذَهَبَ عَنِ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ" (هود74).

3.3. شخصيات معيقة

يأتي في مقدمة هذا النوع من الشخصيات في قصة إبراهيم -عليه السلام- أبوه آزر الذي كان يعبد الأصنام، فبدأ إبراهيم بدعوته إلى عبادة الله وحده وترك عبادة الأصنام، لكن أباه طلب منه أن يتركه وشأنه ويبتعد عنه، فطمأن إبراهيم أباه بأنه لن يناله مكروه منه وبأنه سيدعو الله له بالهداية، وقد جاء هذا في قوله تعالى: "وَأذْكَرُ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا * يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا * يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا * يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا * قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهَ لِأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا * قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا * وَأَعْتَرْتُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُو رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا" (مريم: 41-49)

لكن آزر بقي على إصراره على الكفر، لهذا تبرا منه إبراهيم: "وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ" (التوبة: 114). "وَأُذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ * إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ * وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ" (الزخرف: 26-28).

والشخصية الثانية المعيقة هي (قوم إبراهيم) الذين كانوا يعبدون الأصنام كأبيه، وقد أظهرت الآيات كفرهم وعبادتهم للأصنام وعدم استجابتهم لدعوة إبراهيم عليه السلام، وعمدهم إلى التخلص منه في حادثة الحرق المشهورة: "وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُسُدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ * قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ * قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ * قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ * قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُمْ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ * وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ * فَجَعَلَهُمْ جَذَائًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ * قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِالْهَيْتَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ * قَالُوا سَمِعْنَا فَتَىٰ يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ * قَالُوا فَأَتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ * قَالُوا أَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتَا يَا إِبْرَاهِيمُ * قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ * فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ * ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ * قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ * أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ * قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ * فَلَمَّا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ * وَأَزَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ * وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ" (الأنبياء: 51-70).

لقد عمد قومه على التخلص منه بطريقة قاسية لا رحمة فيها نتيجة اشتداد كراهيتهم له بعد تحطيمه أصنامهم، وخططوا لحرقه، ونفذوا ما خططوا له، لكن الله عز وجل حفظه من مخططهم، وأنقذه من نارهم.

والشخصية الثالثة المعيقة لدعوة إبراهيم هو النمرود الذي لم يصرح القرآن بذكر اسمه، وأورده ب (الذي حاج إبراهيم في ربه)، وبدا في القصة أنه لم يستجب لدعوة إبراهيم عليه السلام، بل حاول إبراز جبروته وقوته، وادعى قدرته على الإحياء والإماتة، وذلك في قوله تعالى: "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ" (البقرة: 258).

يبدو من قوله تعالى "أن آتاه الملك" أنه كان جبارًا في الأرض وصاحب ملك يستطيع به أن يأمر وينهى ويتجبر ويحكم بالموت على من يريد ويبقي على قيد الحياة من الناس من أراد، ولهذا قال: "أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ". فهو يدعي أنه يملك صفات الرب التي ذكرها إبراهيم -عليه السلام- في القدرة الإحياء والإماتة. لقد اعتاد قلبه على الضلال، وبدا أنه يستمر في العناد والمكابرة في حوار مع إبراهيم عليه السلام، ولهذا كان لا بد لإبراهيم -عليه السلام- من إfachامه وإسكاته، فقال

له: "فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ". وهذا تحدٍ صريح من إبراهيم للنمرود، فُهِتَ النمرود من قول إبراهيم عليه السلام، ولكنّه لم يؤمن فهو اعتاد على أن يتجبر في الأرض من دون أن يردعه أحد.

وثمة شخصيات معيقة تنتمي إلى نوع الشخصيات الهامشيّة، وهم (قوم لوط) و(زوجته) الذين خالفوا دعوة لوط عليه السلام، وهذه الدعوة في الأصل هي دعوة إبراهيم، لأنّ لوط آمن بإبراهيم ودعوته، ثم بدأ يدعو قومه إلى عبادة الله وترك فعل المنكرات، لكنهم أصروا على استمرارهم في فعل المنكرات، فأرسل الله عزّ وجلّ الملائكة لإهلاكهم، وقد جاء هذا في قوله تعالى: "وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ" * قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ" (العنكبوت 31-32). وفي قوله تعالى: "وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ" * قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ" (العنكبوت 31-32).

4. أساليب بناء الشخصيات

ثمة طريقتان لبناء الشخصيات في القصة: الطريقة التحليلية التي تعني أن يراقب الكاتب الشخصية من الخارج، ويرسمها من الخارج أيضًا، ويدرس أفكارها وتطورها وبواعث هذا التطور، ويفسر بعض تصرفاتها، ويعطي رأيه في أفعالها، وردود أفعالها، ومواقفها على نحو صريح ومباشر، والطريقة التمثيلية التي يدع الروائي الشخصية تعبر عن نفسها بنفسها، وبوساطة غيرها من شخصيات القصة، ويتجنب التعليق عليها (الصالح، 2001، ص: 173). ولتحديد هوية الشخصية في القصة يمكن الاعتماد على "مصادر إخبارية ثلاثة: ما يخبر به الراوي، وما تخبر به الشخصيات ذاتها، وما يستنتجه القارئ من أخبار عن طريق سلوك الشخصيات" (لحمداني، 1991، ص: 51). "ويعد الوصف، والإخبار، والحوار، الطرق الرئيسية في بناء الشخصيات في القصة. (ينظر الأحمد، 2021، 83).

ونستطيع القول: ثمة أبعاد ثلاثة للشخصية في القصة، هي: البعد الجسمي الذي يهتم فيه المؤلف برسم صفات الشخصية الجسمية، والبعد الاجتماعي الذي يهتم فيه بتصوير المركز الاجتماعي للشخصية وثقافتها وميولها والوسط الاجتماعي الذي تتحرك فيه، والبعد النفسي الذي يصور من خلاله مشاعر الشخصية وعواطفها وطبائعها وسلوكها ومواقفها من القضايا المحيطة بها.

وفيما يخصّ وظيفة التعبير في القصة فيتم الاعتماد على ثلاثة عناصر، هي: السرد والوصف والحوار. ورغم تدخل هذه العناصر فيما بينها فإننا نستطيع أن نعرّف الوصف بأنه تصوير المشاهد والشخصيات أو التعبير عن المواقف والانفعالات الداخلية والمشاعر على نحو مباشر من قبل الراوي. ونستطيع تعريف الحوار بأنه كلام الشخصيات مع نفسها (الحوار الداخلي) أو كلامها مع الشخصيات الأخرى (الحوار الخارجي). أمّا السرد القصصي فثمة معنيان له: الأول: نقل الحادثة من صورتها الواقعة إلى صورة لغوية (إسماعيل، 1976، ص: 187). وهذا يعني أنّ القصة برمتها تعدّ سردًا، والمعنى الثاني: كل الكلام الذي في القصة ما عدا الحوار. ومن هنا يمكننا وضعه في مقابل الحوار في القصة، فنقدّم الأحداث من الراوي يسمّى سردًا، وحين يفسح الراوي للشخصيات بأن تقدّم نفسها نكون أمام الحوار.

ويُعدّ الحوار الخارجي، الذي تتبادل شخصيات القصة من خلاله الكلام فيما بينها، الأقدم والأكثر شيوعًا في العمل القصصي، وتتجلى وظيفته في الكشف عن الملامح الفكرية للشخصيات، وتحديد مواقفها من أحداث القصة، ومن القضايا التي تطرحها أحداث القصة. أمّا الحوار الداخلي، الذي يجري داخل الشخصية، فيستخدم للكشف عن جوهر

الشخصية وحقيقتها، وما يعتلج في داخلها من أفكار ومشاعر" (عبد السلام، 1999، ص: 109)، مما يسمح للقارئ بالدخول إلى باطن الشخصية. (الأحمد، 2016، 242).

وبالنظر إلى بناء الشخصيات في قصة إبراهيم عليه السلام في القرآن فيظهر لنا أنه تم التركيز على الصفات المعنوية في هذه الشخصيات، ولما يجد المتلقي كلاماً عن صفاتها الجسدية. وقد لقيت شخصية إبراهيم جل الاهتمام في بنائها بوصفها الشخصية المحورية في القصة.

وأخذ الحوار الخارجي دوراً بارزاً في بناء الشخصيات، وبرزت حوارات متعددة من هذا النوع، منها بين الله -عز وجل- وبين نبيه إبراهيم -عليه السلام-، ومنها بين إبراهيم -عليه السلام- وغيره من شخصيات القصة. ومن حوار الله -عز وجل- مع إبراهيم -عليه السلام- ما جاء في قوله: "وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ * وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ * وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ * وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ * رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ * وَمَنْ يَرْغَبْ عَن مِّلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ * إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ * وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ" (البقرة 124-132).

يبدو من الآيات السابقة أن الحوار أظهر بعض الصفات النفسية لإبراهيم عليه السلام؛ ففي الآية الأولى تبدو لنا صفتان من صفاته؛ الأولى: صفة الإيمان بالله عز وجل وطاعته فيما أمر من خلال نجاح إبراهيم باختبار الله عز وجل له، والثانية: صفة الحرص على حسن أخلاق أبنائه، وهذا يظهر حبه لهم؛ لهذا دعا الله لهم بأن يكونوا قدوة صالحة للناس، وهذا لن يكون إلا في صلاحهم.

وظهر إبراهيم في الآية الثالثة حريصاً على حبه لأبنائه وللذين يعيشون إلى جوارهم في مكة، ولا سيما المؤمنون منهم، وذلك من خلال طلبه من الله أن يجعل مكة المكرمة آمنة، وأن يوفر الرزق لأهلها. وفي الآية الرابعة والخامسة والسادسة تظهر صفات الطاعة والانقياد إلى الله تعالى والحرص على مرضاته عز وجل، والتأكيد على حب الخير لأبنائه عليه السلام من خلال تكرار الطلب من الله أن يجعلهم صالحين. وفي الآية قبل الأخيرة اعتراف صريح من إبراهيم لربه جل وعلا بالإيمان والطاعة والانقياد.

ومنه ما جاء في قوله تعالى: "رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْنَدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ" (إبراهيم 37). وهنا تبدو صفة الحب للأبناء والحرص على الإتيان بالخير لهم.

ومنه أيضاً في قوله تعالى: "وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ" (البقرة 126). ويبدو هنا حب إبراهيم الخير لمكة المكرمة ولكل من يقطن فيها.

وحرصه على الإيمان بالله يبدو من الحوار في قوله تعالى: "وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ * رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلَّلَنِي كَثِيرًا مِنْ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ" (إبراهيم 35-36).

36). فنعمة الأمن نعمة ماسة بالإنسان، عظيمة الوقع في حسه، متعلقة بحرصه على نفسه. وقد استجاب الله دعاء إبراهيم -عليه السلام- فجعل البلاد آمنة. (قطب، 2003، ص: 2109). "ومن عصاني فإنك غفور رحيم": وهنا تبدو سمة إبراهيم العطف والأواه الحليم؛ فهو لا يطلب الهلاك لمن يعصيه من نسله ويحيد عن طريقة، ولا يستعجل لهم العذاب، بل لا يذكر العذاب، إنما يكلهم إلى غفران الله ورحمته. ويلقي على الجو ظلال المغفرة والرحمة". (قطب، 2003، ص: 2109). "فاجعل أفئدة الناس تهوي إليهم": وفي هذا التعبير رقة ورفرفة، تصور القلوب رفاة مجنحة، وهي تهوي إلى ذلك البيت وأهله في ذلك الوادي الجديب. إنه تعبير يندي الجذب برقة القلوب". (قطب، 2003، ص: 2109). "ولا يفوتنا أن نلمح تكرار إبراهيم -عليه السلام- في كل فقرة من فقرات دعائه الخاشع المنيب لكلمة "ربنا" أو "رب". فإن لهجان لسانه بذكر ربوبية الله له ولبنيه من بعده ذات مغزى. إنه لا يذكر الله -سبحانه- بصفة الألوهية، إنما يذكره بصفة الربوبية. فالألوهية قلما كانت موضع جدال في معظم الجاهليات ... إنما الذي كان دائماً موضع جدل هو قضية الربوبية. قضية الدنيوية في واقع الحياة الأرضية". (قطب، 2003، ص: 2111).

وهذا الصفة يؤكدها الحوار في قوله تعالى: "رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ * رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ" (40-41). وكذلك صفة اليقين بقدره الله عز وجل في حواه مع الله عز وجل في قوله تبارك وتعالى: "رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ" (إبراهيم38).

وثمة صفة نستطيع استخلاصها من حوار إبراهيم مع الله عز وجل في قوله تعالى: "وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُخَيِّمُ الْمَوْتَى قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنِمْ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِنَّكَ تَمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ" (البقرة260) وهي صفة الحرص على الوصول إلى مرتبة عين اليقين الذي يزداد به لإيمان ويكمل به الإيقان ويسعى في نيته وأولو العرفان. (السعدي، بلا تاريخ، ص: 142).

وفيما يخص حوار إبراهيم مع غيره من شخصيات القصة فثمة حوار مع الملائكة في قوله تعالى: "وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ * فَلَمَّا رَأَىٰ أَنِّي يُدْعَىٰ لِي إِلَيْهِمْ وَوَجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ لُوطٍ * وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَتَبَسَّرْنَا بِهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ * قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ * قَالُوا اتَّعَجِبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمْتُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ * فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَىٰ يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ * إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ * يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرٌ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مُرَدُّودٍ". (هود69-76). وتبدو هنا صفة حرص إبراهيم على مصالح الناس وعدم إيذائهم. وتتجلى صفة الكرم من خلال هذا الحوار أيضاً. ومن خلال هذا الحوار يعلم المتلقي الشيخوخة التي بلغها إبراهيم وزوجته، وأنهما من خيرة الناس عند الله جلّ وعلا.

وحواره عليه السلام مع أبيه وقومه في قوله تعالى: "وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزرَ اتَّخِذْ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ * وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ * فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أَحِبُّ الْآفَلِينَ * فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ * فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ * إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ * وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَن يُشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ * وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ * الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ

أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ * وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ" (الأنعام 74-83). نستخلص من الحوار في هذه الآيات حسن التفكير الذي يتمتع به إبراهيم، فهذه الصفة قادتته إلى معرفة طريق الضلال الذي يتبعه أبوه وقومه، وذلك في الآية الأولى، وفي الآية الثالثة والرابعة والخامسة والسادسة تبدو لنا صفة التفكير المنطقي والتدريجي الذي امتاز به، فهو لا يفعل شيئاً إلا بعد تفكير وروية وبعد محاكمة الأمور؛ لهذا نجده يتدرج في البحث عن الإله الذي يستحق العبادة، إلى أن يصل إلى أنه الذي فطر السموات والأرض، فهذا هو الإله الذي يستحق العبادة، أما غيره فهي مخلوقات. وفي الآيات التالية تبدو عبقرية إبراهيم الحوارية وقدرته على إفحام الخصوم.

وهذه الصفات نجدها أيضا في حوار مع أبيه في قوله تعالى: " وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا * يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا * يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا * يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا * قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنْتَهَ لِأَرْجَمُوكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا * قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَعِينُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا * وَأَعْتَرَلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُو رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شُعِيًّا" (مريم 41-49).

ونرى صفتا الذكاء وقوة الإقناع وإفحام الخصم في أبرز صورها في هذه القصة في الحوار في قوله تعالى: "وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ * فَجَعَلَهُمْ جُدَادًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ * قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ * قَالُوا سَمِعْنَا فَتَىٰ يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ * قَالُوا فَاتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ * قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ * قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ * فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ * ثُمَّ نَكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ * قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ * أَفَبِئْسَ كُفْرًا لِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ * قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ * قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ" (الأنبياء 57-69). وفي قوله تعالى: "سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ * إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ * ثُمَّ أَعْرَفْنَا الْأَخْرِينَ * وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِإِبْرَاهِيمَ * إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ * أَفَبِكُلِّ إِلَهَةٍ دُونَ اللَّهِ تَرْيَدُونَ * فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ * فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ * فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ * فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ * فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ * مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ * فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ * فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَرْفُوفُونَ * قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ * وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ * قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْفُوهُ فِي الْجَحِيمِ * فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ" (الصافات 79-98).

يبدو لنا من الحوار أننا أمام إنسان ذكي فطن مثقف مخطط بارع محاور مفهم لخصومه محب للخير للناس يسعى بكل ما أوتي من ذكاء وفطنة وثقافة إلى أخذهم نحو الطريق القويم الذي أمره الله -جل وعلا- به.

وثمة صفة نادرة تجلّت في إبراهيم -عليه السلام- في الإيمان المطلق بالله عز وجل من خلال الامتثال الكامل لأوامره، وذلك في حوار مع ابنه في قوله تعالى: "قَلَمًا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيُ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ * فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ * وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ * قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ * وَقَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ * وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْأَخْرِينَ * سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ * كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ * وَبَشَرْنَاهُ إِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ * وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ" (الصافات 102-113).

انتصر الإيمان الكامل في هذا الحوار على عظم حب الإنسان لفلذة كبده؛ فنحن إذن أمام إيمان عظيم بالله عز وجل، يمنع صاحبه مخالفة أوامر الله مهما عظمت التضحيات.

وفي حوار إبراهيم مع تمرود في قوله تعالى: "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ". (البقرة 258) تبدو لنا صفة النكاء وسرعة البديهة مع العلم والقدرة على محاوره الخصم والتفوق عليه. وهذه الصفة الأخيرة برزت في غير حوار من حوارات إبراهيم عليه السلام مع خصومه في القرآن الكريم.

وفيما يخص دور الحوار الخارجي في بناء الشخصيات الأخرى فإن من الحوار في (سورة البقرة 127-128) يقدم للمتلقي إيمان إسماعيل برّبه من جهة، وبرّه بوالده من جهة أخرى، وذلك من خلال وقوفه إلى جانب أبيه ومساعدته له في بناء البيت الحرام، ومشاركته أبيه في دعاء الله تعالى كي يتقبل منهما هذا العمل. وهاتان الصفتان يؤكدهما الحوار في (سورة الصافات 102) التي تجلّت فيها أعلى درجات طاعة الله وبرّ الوالد.

ويقدم الحوار في (سورة هود 69-76) بعض صفات الملائكة، وقد تجلّت في هاتين الآيتين بأنّها مخلوقات تستطيع أن تتشكّل بشكل إنسان، وأنها لا تأكل الطعام، ويفعلون ما أمرهم الله به، وأنّ إهلاك الأمم الضالة إحدى الوظائف الموكلة إليهم من الله عز وجل.

أما الحوار في (سورة الممتحنة 4-5) فإنه يقدم صفة الضلال لدى آزر، والإصرار على هذا الضلال رغم الأدلة والبراهين التي عرضها له ابنه إبراهيم عليه السلام. ويؤكد هذه الصفة لديه الحوار في (سورة الأنعام 74-83)، ويبين أن هذه صفة قومه أيضاً؛ فقد كانوا يعبدون الأصنام ويصرون على امتناعهم عن الإيمان بالله تعالى وعبادته. ويبين الحوار في (سورة الأنبياء 57-69) شدة قسوة قلوب قوم إبراهيم، وذلك حين قرروا حرقه بالنار.

ويعد الوصف إحدى أساليب بناء الشخصيات في القصة، واستخدام الوصف كوسيلة لتقديم الشخصية يختلف من كاتب لآخر، وقد يختلف عند الكاتب نفسه من شخصية لأخرى. فمنهم "من يقدم شخصياته بفقرة تصف بالتفصيل المظهر الجسدي، وبقرة أخرى الطبيعة الخلقية والنفسية" (ويليك وآخرون، 1981، ص: 229)، ومنهم من يداخل بين الوصف المادي والوصف الخُلقي والنفسي في الفقرة نفسها. وقد يلجأ الكاتب إلى هذين النوعين من الوصف في القصة ذاتها. (الأحمد، 2021، ص: 84).

وثمة نوعان لتقديم الشخصيات من خلال الوصف؛ "مباشرة وغير مباشرة، في الأولى يأتي وصف الشخصية جاهراً للقارئ من دون أن يحتاج إلى أي تفكير، أما في الثانية فيحتاج القارئ إلى إعمال الذهن لاستخلاص بعض الصفات.." (الأحمد، مكونات السرد وتقنياته في روايات خيري الذهبي، (عنوان الصفات المادية).

وفيما يخص دور الوصف في بناء الشخصيات في قصة إبراهيم -عليه السلام- فقد ذكر بعض صفات الشخصيات. ففي قوله تعالى: "وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ" (البقرة 130) تبدو صفة الصلاح لإبراهيم عليه السلام. وفي قوله تعالى: "إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ *ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" (آل عمران 33-34) تبدو صفة الاصطفاء لإبراهيم من خلال اختيار الله عز وجل له من الصفاة. وفي قوله تعالى: "وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا" (النساء 125) تبدو صفة الصداقة التي يمتاز بها إبراهيم عليه السلام. وفي قوله تعالى: "قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ" (آل عمران 95) صفة الإيمان

والبعد عن الشرك. وكذلك في قوله تعالى: "مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ" (آل عمران 67). والقلب السليم في قوله تعالى: "وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ * إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ" (الصافات 83-84). وصفة الحكمة والنبوة في قوله تعالى: "أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِكَافِرِينَ". (الأنعام 89). وصفة المسؤولية التي منحها الله إياها في قوله تعالى: "وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ" (البقرة 25).

وبدا إبراهيم بارًا بوالده، لكن هذا البر انقطع حين بقي الأب على ضلاله، وهنا فاقت صفة الانقياد لله صفة برّ الوالد وذلك في قوله تعالى: "وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَاها إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ". (التوبة 114). وفي قوله تعالى: "إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ". (المتحنة 4). "لا لقاء في دنيا أو في آخرة بين أصحاب الجنة وأصحاب الجحيم. وقرى الدم والنسب إذن لا تنشئ رابطة، ولا تصلح وشيجة بين أصحاب الجنة وأصحاب الجحيم.... وولاء المؤمن يجب أن يكون لله الذي عقد معه تلك الصفة، وعلى أساس هذا الولاء الموحد تقوم كل رابطة وكل وشيجة - وهذا بيان من الله للمؤمنين يحسم كل شبهة ويعصم من كل ضلالة - وحسب المؤمنين ولا يه لهم ونصرته؛ فهم في غنى عن كل ما عاده، وهو مالك الملك ولا قدرة لأحد سواه". (قطب، 2003، ص: 1714).

وبرزت صفة الوفاء في قوله تعالى: "أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى * وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَى * أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى * أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى * وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى" (النجم 33-37) وفي قوله تعالى: "وإبراهيم الذي وفى"، وهو مقام عظيم ذلك المقام الذي بلغه إبراهيم. مقام الوفاء والتوفية بشهادة الله عز وجل. والإنسان بضعفه وقصوره لا يوفى ولا يستقيم. عندئذ استحق إبراهيم تلك البشرية أو تلك الثقة" (قطب، 2003، ص: 112). وصفة أبي الأنبياء تجلت في قوله تعالى: "وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَأٍ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ * وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * وَرَكَرَبًا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ * وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ". (الأنعام 83-86).

أما الشخصيات الأخرى فبدا إسماعيل عليه السلام مطيعًا لله عز وجل - في قوله تعالى: "وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ" (البقرة 125)، وفي قوله تعالى: "قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ" (البقرة 136).

أما زوجة إبراهيم - عليه السلام - فبدت راضية بما سيحلّ بقوم لوط من عقاب، وذلك في قوله تعالى: "وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَتَبَسَّرْنَا بِإِسْحَاقَ وَمِن وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ" (هود 71).

وبدا إسحق نبيًا في قوله تعالى: "وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ * وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ وَمِن ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ مُبِينٌ" (الصافات 112-113). وبدا إيمان لوط عليه السلام في قوله: "قَامَنَّ لَهُ لُوطٌ" (العنكبوت 26).

ويلحظ المتلقي أنّ القرآن في بناء الشخصيات في قصة إبراهيم - عليه السلام - قد اعتمد اعتمادًا رئيسًا على ذكر الصفات النفسية لأهميتها في بلوغ الهدف الذي أقامه لهذه الشخصيات في القصة؛ فتسليط الضوء على الواقع الاجتماعي لهذه الشخصيات وإظهار مدى إيمانها بالله أو عدم إيمانها به يتوجب إظهار الصفات النفسية لها. ولم يكن للصفات المادية أهمية في الوصول إلى الهدف الإيماني؛ لذلك اقتصر القرآن على الصفات النفسية دون الجسدية.

وجاءت معظم الصفات النفسية من خلال وصفها من قبل الرواي العالم بكل شيء، وهو هنا الله جلّ وعلا. وأفسح لبعضها المجال للحديث عن نفسها، مما أظهر بعض صفاتها، وهذا يتناسب مع الوضع الأخلاقي لهذه الشخصيات للإعلان عما في داخلها.

ويبدو جلياً التركيز على شخصية (إبراهيم) وإسباغ الصفات التي تتناسب مع هذه الشخصية، ولا سيما الصفات الأخلاقية الإيجابية، فتبدو الثقافة الدينية لهذه الشخصية ثرة، فهو يزن كل ما يقوم به من أفعال، وما يفكر فيه، وما يصدر عنه من أقوال متسقاً مع وظيفة النبوة التي كلفه الله بها.

5. دور اللغة في بناء الشخصيات

ثمّة فرق بين لغة الراوي حين يقدّم الشخصيات في القصة، وبين لغة الشخصيات حين يفسح لها الراوي بأن تقدّم نفسها، وهذه الأخيرة تنقسم قسمين: الأول أن يتركها الراوي تعبّر عن نفسها بكلماتها هي، والثاني: أن يصيغ الراوي كلامها بلغته الخاصة؛ فعندما ينقل الراوي كلاماً عن شخصيات القصة فإنه سينقلها بلغته، وربما سيجري عليها تعديلات تتضمن الاختصار والاختيار وتغيير اللهجة من حيث حدثها أو لينها.

وفيما يخصّ قصة إبراهيم -عليه السلام- فإنّ اللغة التي قدّمت شخصياتها هي كلام الله -جلّ وعلا- الذي برزت البلاغة فيه في أعلى مراتبها وأسمى صورها. ويمكننا التوقف عند بعض الألفاظ والعبارات التي وُظفت في تقديم الشخصيات في هذه القصة للاطلاع على فصاحتها، ومثانة نظمها، ودقّة تعبيرها، واستيفانها للمعاني.

إن كلمة (اصْطَفَيْنَاهُ) في قوله تعالى "وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ" (البقرة 130) تعبّر عن سمو صفات إبراهيم -عليه السلام- ورفيها وعظمتها، فنجد أنفسنا أمام إنسان عظيم ليس كغيره من البشر بما امتاز به من إيمان عظيم بالله -عزّ وجلّ-، وقد ترافق هذا الإيمان بأرقى صفات البشر التي تليق بهذا الإيمان العظيم، ولكلّ منّا أن يتخيّل من هذا الصفات الإيجابية ما يريد، ولا سيما الصدق والإخلاص والتضحية وطاعة الله عزّ وجلّ.

إنّ هذا الاصطفاء كان نتيجة لاختبار الله عزّ وجلّ له في قوله تعالى: "إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ" (البقرة 131) فلم يتلکأ، ولم يرتب، ولم ينحرف، واستجاب فور تلقي الأمر، "قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ" (البقرة 131). (قطب، 2003، ص: 114).

وكلمة " حَنِيفًا " في قوله تعالى "وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ" (البقرة 135) تتوهج من بين حروفها عدّة صفات لإبراهيم -عليه السلام-، فيبدو للمتلقّي أنّه مقبل على الله، معرض عما سواه، قائم بالتوحيد، تارك للشرك والتتديد. (السعدي، بلا تاريخ، 58). ويتبدّى لنا رجل مستقيم اختار لحياته منهاج الله تعالى وطريقه القويم، ودينه الحقّ.

وتتوهج حروف لفظة "أَبَتِ" معاني عظيمة للطف الذي امتاز به إبراهيم -عليه السلام- في تعامله مع والده، وتبرز هذه المعاني في أرقى صورها في تكراره هذه اللفظة على مسامع والده وهو يدعو إلى عبادة الله عزّ وجلّ في قوه تعالى: "وَأذْكَرُ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا * يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا * يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا * يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا" (مريم 41-45). وتبدو في هذه اللفظة لطف إبراهيم ووداعته وحلمه، و"بهذا اللطف في الخطاب يتوجه إبراهيم إلى أبيه، يحاول أن يهديه إلى الخير الذي

هداه الله إليه، وعلمه إياه؛ وهو يتحجب إليه فيخاطبه: "يا أبت... ولكن هذه الدعوة اللطيفة بأحب الألفاظ وأرقها لا تصل إلى القلب المشرك القاسي" (قطب، 2003، ص: 2311-2312).

ولفظه "قُبِهَتْ" في قوله تعالى: "قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ قَبِهَتْ الَّذِي كَفَرَ" (البقرة 258) تُشع من بين حروفها ضعف الباطل المتمثل بالنمرود أمام قوة الحق المتمثل بإبراهيم -عليه السلام. لقد أبرز الحوار بينهما انتصار الحق على الباطل المتحجر العنيد الذي يظن نفسه أنه المتحكم والغالب بجبروته وتسلطه على الخلق، فإذا به فجأة يكتشف ضعفه أمام قدرة الله -عز وجل-، فيتجمد ويذهل ويتوقف لسانه عن الكلام، فيُهزم. وفاء العطف هنا التي تعني الترتيب والتعقيب توحى للمتلقي بسرعة وقوع الدهول عليه بعد تحدي إبراهيم -عليه السلام- له.

ويعبّر إبراهيم بقوله "لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي" في قوله تعالى: "وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولِمُ تُوْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي" (البقرة 260) عن الرغبة في الوصول إلى أعلى مراتب الإيمان، ويبرز من هذه العبارة "التشوف إلى ملابسة سر الصنعة الإلهية. وحين يجيء هذا التشوف من إبراهيم فإنه يكشف عما يختلج أحياناً من الشوق والتطلع لرؤية الصنعة الإلهية في الخليل. حين يأتي هذا التشوف من إبراهيم فإنه يكشف عما يختلج أحياناً من الشوق والتطلع لرؤية الصنعة الإلهية في قلوب أقرب المقربين. إنه تشوف لا يتعلّق بوجود الإيمان وثباته وكماله واستقراره؛ وليس طلباً للبرهان أو تقوية للإيمان، إنما هو أمر آخر، له مذاق آخر، إنه أمر الشوق الروحي إلى ملابسة السر الإلهي في أثناء وقوعه العملي. ومذاق هذه التجربة في الكيان البشري مذاق آخر غير مذاق الإيمان بالغيب ولو كان هو إيمان إبراهيم الخليل الذي يقول لربه، ويقول له ربه. وليس وراء هذا إيمان، ولا برهان للإيمان، ولكنه أراد أن يرى يد القدرة وهي تعمل؛ ليحصل على مذاق هذه الملابسة فيستروح بها، ويتنفس في جوها، ويعيش معها. (قطب، 2003، ص: 302).

ونلمح في قول إبراهيم: "أَتُخَاجُونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ" في قوله تعالى: "وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُخَاجُونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ" (الأنعام 80) وصول إبراهيم إلى أعلى درجات اليقين بالله عز وجل؛ وتلمح أيضاً شدة استنكاره لمجادلتهم إياه، وهذا يعني أنّ صفة الإيمان بالله -عز وجل- واضحة جلية راسخة فيه عليه السلام.

وقوله تعالى: "وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن دُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ * رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ" (البقرة 127-129). إنّ الله عز وجل يرسم أمامنا في هذه الآيات مشهد تنفيذ إبراهيم وإسماعيل للأمر الذي تلقياه...، ويكشف لنا عنهما، ويرينا إياهما، كما لو كانت رؤية العين لا رؤيا الخيال. إنهما أمامنا حاضران، نكاد نسمع صوتيهما يبتهلان: ربنا تقبل منا... فنغمة الدعاء، وموسيقى الدعاء، وجو الدعاء كلها حاضرة كأنها تقع اللحظة حية شاخصة متحركة، وتلك إحدى خصائص التعبير القرآني الجميل... إنها خصيصة التصوير الفني بمعناه الصادق، اللائق بالكتاب الخالد" (قطب، 2003، ص: 114). وتكرار كلمة (ربنا) دليل على صفة العبودية التي امتاز به إبراهيم عليه والسلام وابنه إسماعيل في هذه القصة.

ونحن نلمح في قول زوجة إبراهيم عليه السلام "يا ويلتي" في قوله تعالى: "قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ" (هود 73) صفة أنثوية بارزة؛ فالنساء عامة يعبرن عن تعجبهن بكلمات تخرج بسرعة من افواههن حين يتعجبن من أمر أو يندهشن. إنّ القرآن يرسم أمامنا صورة لامرأة من لحم ودم كأنها ماثلة أمامنا نراها ونسمعها وهي تنطق بهذه الكلمة مستغربة من بشارة الملائكة لها، وهذا يسهم في أمرين معاً: تقديم هذه المرأة للمتلقي، وشد مسامحة ومتابعة أحداث القصة، وبالتالي الوصول إلى الهدف من سردها، وهو الدعوة إلى الله تعالى

الخاتمة

وظّف القرآن في قصة إبراهيم -عليه السلام- شخصيات واقعية استحضرتها من تاريخ الإنسانية، وصاغها بمستوى عال من البراعة والإحكام والجمال، وتجلّى هذا في قدرتها على قيام كلّ منها بالدور المنوط بها في القصة على أكمل وجه.

ويبدو للمتلقّي مدى الإتقان في بناء هذه الشخصيات، ويتمثل هذا الإتقان في نسج بنائها والاكتفاء بما يوصل إلى الهدف، وتحريك الشخصيات بمهارة عالية وخطوات دقيقة. وهذا متوقع لأن الله عزّ وجل هو الخالق المحرك لهذه الشخصيات في الحياة التي عاشتها في الواقع، وهو الذي رسمها وصورها في القرآن على نحو يتسق مع حياتها، ويخدم الهدف في إيصال فكرة الصراع بين الخير والشر، وبين الإيمان والكفر، وإظهار قوّة الإيمان، والطريق الصحيح التي ينبغي على الإنسان أن يتبعه في الحياة كي يحيا حياة سليمة صحيحة تتسق مع الغاية التي خلقه الله تعالى من أجلها. فأخرجت من لدن حكيم عليم غاية في الروعة والدقة والجمال.

إنّ اهتمام القرآن الكريم الكبير بالجانب النفسي في بناء شخصيات قصة إبراهيم عليه السلام لا يعني إهمال الجانب المادي في بنائها، بل هو اهتمام مقصود من ناحيتين، الأولى: رغبة القرآن في تسليط الضوء على الجانب الخُلقي المتعلق بالإيمان والتوحيد لهذه الشخصيات، والثانية: إعطاء الفرصة للمتلقّي للمشاركة في بناء هذه الشخصيات على نحو إيجابي وفق ما ذكره القرآن، والتأثّر الإيجابي بهذه الشخصيات.

استخدم القرآن في بناء الشخصيات لغة سهلة واضحة قريبة من أفهام الناس، فلا يحتاج المتلقّي كبير عناء لفهم الكلمات التي استخدمها القرآن في بناء هذه الشخصيات. وهو ما يسهّل بلوغ الهدف الذي تمّ سرد هذه القصة القرآنية من أجله، والمتمثل بالدعوة إلى عبادة الله -جلّ وعلا- خالق الكون، وترك عبادة المخلوقات.

المراجع

القرآن الكريم.

الأحمد، محمد. (2021). *مكونات السرد وتقنياته في روايات خيري الذهبي*، إسطنبول: كتابي.

الأحمد، محمد. (2019). *البنية الفنية في قصة يوسف عليه السلام*، مجلة كلية الإلهيات في جامعة جومشخانة، المجلد 8، العدد 15، 731-154.

الأحمد، محمد. (2016). *البناء الفني للشخصيات وأبعادها الاجتماعية والنفسية في رواية يوم قتل الزعيم للروائي نجيب محفوظ*، مجلة إلهيات تدقيقاري، العدد 45، 259-233.

إسماعيل، عز الدين. (1976). *الأدب وفنونه دراسة ونقد* (الطبعة السادسة)، القاهرة: دار الفكر العربي.

بحرواي، حسن. (1990). *بنية الشكل الروائي*، بيروت: المركز الثقافي العربي.

تركي، محمد. (2020). *بناء الشخصيات وأبعادها الاجتماعية والنفسية في رواية حمامات بيض ونارجيلة لأحمد زياد محبّك*، مجلة كلية الإلهيات في جامعة جوكرورفا، المجلد 20، العدد 1، 326-304.

حطيني، يوسف. (1999). *مكونات السرد في الرواية الفلسطينية*، دمشق: منشورات اتحاد الكتاب العرب.

الخطيب، عبد الكريم. (1975). *القصص القرآني في منطوقه ومفهومه*، (الطبعة الثانية)، بيروت: دار المعرفة.

- خورشيد، فاروق. (1982). *الرواية العربية . عصر التجميع*، (الطبعة الثالثة)، القاهرة: دار الشروق.
- رشدي، رشاد. (1964). *فن القصة* (الطبعة الثانية)، القاهرة: مكتبة الأنجلو المصرية.
- رشيد، محيي الدين. (2023). *دراسة نقدية لديوان الشاعر الصوفي الأندلسي أبي الحسن الششتري*، أنقرة: سون جاغ.
- السعدي، عبد الرحمن. (بلا تاريخ). *تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان*، (تح: عبد الرحمن اللويحق) بيروت: مؤسسة الرسالة.
- الشبلي، إبراهيم (2019). *الذات والآخر في الرواية السورية*، عمان: دار فضاءات للنشر.
- شريبط أحمد، شريبط. (1998). *تطور البنية الفنية في القصة الجزائرية المعاصرة 1947-1985*، دمشق: منشورات اتحاد الكتاب العرب.
- عبد السلام، فاتح. (1999). *الحوار القصصي*، بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- الصالح، نضال. (2001). *النزوع الأسطوري في الرواية العربية المعاصرة*، دمشق: منشورات اتحاد الكتاب العرب.
- الفيصل، سمر روجي. (1995). *بناء الرواية العربية السورية*، دمشق: منشورات اتحاد الكتاب العرب.
- القطان، مناع. (2000). *مباحث في قصص القرآن* (الطبعة الثالثة)، الرياض: مكتبة دار المعارف للنشر والتوزيع.
- قطب، سيد. (2002). *التصوير الفني في القرآن* (الطبعة السادسة عشرة)، القاهرة: دار الشروق.
- قطب، سيد. (2003). *في ظلال القرآن* (الطبعة الثانية والثلاثون)، القاهرة: دار الشروق.
- لحمداني، حميد. (1991). *بنية النص السردي من منظور النقد الأدبي*، بيروت: المركز الثقافي العربي.
- مكي، الطاهر أحمد. (1999). *القصة القصيرة دراسة ومختارات* (الطبعة الثامنة)، القاهرة: دار المعارف.
- الموسى، خليل. (2006). *ملاحم الرواية العربية السورية*، دمشق: منشورات اتحاد الكتاب العرب.
- هلال، محمد غنيمي. (1987). *النقد الأدبي الحديث*، بيروت: دار العودة.
- ويلك، رونييه، وأوستن وارن. (1981). *نظرية الأدب*، (ترجمة: م صبحي)، بيروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.

Kur'an-ı Kerim.

Alahmad, Mohamad. (2021). *Hayri Zehebi'nin Romanlarında Anlatım Unsurları Ve Teknikleri*, İstanbul: Kitabı.

Alahmad, Mohamad. (2019). *el-Bunye el-Fenniyye Fi Kissati Yusuf Aleyhi's-Selâm. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), 154-173.

Alahmad, Mohamad. (2016). *Necip Mahfuz'un "Başkan'ın Öldürüldüğü Gün" Adlı Romanındaki Karakterlerin Sanatsal Yapısı, Toplumsal Ve Psikolojik Boyutları, İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 45.

İsmail, İzzu'd-Din. (1976). *e'l-Adep ve Fununihi Dirâse ve Necd* (6.Baskı), Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî.

Bahravî, Hasan. (1990). *Bünyetu's-Şekli'r-Rivâî*. Beyrut: El-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, 1990.

Turkey, Mohamad. (2020). *Ahmed Ziyâd Muhabbik'in "Beyaz Dişi Güvercinler ve Nargile" Adlı Romanındaki Karakterlerin Yapısı ve Sosyal ve Psikolojik Boyutları Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1), 304-326.

- Hittinî, Yusuf. *Mukevvinâtu's-Serd fî e'r-Rivâyâti'l-Filistîniyye*, Dimaşk: Menşurâtu İttihadi'l-Küttabi'l-'Arab,
- Hatib, Abdu'l-Karim. (1975). *el-Kasasu'l-Kur'ani fî Menzûmihi ve Mefhûmihi* (2.Baskı), Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Horşid, Fâruk. (1982). *e'r-Rivâya'l-Arabiyya Asru't-Tecmi* (3.Baskı), Kahire: Daru's- Şurûk.
- Rachîd, Mahieddin. (2023). *Endülüslü Süfi Şair Ebu'l-Hasan Eş-Şüşterî Ve Divânı Eleştirel İnceleme*, Ankara: Sonçağ.
- Ruşdî, Reşâd. (1964). *Fennu'l-Kıssa* (2.Baskı), Kahire: Mektebetu'l-Anglu'l-Amrikiyye.
- Şublî, İbrahim. *ez-Zât ve'l-Âhar Fî'r-Rivâyeti's-Suriyye*, Amman: Dâr Fadâât lin-Neşr.
- Şuraybit Ahmed, Şuraybit. (1998). *Tetavvuru'l-Binyeti'l-Fenniyyeti fî'l-Kıssati'l-Cazâiriyyeti'l-Muâsıra 1947-1985*, Dimeşk: Menşurâtu İttihadi'l-küttabi'l-'arab.
- Abdusselam, Fatih. (1999). *el-Hivâru'l-kıyasiyyu* (1.Baskı), Beyrut: el-Muessesetu'l-'Arabiyyeli'd-Dirâsâti ve'n-Neşr.
- Sâlih, Nidâl. (2001). *en-Nuzû 'u'l-Ustûrîfî'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsıra* (1.Baskı), Dimaşk: Menşurâtu İttihadi'l-Küttabi'l-'Arab.
- Faysal, Semer Ruhi. (1995). *Bina 'u'r-Rivayeti'l-'Arabiyyeti's-Sûriyye*, Dimaşk: Menşurâtu İttihadi'l-Küttabi'l-'Arab.
- Kattân, Mennâ. (2000). *Mebâhis fî Kıssati'l- Kur'an* (3.Baskı), Riyad: Mektebetu Dâri'l-Maârif lin-Neşri ve't-Tevzia.
- Kutb, Seyyid. (2002). *Fî Zilali'l-Kur'anı* (16.Baskı). Kahire: Daru's-Şurûk.
- Kutb, Seyyid. (2003). *et-Tasviru'l-Fennî Fî'l-Kur'an* (32.Baskı). Kahire: Daru's- Şurûk.
- LHamdânî, Hamîd. *Bunyetu'n-Nassi's-Serdiyyi min Menzûri'n-Nakdi'l-edebî* (1.Baskı), el-Merkezü's-sekâfiyyi'l-arabî, Beyrut, 1991.
- Mekkî, e't-Tâhir Ahmed. (1999). *e'l-kıssa e'l-kasira Sirâse ve Muhtârât* (8.Baskı), Kahire: Daru'l- Maârif.
- Musa, Halil. (2006). *Melâmihu'r-Rivâyetu'l-Arabiyyati'l-Suriyye*, Dimaşk: Menşurâtu İttihadi'l-küttabi'l-'Arab.
- Hilâl, Muhammed Ğuneymî. (1987). *e'n-Nekdu'l-Edebî'l-Hadîs*, Beyrut: Deru'l-Avda.
- Volkswagen, Ronnie, Osteen Wearen. (1981). *Nezariyyetu'l-Edep*, (Tercemetu. Muhyiddin Subhî), Beyrut: el-Muessesetu'l-'Arabiyyeli'd-Dirâsâti ve'n-Neşr.

Mustafa Kutlu Anlatılarında Gelenek ve Moderniteyi Kuran Alegoriler ve Nesnelere

Allegories and Objects Establishing Tradition and Modernity in Mustafa Kutlu Narratives

İbrahim Halil İNAN*

Öz

Çok boyutlu perspektiflerle oluşturulmuş kurgunun temelinde ve kırılma noktasında belirleyici sembolik özellik taşıyan, gerek duyular arası bağlantı işlevine sahip (karakterlere has, psikolojik) gerekse mistik sosyokültürel yönleriyle nesnelere kurgularda işlevsel kullanımı görülmektedir. Söz konusu nesnelere metinlerde bazen kurguların öznelere kadar kendine yer bulur, karakteristik özelliklere bürünür, çok boyutlu anlamlarla varlık bulduğu noktalarda anlamsal kült etkisini olayların evrimini kurgulama, değiştirme, başlatma, bitirme vb. işlevsel birçok alegori oluşturma noktasında değer kazanır. Nesnelere kültürel, tarihi, dini ve psikolojik fenomenlerin olguları olabilir. Sanatçının perspektifinden elde ettiği görüntüyü esere yansıttığı ve kurgu iskeletini oluşturmada kullandığı onun estetik tercihleri, sosyal ve tarihi fikirleri, bu veriler ışığında benimsemiş olduğu düşünce biçimlerinden yola çıkarak belirlediği söz konusu nesnelere; kurgularında olay zincirini oluşturma aşamasında yardımına başvurduğu ciddi nitelikler taşımaktadır. Bu çalışmada Mustafa Kutlu'nun anlatılarında gelenek ve modernite tercihleri noktasındaki görüşleri ifade edilecektir. Alegorilerinde kullandığı nesnelere kategorize edilerek birbirleriyle kıyaslanacak temsil ettiği değer yargıları, duygular, fikirler ve sembolize ettiği kültürel ve ideolojik unsurlar ele alınarak gelenek ve modernite Mustafa Kutlu'nun fikirleriyle edebi ve sosyolojik perspektiflerde incelenecektir. Çalışmada gelenek sembolü olarak Mustafa Kutlu'nun anlatılarında geçen; ağaç, saka kuşu-küpeçiceği, otobüs (Mavi kuş), yeşil ırmak, haşmetli yeşillik, çiçek denizi, korop, bot ve postal, Zippo marka çakmak ele alınmıştır. Modernite sembolü olarak ise; daktilo, beton blok binalar, yazlıklar, araba, metropol kentler, makine, kimyevi gübre-kimyevi zirai ilaçlar, televizyon, bilgisayar, ceket, pantolon, gömlek, kravat nesnelere işlenmiştir. Sonuç olarak Mustafa Kutlu'nun gelenek ve modernite tercihi, kurgularında ana fikri oluşturmak için kullandığı nesnelere üzerinden izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kutlu, Gelenek, Modernite, Nesne, Alegori.

Abstract

The functional use of objects is seen in fictions with both the inter-sensory connection function (characteristic, psychological) and mystical socio-cultural aspects, which have the decisive symbolic feature at the basis and breaking point of the fiction created with multidimensional perspectives. The objects in question sometimes find their place in the texts as much as the subjects of the fictions, take on characteristic features, and at the points where they come into existence with multidimensional meanings, the semantic cult effect can be used by constructing, changing, starting, ending the evolution of events, etc. gains value at the point of creating many functional allegories. Objects can be phenomena of cultural, historical, religious and psychological phenomena. His aesthetic preferences, social and historical ideas, which he reflects on the work from the artist's perspective and uses to create the fictional skeleton; in the light of these data, the objects in question determined by the way of thinking he has adopted; In his fictions, he has serious qualities that he resorted to during the process of creating the chain of events. In this study, Mustafa Kutlu's views on tradition and modernity preferences in her narratives will be expressed. The objects he uses in his allegories will be categorized and compared with each other, the value judgments, emotions, ideas, and the cultural and ideological elements he symbolizes will be

---

* Bağımsız Araştırmacı Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ih3845242@gmail.com, Orcid: 0009-0007-6668-7609

discussed, and tradition and modernity will be examined in literary and sociological perspectives with Mustafa Kutlu's ideas. In the study, as the symbol of the tradition mentioned in the narratives of Mustafa Kutlu; tree, goldfinch - flower, bus (Blue bird), green river, majestic greenery, sea of flowers, "korop" house, shoes and boots, Zippo brand lighter objects reviewed. As a symbol of modernity; Typewriter, concrete block building, summer house, car, metropolitan, machinery, chemical fertilizer, chemical pesticide, television, computer, jacket, trousers, shirt and tie objects were examined. As a result, Mustafa Kutlu's preference for tradition and modernity is explained through the objects he uses to create the main idea in his fictions.

Keywords: Mustafa Kutlu, Tradition, Modernity, Object, Allegory.

Giriş

Edebiyat, merkezinde insana dair her şeyi barındırmaktadır. Bu sebeple insanın etrafında olan tüm varlıkların edebiyatta yer bulması, edebiyatın başlangıcından itibaren kaçınılmaz olmuştur. *Edebiyat ile nesne bağı modern edebiyata değin oldukça zayıf ve sembolik, modern dönem itibariyle daha güçlü ve somut bir hâl aldığı görülür* (Güngör & Bolat, 2018, s. 12). Başka bir ifadeyle; nesnelere geleneksel düzlemde varlık bulmuş olan kurgularda sembolik, sade, belirli belirsiz, az miktarda duyumsanan, birkaç boyutlu perspektif ve alegorilerle zihinlere sade aktarımı görülürken; modern kurgularda daha ayrıntılı, daha boyutlu ve en ince ayrıntısına kadar okuyucunun tahayyülünde yaratabileceği netlik düzeyinde resmedilmektedir. Mustafa Kutlu anlatılarında gelenek ve modernite kavramları ile özdeş nesne ve alegorileri yazarın okura anlatmak istediği yargıları daha rasyonel biçimde vermek amacıyla kategorize edilerek incelenecektir. Bu incelemeye başlarken edebiyat ve nesne bağı ile nesnelere kurgularda kullanımını örneklerle ifade etmek gerekir.

Dolaşım romanı adı verilen nesnenin anlatıcısı olduğu¹ roman türünde nesnenin başından geçen hikâyelere rastlanmaktadır. Buna ilk örnek olarak; Kemal Ragıp'ın *Bir Liranın Başından Geçenler* romanı gösterilebilir. Para mülkiyetin anahtarıdır. Bu gücü ona birçok insanın onu el üzerinde taşıması, insan varlığının onu her yerde dolaştırması verir. Her çeşit insanda, cepten cebe, elden ele dolaşabilen tek nesnedir. Bu hikâyede bir ihtiyar, kâğıt banknot bir liranın ilk sahibi olur. Para ile ekmek almak ister fakat onu harcamaya kıyamayıp ekmek almaktan vazgeçer. Parayı cebine koyarak eve ekmek yerine harcamaya kıyamadığı bir lirasını götürür. Eve döndüğünde karısı ve çocuklarına paraya verdiği kıymet nedeniyle hesap vermek zorunda kalır. Parayı saklarlar ve paranın dört adet arkadaşı başka paralar da olur. Bu beş arkadaşın saklandığı yeri ailenin kızı bulur. Başkişi olan bir lirayı gizlice alır ve çeşitli zamanlarla cebinde, çorabının arasında, çantasında saklar. Paranın kaybolduğunu fark eden anne evdeki herkesi sorguya çeker. Kız suçu kardeşi Nejat'ın üzerine atar. Baba eve gelir, anne bu kez kaybolan bir lira yüzünden baba ile tartışmaya başlar. O gün evde kayıp bir liradan ötürü tatsızlık yaşanır. Kız bir lirayı saç bakımı sonrası kuaförüne verir. Bir lira; kuaförden balıkçıya, balıkçıdan bir meyhanenin ispirto kokan kasasına, daha sonra eli kanlı ciğerciye geçer. Kâğıt bir liralık banknot; önce kızın ayak kokusu, sonra balıkçının balık kokusu, oradan meyhane kasasının ispirto kokusu ile karşılaştıktan sonra ciğercinin kanlı ellerinden sırlıklam terli cebinde kendini bulur. Kasap onu tramvay biletçisine, tramvay biletçisinden ise bir şirket kasasına, oradan da bir bankaya gider. Sonunda başkişi kâğıt bir lira, binlerce arkadaşının yanında kendini bulur. Bulduğu her ortamdaki sosyal olaylara ve hikâyelere vâkıf olan para, birçok sosyal gözlem yapar ve insan hikâyelerine şahit olur. Gözlemleri bankadaki mutemet ve memurlar üzerinden devam eder. Bankada çalışan

¹ Bkz. Nesne anlatıcısı: Uçan Eke, N. (2023). Nesne anlatıcısının klasik Türk edebiyatından postmodern edebiyata serüveni ve bir Aryballos hikâyesi. *Folklor / Edebiyat*, 29 (113), 119-138. <https://dergipark.org.tr/pub/fe/issue/75697/1245067>

insanların hikâyelerine şahit olur. Oradan tefecinin evine, tefeciden amelelere yevmiye olarak dağıtılır. Oradan tekrar birçok insan hikâyesine dâhil olmaya devam eder (Kumsar, 2021, s. 711).

Yalçın Koç, nesnelere edebiyatta soyut ve somut olarak kategorize eder. Bu nesnelere zemin veya kap kavramlarıyla nitelendirebileceğimiz varlığının uzayda yer edinebileceği mekânlar gerekir (Koç, 1995, s. 13). Bir odada ayna olduğunu düşündüğümüzde aynada nesnelere görüntüsünü içeren fotonların mı yoksa karşıda duran üç boyutlu katıların mı gerçekliği noktasında karar vermemiz için muhakeme yeteneğimiz devreye girer. Soyut görüntüyü somut olandan ayırt ederiz. Hesap yapmak üzere kullandığımız makineler veya yazı yazmak için kullandığımız klavyelerimizin ekranlarımıza yansıttığı harf ve rakamlar birer yansıma olarak bu aygıtların bize belli bir zaman sonucunda soyut, yani matematiksel bir dil ile kodlanan sebep-sonuç mantığına dayalı imgeler halinde sunumudur. Aynalar ve bu aygıtlar; muhakeme yeteneğinden yoksun, sadece gerçeği soyut haliyle, programlanmış görevlerini işleterek yansıtmakla yükümlüdür. Ne ayna bir gerçeklik yaratmakta ne klavye ekranda yazı yazmakta ne de hesap makinesi matematik işlemlerini kurgulamaktadır. Soyut gerçeklik ifadesiyle insan ürünü olan bu gerçeklik türümüzün icadı yeni kap, soyut olan nesnelere ve mekânları oluşturan yeni evrendir (Koç, 1995, ss. 13-20). Soyut ve somut nesnelere konusunu Yalçın Koç'un fikirleri ve örnekleri ile mekân ve nesne üzerine izahatlar yapıldıktan sonra roman kurgularında kullanılan bazı örnek nesnelere değinmek gerekir.

Christian Jack'ın romanı Ramses serisi incelendiğinde olayların seyrini değiştiren birtakım nesnelere kullanımını dikkat çeker. Birinci kitapta; Firavun II. Ramses'in babası I. Seti Bedevilerin zehirlediği altın arayıcılarını ziyarete gittiğinde, Bedevilerin kuyuları taşlarla doldurduğunu görürler ve Mısır ordusu kuyularda su bulamaz. Seti cilalı bir akasya dalı ile çölün ortasında bir su kaynağı bularak ordusunu ölümden kurtarır. (Jack, 1999, s. 263). Burada akasya dalı suyun yerini belirleme noktasında Mısır ordusu lehine hizmet etmiş olan bir nesnedir. İkinci kitapta ise; büyücü Ofir'in Ramses'in eşi Nefertari'nin en sevdiği şalı (Jack, 1999, s. 95) ve dördüncü kitapta; İset'den olan oğulları Khâ'nın hiyeroglif fırçasını çaldırarak (Jack, 1999, s. 68) şal ve fırça nesnelere onlara büyü yapması, kraliyet ailesine kurulan tuzaklar için kullanılmış ve olay örgüsünü değiştirmiş nesnelere değinmektedir.

Buket Uzuner'in "Uyumsuz Defne Kaman'ın maceraları-Su" adlı kitabına baktığımız zaman ise; Defne'nin Polis Ümit'e aydınlatılması gereken cinayet vakası hakkında verdiği Kutadgu Bilig üzerine şifrelenmiş cümlelerin yazılı olduğu not kâğıtları; cinayetin aydınlanması noktasında asayiş personellerini yönlendirir nitelikte olacaktır (Uzuner, 2012).

Kurgulardaki nesnelere ve kullanım niteliklerine İssı ve Bolat editörlüğündeki çalışmada verilen örneklerden hareketle bakalım. Suç ve Ceza'da Raskolnikov'un rehinci kadının başına vurduğu "balta"sı ve baltanın Rus Edebiyatı terminolojisindeki yeri ilk örnek olarak göze çarpar (İssı & Bolat, 2018, s. 14). Daha sonra Eylül romanında Suat'ın ve Necip'in suçlarının kanıtı "eldiven" kurguyu belirleyen nesnelere kategorisinde yer bulur (İssı & Bolat, 2018, s. 14). Robinson Crusoe'nun yaşadığı adada okurun rahatlıkla tahayyül edebildiği netliğe sahip atmosferde yer bulan çevreden bulduğu ve denizin ona armağanı hırdavatlar ve eski eşyalar nesnenin atmosfer yaratma işlevine örnek olarak görülmektedir (İssı & Bolat, 2018, s. 16). Aziz Nesin'in Koca Topuz adlı hikâyesinde Osmanlı Cumhuriyet güç ilişkilerinden biri yine "topuz"dur (İssı & Bolat, 2018, s. 18). Halit Ziya öykülerinde Yırtık mendil öyküsünde "mendil" kadınla iletişim noktasında erkeğin kullandığı vasıta konumundadır (İssı & Bolat, 2018, s. 27). Çalınmış Bir Eser adlı öyküde sevdiği kadının evleneceğini duyan erkeğin "kadının kendisinde kalan eşyaları"na bakarak pişmanlık duyması ve o eşyaların içerisinde eğrilmiş yüzüğün ise yarım kalmış bir aşk hikâyesini simgelemesi görülmektedir (İssı & Bolat, 2018, s. 27). Solgun Demetler adlı öyküde aldatıldığını düşünen

bir kadının, kocasının cebinden düşen cüzdanında “solmuş bir demet menekşe” bulması üzerine, bulduğu menekşenin aldatılma şüphesinde kesinlik saptamasına öncü olması dolayısıyla psikolojisinde değişimlere sebep olması görülmektedir (Issı & Bolat, 2018, s. 27). İçecek Su adlı öyküde ise; su bulmakta zorlanan bir köyün trajedisindeki temel nesne olması üzerine “içme suyu” göze çarpar (Issı & Bolat, 2018, s. 28). Çay Fincanı adlı öyküde; veremli bir kızın son günlerinde “çay fincanı”ni teselli aracı olarak bir meşgale vasıtası görerek; son vakitlerinin acılarını hafifletmeye çalışması görülmektedir (Issı & Bolat, 2018, s. 28). Pek çok öyküde ve mistik hikâyelerde rastladığımız “elma” kutsal kitapların cennetten kovulma öyküleri başta olmak üzere, Newton’un yerçekimi yasasını keşfinde, Pamuk Prenses masalında, Herakles’in anlatısında, Kızıl Elma idealinde, masalların sonunda gökten düşen üç elma ve Apple marka ürün logolarında sürekli karşılaşmakta olduğumuz kült bir nesne konumundadır (Issı & Bolat, 2018, s. 40).

Edebiyatta nesne kullanımı ve kurguları oluştururken ne tür işlevlere sahip olabileceği hususunda birçok örnek verildikten sonra Mustafa Kutlu anlatılarındaki gelenek ve moderniteyi temsil eden imge ve ifadelerin inceleneceği çalışmamız hakkında bilgi vermek gerekir. Moderniteye dair eleştirisi ile geleneğe olumlu bir perspektif sunan yazar Mustafa Kutlu; Modern ve geleneksel söylemleri itibarıyla bir edebiyatçı hikâyeye yazarı olarak sosyolojik çıkarımlarda bulunur. Hikâyeleri ve anlatılarıyla okuyucusuna modernite yergisi ve gelenek olumlama yapar. Edebiyat ve nesneye dair bu örneklerden yola çıkarak Anadolu’nun kültür ve yaşamı hakkında eserlerinde birçok bilgi ve düşünce barındıran yazar Mustafa Kutlu’nun gelenek ve moderniteye dair söylemleri ve ifadeleri güçlendirmek için kullandığı alegori ve nesnelere kategorize edilecektir. Literatüre kazanımı noktasında yazarın alegori ve nesne seçimleri belirlenecek, okura ifade etmek istediği değer yargıları; sosyoloji ve edebiyat verileri ışığında değerlendirilecektir.

Yöntem

İçerik Analizi

İçerik analizi tekniği; ölçülebilir, nesnel bilgilere erişmek amacıyla evrak, doküman yazılı veya yazılı olmayan kaynaklar gibi pek çok farklı materyali belli kurallar ile analiz etmeyi amaçlayan nitel araştırma yöntemidir (Metin & Ünal, 2022, s. 273). İçerik analizi yazılan metinlerin sistematik, objektif ve genelleyici biçimlerle düzenlenip varılması hedeflenen yargıyı daha rasyonel temellerde oluşturmaya dayalı bir çalışma yöntemidir (Hepkul, 2002, s. 2). Bu çalışmada, Mustafa Kutlu anlatılarında gelenek ve moderniteye dair fikirleri yine onun perspektifinden yola çıkarak, kurguda kullandığı nesnelere üzerinden daha somut ve rasyonel temeller üzerinde netleştirmek ve savunduğu değer yargılarını gelenek ve modernite kutuplarında değerlendirerek tekrardan oluşturmak amaçlanacaktır. Bu amaç doğrultusunda içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir.

Mustafa Kutlu Perspektifinden Gelenek ve Moderniteye Bakış

Gelenek, binlerce yıllık bilgi birikiminin yoğrulmuş nesilden nesile aktarılan kadim uygulamalar ve kültürlerin mayası denilebilen etkileri çoğu zaman barındırmaktadır. Yeniliği ve geçmişten bağımsızlığı reddeden, yeni ve modern kavramlarının karşısında duran, hayatın her alanında siyasi, sosyal, ekonomik fikir ve uygulamalarda dahi teist-kültür hegemonyasını daima hâkim kılan, nesiller boyu değişmeden korunmuş bir öz bilincin kabulü ve yaşatılmasıdır. Toplumda oluşmuş örf ve adetler, sıklıkla tekrarlanıp uygulanan bir kısım ritüel ve tercihler geleneklerin ürünleridir. Gelenek, ataların dünyayı tahayyül ederken seçtikleri yaklaşım ve davranış biçimlerinin daima sonraki nesillere aktararak korunmuş olmasıdır. Gelenek, ataların yaşayış biçimlerini sürdürmek olması bağlamıyla yapılacak tüm uygulamaların ve tutumların da önceden belli olup, tercihler noktasında yoksun olmasını da

beraberinde getirir, gelenek tarafından bireylere tercih seçeneği bırakılmaz. (Tutar, 2012, s. 61). Gelenekler öz kimlik inşası sırasında coğrafyalara has düşünce biçimleri ve akımlarla da desteklenerek modernizmin karşıtı konumda yer alırlar. Bu noktada Anadolu coğrafyasında geleneksel olan öz bilinç ve kimliksel aidiyet konusuna değinmek gerekecektir. Benlik, geçmişten aldığı kültürel birikimle ancak bu birikim temeline geleceğin inşa edilmesi fikrini benimsemiş olan, buldukları coğrafyaya has tarihi örfler ve yaşam tarzları temelinde gelecek inşası yapan bireyler gelenekçi fikirler güdüsünde yaşam kurgularını oluşturur. Ümmetçilik, İslamcılık, Osmanlılık, Milliyetçilik gibi akımlardan etkilenen doğulu düşünce yapısı temeline sahip bireyler batı ve batılılaşma karşıtı düşünceleri barındıran bir kısmı içe dönük muhafazakâr ifadesiyle nitelendirilebileceğimiz gelenek temelinde geleceklerinin inşası düşünürler (Aydoğmuş Ördem, 2018, ss. 213-215).

Modernite kavramının kökenine incek olursak; klasik tabiriyle Reform, Rönesans, Fransız İhtilali, coğrafi keşifler, sanayi devrimi gibi dönemlerden bahsetmek gerekir. O dönem küresel konjonktürde vuku bulan yenilik fikirlerini, rasyonaliteyi, akıl ve mantık temelli bilimleri (matematik, kimya, fizik, biyoloji astronomi vs.) bireysel yönetim felsefesine dayalı hayatların merkezine alarak inançlar ve geleneksel otoritelerin baskısını ve insan yaşamına olumsuz etkilerini yok etmek amaçlanır. Yerine daha nesnel ve maddesel unsurların herkesin çıkarına somut bireysel bir yönetimi tayin ederek, sosyoekonomik siyasi perspektiflerde gelişim sürekliliğini temin etme hareketidir. Bu proje ilk etapta geleneksel yönetim yapısına kıyasla elbette ilerlemenin ve gelişimin ilacı olacaktır. Ancak bir süre sonra bu projenin sosyoekonomik noktada tabakalaşma modellerine (kapitalizm) sebebiyet vermesi toplumda iktisadi hiyerarşik dizilimin oluşmasına yol açacaktır. Aydınlanma dönemi bilindiği üzere Voltaire, Rousseau, Kant, Locke, Diderot, Leibniz, Hume ve daha sayılabilecek yazar ve düşünürlerce güçlendirilmiş akıl ve bilim ışığında toplumun özgürlük, ilerleme ve güç kazanma arzuları körüklenmiştir. Ancak sosyoekonomi noktasında herkesin çıkarına olmayacaktır. Bu özgürlükler toplumda iktisadi eşitliği ortadan kaldırarak zengin – fakir arası farkı büyütüp iktisadi rekabeti zenginin lehine, fakirin aleyhine çevirecektir (Önder Erol, 2016, s. 50).

Gelenekten moderniteye kitlesel geçişleri modern kentlere göçler noktasında Bauman'ın fikirlerini Mustafa Kutlu'ya paralelliği nedeniyle inceleyelim. Zygmunt Bauman göçleri üç kategoride inceler: Birinci kategoriye “Egemenliğin bölgeselliği-Kimliğin kökeni-Tarım yetiştiricilik alanı”. İkinci kategoriye “İmparatorun geriye göçü”. Üçüncü kategoriye ise şimdi tam gazla devam eden “Diaspora çağını kuran Emperyalist kolonyal yerleşimler” şeklinde tabir eder (Bauman, 2015, s. 162). Günümüzde yaşanan bu üçüncü safha göçler; yaşam kaynaklarının küreselleşme adı altında yeniden dağıtılması temeliyle çoklu milliyet ve kültüre sahip diasporik kolonilerin üzerinde aidiyet noktasında büyük bir soru işareti yaratır. Bu kolonilerin ortak geçmişi olmadığı ve hangisinin hangisini asimile edebileceği tahminine somut bir dayanak bulunamaz. İngiltere’de Brimingham Hospital Plus’tan Domenico Pagano’nun önderliğinde yapılan araştırmaya göre zengin ve fakir hastaların kalp ameliyatı sonrası hayatta kalma oranları hesaplanıyor ve fakirlerin ölüm oranları zenginlere kıyasla daha fazla çıkıyor (Bauman, 2015, s. 90). Bu örneğe fakirlerin yoksulluğun onlara lütfu denilebilecek şekilde ölüm oranlarındaki yükseklik; modern şehirlerdeki eşitsizliğin nesnel bir örneğini sunuyor. Zygmunt Bauman İsveç ve Japonya’da gelir dağılımları incelendiğinde en zengin ve en fakir 5%’lik kısımların arasında oluşan açığın fazla olmadığını yönetim şekilleri birbirinden farklı dünyadaki en refah iki ülke olduğunun altını çizer ve sosyal sorunun çok az olduğunu belirtir (Bauman, 2015, s. 90). Ancak “*ABD ve İngiltere gibi yeryüzündeki en eşitsiz toplumlarda*” (Bauman, 2015, s. 91). Ülkelerin hapisanedeki insan sayısı çokluğu, akıl hastalığı vakalarının yüksek oranda olması ve obezite sorunu; yüksek refah seviyesine rağmen genç yaşta hamilelik gibi en zenginleri de dâhil olmak üzere her sınıf sosyoekonomik

tabakanın ölüm oranları da çok yüksek çıkmaktadır. ABD, eşitsizlik liginde birinci sırada Japonya en sonda yer alıyor. (Bauman, 2015, s. 91). ABD ve Japonya örnekleri ele alındığında kültürel değerleri ve tarihleri karşılaştırıldıktan sonra Bauman'ın verdiği objektif örnekler, modernitenin getirdiği problemler noktasında Kutlu'yu destekleyici argümanlardır. Bauman'ın kapitalizm ve tüketim toplumu eleştirileri, Mustafa Kutlu'nun kapital modern toplum eleştirileri ile paralellik gösterir. Bauman'ın gelişim açısından Japonya'yı örnek teşkil etmesi de başarılı modernleşme olarak nitelendirilebilir. Bu noktada Mustafa Kutlu'nun modernite hakkında düşüncelerinin temelini erişmek için Anadolu modernleşmesine şehir yaşamında maruz kaldığı ve Anadolu'da modernitenin başkentlerinden olan İstanbul'a eğitim için gittiği çocukluk yaşamına Sabahattin Ali'nin bir hikâyesi ile değinmek gerekecektir.

Mustafa Kutlu'nun İstanbul Güzel Sanatlar akademisine gitmesi ve oranın atmosferinde bir Anadolu çocuğu kimliği ile Batı menşeli modernizmin şaşası ve görkemi karşısında kültürel bir şok yaşaması; Sabahattin Ali'nin Ses hikâyesindeki Sivaslı Ali karakterinin sazı, yanık sesi ve türküleri ile sarışın tenor vokalistin batı tarzı müziği karşısında mahcubiyet duyumsamasına benzer. Anadolu coğrafyasına has bir “öz kültüre mahcup bir edayla dönüş” (Kanter, 2012, s. 76) denilebilecek Güzel Sanatlar Akademisi'ni bırakır, Atatürk Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü tercih eder. Bu tercih hayatında kırılma noktası mahiyetindedir. Yazarlığı noktasında Kutlu'nun edebi kişiliğini oluşturmasında etkileri olan fakülte hocaları, Orhan Okay, Saim Sakaoglu, Haluk İpekten olarak karşımıza çıkacaktır.

Bir yerde durmak, bir istinada dayanmak, bazı unsurlardan güç almak ve neticede bir “aidiyet” duygusuna ulaşmak ihtiyacındayız (Kutlu, 1995, s. 11). Mustafa Kutlu, yokluğu durumunda insanda ruhsal ve psikolojik eksikliğinin hissedileceği aidiyet duygusuna ulaşma ihtiyacının yarattığı boşluğu, Anadolu kültür mirası ve kendi topraklarının geleneksel manevi inancıyla bireysel fikir evrenine doldurur. Anlatılarında geleneğe verdiği değerin peşi sıra modern toplumdaki insanın geleneğe yer yer ve bazen de sürekli duyumsadığı özlemi dile getirir. İnsan psikolojisindeki aidiyet duygusu boşluğunu, kendi topraklarının öz kültürü, geleneği ve Anadolu yaşam tarzını benimseyip modernite karşısında kültürel mirasını özümsemesi ve özlem duyumsaması, modernizm ve teknoloji ile iç içe olma halinin kasveti ve boğuculuğunu öykülerinde kullandığı nesnelere, metafor ve alegorileriyle ifade eder. Kendini tanımlarken Anadolu'yu en iyi tanıyan gözlemcilerden olup has Anadolu insanı vasfıyla bu topraklardaki insan hikâyelerinin çok iyi seviyede gözlemcisi ve yazıcısı dirayetine sahip olduğuna, röportajlarında da ara ara mütevazı bir üslupla değinir. Kutlu, Anadolu'ya ait olan geleneği benimser ve öykülerinde Anadolu coğrafyasındaki yaşamları irdeler. Anadolu'da sosyal, siyasi, geleneksel, ideolojik ve eğitim yetersizliği sebebiyle süregelen toplumsal inanış adet (kan davası, eğitimde cinsi eşitsizlik vs.) ve düşünce tarzlarını dolaylı hicivlerle dile getirir. Doğru uygulamalara yönlendirmek gayesi taşıyan birçok eserinde okuruna önemli reçeteler ve mesajlar iletmeye çalışır. Anlatılarında tasvirleri, nesnelere, alegorileri Anadolu'nun nesiller boyu süregelen kadim gelenekleri, inançları, yaşamsal gayeleri, mistisizmi ve doğa ile olan bağların modernite ile yok oluşunu anlatır. Kapitalizm temelinde kültürel erozyona uğrama tablosunu çizerken bu alegorileri referans noktası olarak kullanır. İletmek istediği yargıyı bu referans noktaları üzerine kurduğu hikâyelerle okurun zihninde oluşturur. Alegorik, somut, nesnel uzantılar aktarılacak değer yargılarının kurucu öğeleridir.

Bu noktada sosyal kimlik arayışı meselesine değinelim. Aidiyet duygusuna ulaşma ihtiyacı birbirinden farklı da olsa iki ortak paydada benzerlik gösterir. Sosyal kimlik bilinci, sosyal yaşam esnasında kurgulanacak tüm fikirlerin zeminini oluşturur. Bu zemin tesis edilemediği takdirde kişinin zihninde fikir tercihleri noktasında kendisiyle çelişme sorununu

ortaya çıkarır. Çelişkiyi ortadan kaldırmak için güvenilir bir zeminde fikirleri oluşturmak gerekmektedir. Teknolojisinin gelişmesiyle globalleşen, bu globalleşme ile marjinal taleplerde görülen artış ise uluslararası şirketler ve sürekli yaşanan göçler sebebiyle körüklenen aidiyet ihtiyacı yoksunluğunu ortadan kaldıracak olan ilk ve yetkin bilinç; millî kimlik bilinci temelinde sağlanmaktadır. Ancak bu gelişimlerin sonucunda sekteye uğrayan milli özdeşlik sorunu, kültürel muhafaza ihtiyacını doğurmaktadır. Bu muhafazayı sağlamak ise; ülkelerin siyasi-kültürel hamlelerinde aydınların milli bilinç noktasında muhafazası ve yazarların zihinlerde aidiyet duygusuna ilaç olacak millî kimlik bilincini oluşturmasından geçer (Sözen, 2011, s. 155). Aidiyet duygusuna ulaşma ihtiyacı kendi kültürü ve coğrafyası dışında kültür şokuna uğrayan insanların verdiği tepkiler belli bir kültürün temel değerleri güzergâhında toplumsallaşan bireylerin farklı bir kültür ortamına girmeleri durumunda uyum sorunları ile karşılaşması ve kültür şoku yaşamaması kaçınılmazdır. Bu durum yalnızca kırdan kente göçenler için değil kır kültürü ortamına giden kentlilerin de başına gelen durumlardandır. Yabancılaşma olgusunun katlanarak artması, ruhsal sağlık üzerinde büyük etkiler yaratması noktasında şaşılacak bir durum değildir (San, 2011, s. 86).

Mustafa Kutlu Anlatılarında Geleneği Kurgulayan Nesnelere

Mustafa Kutlu'nun anlatıları incelendiğinde; doğum, ölüm, evlilik merasimleri gibi geçiş törenleri, inanışlar, bayramlar, halk müziği, halk oyunları, geleneksel giyim kuşam, halk mutfağına ait öğeler, halk mimarisi, gurbet ve askerlik hikâyeleri, halk hekimliği gibi birçok konuda geleneksel unsurları bulmak mümkündür (Avcı, & Arıcı, 2020, ss. 305-319). Geleneksel düzlemde inceleyeceğimiz nesnelere olarak ağaç, saka kuşu-küpe çiçeği, otobüs (Mavi kuş), yeşil ırmak, haşmetli yeşillik, çiçek denizi, korop, bot ve postal, Zippo marka çakmak nesnelere başka metinlerdeki çağrışımlarına da değinmek üzere seçilmiştir.

Mustafa Kutlu'nun hikâyeleri; kıssadan hisse çıkarma üzerine kurulu, az sözle çok şey anlatma fikri üzerine binaen; şark hikâyeciliğine benzer bir tarzda olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dini fikirleri ve endişeleri üzerine anlatılarında bazı mesajlar verdiği görülür. Kutlu'nun hikâye kahramanlarının iç hesaplaşmaya ve içsel çekişmelere girerek çıkış yolu aradıkları göze çarpar. Kurgularında, moderniteye karşı bir duruş sergiler ve geleneksel olana açılan kapının anahtarını okuyucusuna sunar (Alev, 2022, ss. 852-856).

Bir yerde durmak, bir istinada dayanmak, bazı unsurlardan güç almak ve neticede bir "aidiyet" duygusuna ulaşmak ihtiyacındayız (Kutlu, 1995, s. 11). Kutlu'nun ifade ettiği üzere aidiyet duygusuna ulaşma ihtiyacı onun modernite konusundaki fikirlerini özetler. Geleneksel olana övgüleri ve onu özlem ile dile getirmesi, kurduğu cümlelerde okuyucuya gelenek sevgisini aşlamakta ve geleneksel yaşam tarzlarına sempati oluşturmaktadır.

Saka Kuşu, Küpe Çiçeği

Saka kuşu ve küpe çiçeği hikâyede başkişinin oğlu olan Mustafa'nın annesine duyduğu özlemi anımsaması ve annesiyle babasının bağlılığına atfen anlam yüklediği nesnelere dendir. Saka kuşu ve küpe çiçeği, geleneksel düzlemde geçmişin özlemi perspektifinde ve anlatıcının, çocukluk anılarını hatırladığı nesnelere olarak duyguları üzerinde derin izler bırakmıştır. Geçmişe özlem denilebilecek, annesiyle olan anıları üzerine zihninde geriye dönüşler yaparak olay örgüsünde değişimler yarattığı görülür. Hikâyede geçen bu iki nesne, kurguda anne ve baba özlemi üzerine oluşturulmuştur. Aynı zamanda saka kuşu ve küpe çiçeği, Osman Sınav'ın yönetmenliğini üstlendiği 2012 yılında vizyona giren Uzun Hikâye adlı filmde de Mustafa'nın, annesinin ölümü sonrası hayal âleminde var olmaktadır. Hikâyede anlatıcı karakter olan Mustafa'nın zihninde küpe çiçeği olarak anlam kazanan annesi, babası söz konusu olduğunda saka kuşu olarak sembolize edilmektedir.

Ağaç

Mustafa Kutlu'nun şehir mektuplarında bahsettiği gölgelik alan: *Gölgesinde oturduğumuz "ağaç" yok olup gitmiştir* (Kutlu, 1995, s. 12). Bu ifade geleneksel argümanlar irdelendiğinde, Türk mistisizminde inancı destekleyen nesnelere olan ağaca verilen değer ile bağdaştırılır. Bu nesnenin yer edindiği destanlarda Halk Edebiyatı literatürümüzde ağaç kültü kavramı ile Mustafa Kutlu'nun ifadesi arasında benzerlik vardır. Er Töştük Destanı, Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz Kağan Destanı, Türeyiş Destanı, Er-Sogotoh Destanı gibi destanlarda ağacın anlatılardaki hatırı sayılır değerine rastlanır. Ağaçların ata ruhları ile iletişim vasıtası olduğu bilinmektedir. İslam öncesi Türkler Şamanizm'de; Yaşam Ağacı motifinde Yeraltı Tanrısı erlik'ten Gök Tanrı'ya uzanan mitolojik simge, beyazperde de ise; ağacın ata ruhları ile iletişim kurma aracı olması mavi Avatarlar filminde olduğu gibi birçok inanç, destan ve senaryo içeriklerinde değer yüklenerek kurguların ortak nesnesi olduğu görülür. Mustafa Kutlu'nun bu ifadesinin somut boyutu olarak güneşin kavurucu sıcaklığının önünde duran engel, bir gölgelik, başka bir ifadeyle serin bir sığınak şeklinde okura doğal olana bir övgü ve oluşturulan atmosferin, geçmiş algısında var ettiği iki farklı olguyu ortaya çıkarır. Bu iki olgu insan anatomisi için doğada var olan kavurucu sıcaklığın kaynağı yakıcı güneş ve ideal serinliktir. Ağacın gölgesi şeklinde zihinde oluşturulan ve ideal serinliğin sağlayıcı faktörünün ağaç gölgesi olması, destanlarımızda ağacın değerini yeniden hatırlatır mahiyettedir (Dağ, 2021, ss. 63-72).

Yeşil ırmak, Çeşme

Baba evi yıkılmış top koşturduğumuz arsaya apartmanlar tünemiş, daha dün lülesinden su içtiğimiz çeşme, yaz günleri girip yüzdüğümüz yeşil ırmak simsiyah bir suya dönüşmüştür (Kutlu, 1995, s. 12). Gezegende biyolojik yaşamın temel kaynaklarından olan su üzerine ifade güçlendirmesi yapılmaktadır. Yaz günleri serinleten ve içilen ifadesiyle biyolojik popülasyonun varlık kaynağı su kirlenmesi türümüzün biyosferdeki eylemlerine atfen petrole ve atıklarla kirlenilen su küreye işaret eder. Bu noktada küresel ısınmaya sebep olarak buzulların erimesine ve dolayısıyla da deniz seviyesinin yükselmesine sebep olmaktayız. Modernitenin gelişi ile oluşan problemden ötürü doğayı kirleten bir unsur olarak ele alınması bir başka zararlı yönüyle denkleme dâhil edilmiş olur. Türk kültüründe suya "ab-ı hayat" tabiri ile sonsuzluğu elde etmek anlamında bir değer yüklenir. Anadolu'nun birçok bölgesinde suya ilişkin inanış varlık sürdürmektedir. Suyu tükürmemek, suya idrar yapmamak, bazı kutsal su birikintilerinin balıklarını yememek; inanıştaki Hz. İbrahim'in ateşe atılma ve ateşin suya dönüşerek İbrahim'i yakmaması ve yanmış ağaç parçalarının balığa dönüşmesi gibi inançların bağlantılı olduğu görülür. Eski Türklerin mezarlarını suya yakın yerlere yapması bunun mukabilinde yeniden dirilişte kolaylık beklentisi umulmaktadır. Kayın ağacının altında hayat suyunun bulunduğu inancı vardır. Su üzerine yemin etmenin geçerliliği, iç sıkıntıyla ve derdi suya anlatarak ruhsal ferahın umulması gibi uygulamalarla Eski Türklerden bu yana kültürde suya saygı duyulması, aziz ve kutsal olarak değerlendirilmesi, Mustafa Kutlu'nun ifadelerini destekler (Tozlu, 2021, s. 124).

Haşmetli Yeşillik, Çiçek Denizi, Korop (Rize'nin Güneyce Beldesi)

Bizi Biz Yapan Nedir? Rize'nin Güneyce beldesinden, pek çok Karadenizli gibi onların da köylerinden yüksekte mezarları, daha da yükseklerde yaylaları var. Altmışlı yılların başlarında, ilkyazın tabiata saldırdığı o "haşmetli yeşillik" ve "çiçek denizi" ortasında aile mutad olarak mezraya çıkıyor. Orada barınak olarak kullandıkları bir evleri var. Mahalli tabiriyle "korop" (Kutlu, 1995, s. 56). Mustafa Kutlu'nun bu ifadelerinde bitkinin türünü devridaimi için oluşturduğu çiçeklerden, belki o çiçek denizinin en çalışkan yüzücüsü arılara ve bitki neslinin devamını sağlayan çiçekten ekosistemin tüm canlılarına değin bu alegoriler

yazar tarafından çocukluğunda kendisine anlatılan bir hikâyeyi nakle ederken Şehir Mektuplarında okura betimler. Karadeniz doğasını yansıtan beldelerden Güneyce’de “korop” denilen kır evlerinde yaşayan insanların yaşamlarındaki dingin, huzur dolu uyum ve doğallık ile o beldeye has geleneksel bağ evleri ifade edilir. Haşmetli yeşillik, çiçek denizi ve korop gibi alegorileri mekân kuran nesnelere şeklinde değerlendirmek mümkündür. Kutlu’nun kullandığı bu mekân alegorileri ve kurduğu bu atmosferle, okuyucunun zihninde geleneksel yaşam alanı görüntüsü çizer.

Kara Toprak

Toprağa Mustafa Kutlu’nun da bahsettiği askerin ifadeleri “*biz bu toprağa vurulmuşuz komutanım, Vatan demişiz bir kere* (Kutlu, 2014, s. 15) üzerine çok güçlü olan folklorik altyapısıyla incelediğimizde destanlarda kültürel altyapı olarak kültürel temeller üzerine ifade inşasına sahip olduğunu görürüz. Uygur Türkleri toprağı “ana” kavramı ile kutsal değerler, anlamlar ve ifadelerle güçlendirerek manevi anlamda yüksek saygı sunar ve bağlılıklarını dile getirirler (Yıldız Altın, 2018, s. 37). Çoğu dünya toplumlarında da toprak, kutsal kabul edilir ve gezegendeki can devamını sağlaması sebebiyle anaç vasıflarla anılır. Bu perspektif ışığında, Uygur Türklerinin toprağı “ana” ve “vatan” şeklinde vasıflandırdıkları görülür. Toprağın Türk inanç sistemindeki yeri oldukça dikkate değer bir şekilde İlahe Umay, çocuklara kadına ve doğuma yakınlığı sebebiyle üreticilik fonksiyonu temelinde toprak ile özdeşleştirilir. Uygur Göç destanında *dağın kut verme* konusu işlenir. Uygurların türeyiş ve göçleriyle alâkalı iki kutsal dağdan bahsedilir. Bunlardan biri olan *kutluk dağ* iyilik ve saadet getirir. Çinliler Türkleri zayıflatmak amacıyla bu dağı yok etmek için uğraşırlar. Bu talihi çalmak için Kutluk dağın büyük kayalarını keserek Çine götürürler. Kutluk Dağ’ın bu kutsal taşlarını kaybeden Türklerin başına kuraklık, fakirlik ve talihsizlik çöreklenir ve göç etmek zorunda kalırlar (Yıldız Altın, 2018, ss. 37-41). Yaratılışın ilk unsuru olarak mitolojide karşımıza çıkan toprağın dostluğu ve varlığa açılan kapı olması özelliği görülmektedir. Günümüz inanç sistemleri ile yaratılış inançları temelinde ilk insan Âdem’in yaratıldığı madde kara topraktır. Yaşam ve ölüm arasındaki zaman diliminde ürünleriyle canlıları besleyen, çoğaltan, büyüten, şifa veren ve insanı yaratıcıya yakınlaştıran nihai olarak ise canlıların toprağa dönüşünde ayırım yapmadan herkesi kabulü ilahi ve kutsal değerler yüklenmesiyle verilen değer ışığında kültürün en önemli sembollerindendir (İlhan, 2022, ss. 253-257).

Biz bu toprağa vurulmuşuz komutanım. Bunun kokusuna, otuna börtü böceğine. Vatan demişiz bir kere. Hani Aşık Veysel söyler ya “benim sadık yarım kara topraktır” diye işte onun gibi bir şey. Zor kazanır az yeriz Allah’a şükrederiz “Kanaat en tükenmez hazine” der. Toprak sevgisini rafa kaldıralı çok oldu. Kanaati bırakıp tüketime koşuverdik. Zenginlik “gönül zenginliği” olmaktan çıktı. Refahın kalkınmanın, makine ve modern teknolojinin sihrine kapıldık. Artık yukarıda anlatılanlara ancak gülüp – geçilir oldu. İyi mi oldu?” (Kutlu, 2014, s. 15). Sakin, huzur dolu atmosfere sahip köylerine askerliği esnasında içini çeke çeke özlem duyan askerin köyünü komutanı merak eder ve gider. Köye gidince komutan; “*Evladım, askerde içini çeke çeke özlediğin köy burası demek. Yahu sen buranın nesini seviyorsun? Çıplak tepeler, susuz dereler, ne ağaç var ne adam var. İnsan burada yokluktan, yalnızlıktan, sıkıntidan patlar be!*” (Kutlu, 2014, s. 15) Sözü üzerine delikanlının asır devirmiş bir bilge heybetiyle bir avuç toprak avuçlayıp koklaması ve toprağı avucundan boşaltırken ona bağlılığı üzerine ifadeleri hikâyenin kurgu zeminini oluşturur. Refahın, kalkınmanın, makine ve modern teknolojinin sihrine kapılıp zenginlik kavramının içi boş ve sembolik kapitalizm nesnelere niteleyicisi anlamında ifadesiyle gönül zenginliğinin anlamsal boyutta maddeleştirilmesine vurgu yapılır. Gönüllerin tek sevgi odağının madde merkezli modernliğe hevesin bir olguya dönüşmesi ve kanaat gibi en büyük zenginlik unsuru

atfedilen bu kavramın gülünç bir hal aldığı üzerine vurgu yapılır. Kanaat kavramı ile tüketim kavramının gelenek ve modern semboller olarak seçilmiş olması gözden kaçırılmamalıdır.

Kıyafet, Aksesuar-Ruzvelt, Çörçil, Zippo Çakmak

Kutlu'nun Mavi Kuş hikâyesinde bahsettiği bu nesnelere bir şoförün mesleğini icra ederken kuşandığı aksesuar ve kıyafetler olarak, kıyafet seçme özgürlüğü bağlamında geleneksel düzlemde değerlendirdiğimiz şoföre belki de atadan miras özeliğiyle dikkat çeken nesnelere dir. *Şoför Kenan yaz kış bu postalları giyer. O yıllarda Anadolu'da iki tür postal vardır; "Çörçil", burnu yuvarlak derisi sağlam. Baba-oğul-torun giyse eskimez olanına "Ruzvelt" derlerdi. Kenan'ınki Ruzvelt. O devirde bir çift Ruzvelt postallara sahip olmak, "Zippo çakmak" taşımak kadar forslu bir şeydi* (Kutlu, 2002, s. 21). Şoför Kenan'ın giydiği çizme üzerine geçmişte baba, oğul, torun giyse eskimeyecek derecede sağlam kaliteli olan iki tür çizmeden bahsedilerek geçmişte gayet popüler olan bu nesnelere hikâyede okuyucuya bir şoförün forsunu ve giyimindeki kaliteyi vurgulamak üzere gelenekten kalma bir karakter kuşamı yaratılarak anlatılmaktadır. Zippo çakmak, rüzgârdan etkilenmeyerek yanışına devam eden, özellikle hava kuvvetlerinin kullanımı için tercih edilen cinsten kaliteli ve sağlam olmasından ötürü ona sahip olmanın da ayrı bir ağırlığa sahip olmayı da beraberinde sahibine kazandırır. Gelenekte yer tutmuş Ruzvelt, Çörçil ve Zippo çakmanın o günlerde bir erkek için havalı ve kaliteli aksesuarlar sayıldığı görülür. Bu nesnelere bireysel giyim kuşam özgürlüklerinin kısıtlanması noktasında henüz modernitenin reformuna uğramamıştır. Şoförlük mesleği referans alındığında geleneksel toplumda giyim tek tip takım elbise tarzına indirgenmemiş tamamen özgür seçim hakkı tanınmıştır. Atadan, dededen miras kıyafetlerin dahi kullanılabilmesi noktasında bu nesnelere temelinde gelenekselde modernite aksine özgürlüğün yer aldığı vurgusu görülmektedir.

Mustafa Kutlu Anlatılarında Moderniteyi Kuran Alegori ve Nesnelere

Moderniteyi kuran nesnelere olarak ise; daktilo, beton blok binalar, yazlıklar, araba, metropol kentler, makine, kimyasal gübre- kimyasal zirai ilaçlar, televizyon, bilgisayar, ceket, pantolon, gömlek, kravat değerlendirilecektir. Modernleşme ile gözlemleri sonucu hikâyeleriyle verdiği mesajlarda Kutlu; insanın özünden uzaklaşması, toplumsal bağların yok olması, ahlaki zedelenmeler, toplumsal yozlaşma gibi problemlerin oluşum süreçlerine ışık tutar. Yitirilen geleneksel değerlerin ardından kimliksel aidiyet sorunlarına değinerek değer yitimi sonucunda oluşacak toplumsal krizler hakkında hali hazırda yaşananlar temelinden öngörülerde bulunur. Tinsel psikolojik disiplinler ile tespit ettiği toplumsal yaralara ilaç olma gayesiyle neden-sonuç bağlantıları kurarak toplumda yeterince aydınlatılmamış olan bu problemlere ışık tutar. Her serzenişinde modernitenin kapital sistemle yaşamları çoraklaştırdığının altını çizer (Şimşek, 2021, s. 285).

Mustafa Kutlu realist bir hikâyecidir. Toplumcu gerçekçi yazarlar çizgisinden giden Kutlu, toplumu anlatılarına gözlemleri sonucu realist çizgisini devam ettirerek yansıtır. Hikâyelerinde geleneksel yaşamdan yeni koparılan bir takım kentli insanların, psikolojik ve zihinsel bunalımlarla ara ara baş etmek durumunda kaldığı görülmektedir. Kutlu, hikâyelerinde köyün ve kırsal mekânların yüzyıllık değerleri içeren tarihi perspektiflerle bakıldığında yüce mekânlar, kentleri ise bir *yabancılaşıma yurdu* olarak değerlendirdiği görülür. Kutlu, kırsaldan kente olan göçün insanların psikolojik durumlarından kimliksel bunalımlarına, aidiyet eksikliklerinden kentlilerin de şehir yaşamından bunalarak yaşadığı içsel sıkıntıları irdeler (Doğan, 2020, ss. 233-236).

Aslolan ayna camının ardına sürülen sırda. O sır olmasa kendimizi adi bir cam karşısında bulacağız ve hiçbir şey göremeyeceğiz. Sır bize bir kapı aralıyor. İşte diyor, sen busun. Ama insan sadece kaştan, gözden, gövdeden mi ibaret? Ayna dediğin taşı toprağı evi

sokağı da gösteriyor. Mühim olan bu vücudun içini görebilmek, kalbin aynasında ne var ona ulaşabilmek (Kutlu, 2002, s. 15). Mavi Kuş hikâyesinde senaryodaki tüm oyuncuların tren istasyonuna ulaştığını ancak amaç olarak modernizme ulaşmanın, yönetmenin denklem hatası bağlamıyla senaryo sonunda yaşanan kurgu ve gerçeğin kesişmesi noktasında öyküyü hüsrarla bitirmesi, modernizme ulaşmanın toplumun tüm kesimlerinin denkleme dâhil edilmesi gerektiğini vurgular biçimde kaleme aldığı bir hikâye olup; amaç olduğu taktirde modernizmin, gerçek mutluluğu ve huzuru getirmediğinin altını çizer ve bir önceki örnekte olduğu gibi ayna motifini kullanır.

Modern olan ve somut temeller üzerine inşa edilmiş madde ve materyalizm temelli perspektif ve fikirlere spiritüel bir yaklaşım benimseyen yazar, görünenin ardında ebedi ve mutlak duran görünmeyen varlığa, kalbin aynası ifadesiyle işaret ettiği maddesel uzaydan enerji âlemine yalnızca hisler ve duyuyla algılanabilen tinsel temellere sahip argümanlar ortaya koymaktadır. Tinsel bir ifadeyle ruh ve madde bağından hareketle tüm mülkiyetlerin sahibi yaratıcıya ulaşmak ve hissetmek noktasında okuyucusuna dolaylı bir materyalizm yergisi ile tinsel serzenişlerde bulunur. Yazar kurgusunu oluşturduktan sonra okuyup yorumlamak okuyucuya kalır. Mavi Kuş adlı hikâyede otobüs Anadolu'yu ve yolcular toplumunda her kesimden vatandaşı temsil etmektedir. Hedeflenen menzil tren istasyonuna yani modernizme ulaşıldığında iki kan davalı köylünün gelip tüm senaryoyu mahvetmeleri toplumun tüm fertlerini eksiksiz modernite yolculuğu denklemine dâhil etmek gerektiğini vurgular. Bu tür denklem hataları yapılmaya çalışılan tüm kurguyu gerçeğin acı tokadıyla altüst etmektedir. Kutlu bu denklem hatasını yönetmenin hesap hatası ve dikkatsizliği olarak nitelendirmektedir.

Daktilo

Uzun Hikâye eseri kurgusu perspektifiyle; toplumda modernitenin geleneğe baskılarına direnç gösterenlerin temsili olan başkışı Ali, dönemin yönetimine muhalif ideolojilere merak salmış ve sosyalist yazarları okumuş, çevresine de bu fikirleri aksettirmesi sebebinden kaynaklı olumsuz tepkiler toplamıştır. Sömürü sistemine toplumun isyanı ve başkaldırısını sembolize eden hak, adalet ve hukuk üstünlüğü reddi noktasında devreye giren bu karakter; düşüncelerinden ötürü kurgu boyunca yerleştiği bölgelerde uzun süre ikâmet ettirilmemiştir. Kapital çarklarda acı çeken yoksulların hak arayıcısı niteliği taşıdığından birçok kez mekân değiştirmeye zorlanarak çalkantılı bir yaşam sürmüştür. Önemli kamu makamlarında görevini kötüye kullanan etkin kişilerin onu kendilerine itaat ettirmeye zorlamasına direnci, sabrı ve yeri geldiğinde aldığı intikamı ile herkese hakkını teslim etmesi ona bir nevi hak savunucu özellikler yüklemiştir. Anadolu'nun 1970'li yıllarına ışık tutan hikâye yoksullara acımayan, yazarlara sansür uygulandığı, sömürü sisteminde köleliği kabul edenlerin hayatta kalmalarına yetecek kadar mutlu olduğu bu atmosferde bu karakter, halkın sevdiği haksızlığın ve sömürünün karşısında yer alma özelliklerine sahip bir cesur yazar kimliğiyle başkışı konumuna yerleştirilir. Bunun üzerine modernitenin ya da batılılaşmanın Anadolu'da yanlış uygulanarak ideolojik çatışmalar getirmesi ve halkı sömürmeye yol açma tehlikesine sebebiyet vermesi noktasında Mustafa Kutlu kurguda moderniteyi geleneğin üzerine getirilme aşamasında yapılan hatalara, zulümlere ve ihmellere ışık tutarak Anadolu'dan bir örnek kesit okuyucusuna vurgular. Mustafa Kutlu'nun Uzun Hikâye adlı eseri için 2012 yılında Osman Sınav yönetmenliğinde senaryolaştırılıp beyazperdeye aynı isimle Uzun Hikâye'nin aktarımı yapılmıştır. Filmde modernizmin getirisi serbest piyasa ekonomisi yani kapitalizmin simgesi olarak başkışı Ali'nin kapitalizmden aldığı daktilonun "L" harfini yazmaması, yazarlara sansür ile özgür basın engellenmesi ve yazarlara getirilen kısıtlamaların örneği olarak modernizmin basın özgürlüğünü kısıtlaması bağlamında daktilo, hikâye kurucu nesne olarak işlenmiştir. Kurguda başkışıye daktilo; "Ali, Lenin, sosyalist"

kelimelerini yazamamak üzerine kapitalizm tarafından verilir. Ali'nin isminin sadece iki harfini yazabilmesi, adını merkep sesi olarak yazabilecek olmasından ötürü kapital sistemde kapitalizm efendilerinin halkı merkep konumunda kullanmasına atfen anlam kazanmaktadır.

Metropol Şehirler-Beton Blok Apartmanlar, Araba, Yazlık

Oysa artık yüzlerce dairelik sitelerimizde, "beton blok apartmanlarımızda" birbirimizi ne görebiliyor ne tanıyabiliyoruz. Sadece "arabalarımızın" markalarını biliyor "yazlıklarımızın" adresini hatırlayabiliyoruz (Kutlu, 1995, s. 18). Mustafa Kutlu modernitenin getirisi arabalar, yazlıklar, apartmanlar ve insanın metropol şehirlerde kalabalığın içinde yalnızlık çekmesi gibi paradokslara atıfta bulunarak bu mekânları ruhsal anlamda kasvetli, kapalı-dar mekânlar olarak değerlendirmektedir. Yazar kendini ait hissettiği yerlerin yapay yaşam alanları olmaması sebebiyle bu şehirlere olumlu manalar yükleyemez ve ait olmadığı bu mekânlar ona boğucu gelir. Ruhunu sıkı, içini daraltan modernitenin eserleri bu yapay beton şehirlerde özünü Anadolu topraklarının temiz havasını, yeşilliklerini, çiçek denizini, ırmağını, bereketli kara toprağını bulmak mümkün olmadığından organik ekolojiden ve doğal olan hayattan tamamen yalıtılmış beton blok apartmanlara bu tarz yerleşim alanlarına hapsedilmiş insan yaşamlarına eleştirisi görülmektedir. Woolf ve Bennet'in kentler hakkında bireyselleşip içe dönük sosyal psikoloji üzerine olumsuz kapalı dar mekânlar nitelmesi ile modernite eleştirisi yaparken toplumun sınıfsal farklarının belirleyiciliği üzerine etkisini vurgularlar. Bennet ve Woolf modernite eleştirisini yaparken mekân olarak Mustafa Kutlu'da olduğu gibi kentleri seçer. Romanlarında kapitalizmin ve kent hayatlarının politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel sebepler gibi zoraki nedenlerden ortaya çıkması üzerine kent oluşumlarının artmasına vurgu yaparlar. Bireyin ekonomik ve kültürel farklar dolayısıyla bireyselleşme toplumdaki soyutlanma ya da iktidara yakın (kilise, parlamento binası, üniversiteler vb.) mekânlarda tek tipleşmesi üzerine bireylerin farklılaşmalarına yol açan etmenler vurgulanarak toplumda bireylerin paraları olduğu sürece var olabildikleri, maddi kazancın kimlik ve aidiyet ilişkisinde belirleyici olmaya başladığı dönemler eleştirilir (Karabulut, 2018, s. 452).

Kutlu'nun fikirleri bağlamında bugün, gezegeni sadece kendi türümüzün dört duvardan ibaret evine çevirme çabamız ile kendi hayal evrenimizde kurguladığımız biyolojik ve fiziki realitelerden uzak habitatlarımızda yaşarken bir şeylerin eksikliğini hissederek kendimizi ansızın doğanın tokadını yerken buluyoruz. Tıpkı ebeveyninin sözünü dinlemeyip başını belaya sokmuş bir çocuğun pişmanlığına benzer bir durumda duyumsadığımız hüznle doğaya dönüp özür dilemeye ve suçumuzu örtbas etmeye çalışıyoruz. Merakımızı gidermek amacıyla her türlü deneyi etik kurallarını acımasızca çiğneyerek doğanın üzerinde uyguluyoruz. Toprağın bitkisel ve biyolojik organizmalarını istediğimiz gibi kullanabilme özgürlüğümüz, havayı, suyu, toprağı hesapsız kitapsız kirletişimiz; kendi neslimize yaptığımızdan daha da acımasızını doğadaki diğer türlere yapıp nesillerini yok edişimiz; bilimle alâkasız bir vahşete yol açıyor. Ekosistemin dengesini altüst edip pişmanlık duyumsamak yerine türümüzün de doğanın bir parçası olduğunu unutuyoruz. Bilim adı altında doğayı katledişimiz bizi bir makine yapmaya yetmiyor. Doğanın ürünü bir tür olmaktan ileri gidemiyoruz. Neticesinde doğaya, doğal olana, özümüze muhtaç pişman canlılar olarak ağaca, toprağa, yeşilliklere, çiçek denizlerine, temiz havaya, temiz sulara, kuş seslerine, tertemiz ve ilaçsız organik gıdaya özlem duyumsuyoruz. Atalarının köyüne dönen insanlar olmaya başlıyoruz. Son yıllarda belgesel kanallarında doğaya tekrar dönüş temalı Anadolu belgeselleri² karşısında büyük depremlerin de ardından belki de çoğumuz finansal varlıklarımızı toprağa çevirmeyi, yatırım tercihlerimizi topraktan yana kullanmayı düşünerek

²Bkz. Ulak, Şehirden Uzakta, Anadolu'da Yaşam, İkimizden Üçümüz, Geleneği Yaşatmak, Anadolu'nun Mirası.

iktisadi kurgumuzu bu yönde tasarlıyoruz. Şehirlerin cazibeli konforuna ve kazancına aldanıp ruhen ve bedenen sağlığımızı bozduğumuza pişman oluyoruz. Bitkileri kimya laboratuvarlarımızda ürettiğimiz kimyasal ilaç ve gübrelere kendi estetik kalıplarımıza uyarlamaya çalışıyoruz. O bitkilerin binlerce hatta milyonlarca yıllık evrimini hiçe sayarak hesabımızı üç beş yüzyıllık mı yapıyoruz yoksa tüm evreleri ve etmenleri hesaba katıyor muyuz? Gelişmiş ülke nitelemesi ile ayak uydurmaya çalıştığımız ülkelerin yaşam alanları acaba bizimki gibi sadece beton blok mu? Yoksa doğa ile çok daha barışık ve iç içe mi? Japonya bizim gibi depremlerle yıkılıp tabut olacak binalar mı yapıyor yoksa dokuz ve üzeri depremlere dahi tamamen dirençli şehirler mi? Bilinçsiz gelişimimiz bazen kitlesel kayıplarımıza sebep olmaktadır. Bilim ışığında aydınlanmak yerine bilimi kendimize uyarlamayı tercih ediyoruz. Sonucuna sadece ağlamakla yetiniyor bir türlü ders çıkarıp yaşam alanı kurgumuzu deprem için güvenli hale uyarlayamıyoruz.

Kimyasal Zirai İlaçlar ve Kimyasal Gübreler

Sanayi devrimi gibi yenilik ve reformlar sonrası türün nüfusunda meydana gelen artışlar ile nüfus patlaması yaşanmış olması ve bu ani nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan yüksek oranda gıda-besin ihtiyacı, ilkel tarım yöntemleri ile karşılanamayarak sentetik (ilaç, hormon, vitamin, kimyasal gübre) verim artırıcılar kullanılmaya başlanmıştır. Tarımdaki bu yüksek verim uygulamaları Yeşil Devrim olarak anılmıştır (Nur ve ark. 2016, s. 4). Bu verim artırıcı Yeşil Devrim canlı sağlığını tehdit etmeye başlayınca kirletici, sentetik koruyucu ve verim artırıcı ürünlere çözüm yolu arayışına gidilmiştir. Varılan gelişmeler verim artışının korunarak organik tarıma geçiş şartlarıyla sağlanmalıydı. Ekolojik tarım, sürdürülebilir biyoçeşitlilik, toprak verimliliğini artırıcı pestisitler gibi yöntemler ile yüksek verimli organik tarım hamleleri gelişmiş ülkelerce devreye alınmaya başlar (Nur ve ark. 2016, s. 4).

Kutlu Yeşil devrimi tanımlarken insan, toprak ve diğer canlıların sağlığı ve ekosistemdeki dengenin bozulması ve çözüm arayışına gidilmesi üzerine yaşanan olaylar hakkında gözlemlerini şu sözleriyle dile getirir: *Kırk Katır ile Kırk Satır. Modernizmin getirdiği "kimyasal zirai ilaçlar" ve "kimyasal gübreler" ile toprak ve insan sağlığının bozulması. Bu zehirden insanlar, hayvanlar, bitkiler de nasibini aldı, hastalıklar arttı, bazı türler yok oldu toprak çöle döndü. Derken bu hengamenin ötesinde kalan "redciler" küçük ölçekli de olsa geleneksel tarıma dönüp organik üretim yapmaya başladılar* (Kutlu, 2014, s. 32). Ekolojide milyonlarca yıllık evrimsel birikime balta vuran kimyasal gübre ve ilaçlar bitkisel ve biyolojik canlı çeşitliliğini tehdit etmektedir. Buna çözüm önerisi olarak kimyasal değil de bitkisel ve biyolojik maddelerden oluşturulan gübreler ve ilaçlar kullanılabilir. Ülkemizde kullanımının henüz çok yaygın olduğunu söyleyemeyeceğimiz ekosisteme zararsız biyolojik ve bitkisel malzemelerden oluşturulan mineral yardımıyla hiçbir şekilde kimyasal içermeyen ekosisteme zararlı olmayacak biyopestisitlerin kullanımı ile kimyasal gübre ve ilaçların kullanımı ortadan kaldırılabilir. (Kılıç, 2019, s. 26)

Makine -Televizyon, Bilgisayar (Kitlesel Yönetim-Kitle İletişim)

Modern nesnelere manipülasyona uygun ve kitle yönetimine en işlevsel getirileri olması sebebiyle üzerinde en çok duracağımız makineleşme ve kitle iletişim araçları konusunu Mustafa Kutlu fikirlerine bazı noktalarda paralelliği açısından Frankfurt Okulu üyeleri ile Bauman'ın da kitabında dile getirdiği Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır? Başlıklı sorunsallar ve paradokslara yol açmış olabileceği gerçekler doğrultusunda Bauman ve Frankfurt Okulu ışığında perspektifler oluşturarak inceleyeceğiz.

Makine zafer üstüne zafer kazanıyordu. Bu bayrama bigane kalmak zordu. Bilim her şeye çare bulacaktı. Telaş etmeyin. 19. asır bilimcilerin dünyayı cennete çevirecekleri iddiası. Ta ki I. Dünya Savaşı yaşanıncaya kadar. Anlaşıldı ki o bilimin, o makinelerin, o buluşların

gayesi dünyayı cennete çevirmek değil aksine cehenneme çevirmekmiş. Medeni ülkeler bu dönemde birbirlerini yediler. Tuhaftır birbirlerini yerken Afrika'ya yamyam diyorlardı (Kutlu, 2014, s. 19). Makinelerin ve teknik gelişimlerin gerisinde durmak başarı ve ilerlemenin karşısında direnmektir. Ancak makineler insanı beslese de hayatın her alanında insanın yardımına koşsa da insanı güdük bırakan, bedenler ve zihinlerin yetkinlik ve işlevlerini köreltebilen bir etkiye sahiptir (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 61). Bazen toplum içerisinde öznenin yerine geçer ve insanın gerekliliğini ortadan kaldırır, yer kürede insanı fazlalık canlı konumuna getirebilir. İnsanların iş ve hatta yaşam haklarını ihlal edebilir. Mekanik biçimlere evrilerek öz bilince yabancılaşmış bir düşünce sistemi yarattığı insanlarda barışçıl yaşam paydaşları olma özelliklerini yok eder. Makinelerin çalışmaları için gereken iş gücünün asgari biçimde karşılanması istihdam ihtiyacı ve süreleri toplumun efendileri tarafından belirlenir. Onların buyruklarına hizmet edecek istihdam kitleleri yaratılır. Bunların dışında kalan gereksiz insanlar efendiler tarafından belirlenen sistemin köleleri ve muhafızları olacak biçimde sürekli değişim ve eğitime tabi tutulurlar. İşsizler ordusu damgası altında besleneceklerdir (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 61). Bu efendiler sisteminin insanlar üzerinde artması doğanın tahakkümünden korumaya yönelik bu sistemin güçlenmesindeki anlamsızlık makineleşmiş insan aklının yozlaşmış tarafını açığa vurur. Bu koşulların değişmezliği daha de pekişir. *Chaplin'in Hitler üzerine filminin sonunda dalgalanan başaklar, o sırada duyulmakta olan anti-faşist özgürlük konuşmasını boşa çıkarır. Bu başaklar, Ufa'nın kamptaki günlerini yaz rüzgârında filme aldığı Alman kızın uzun sarı saçlarına benzer* (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 198). Egemen efendiler tarafından doğa, iyileşme imkânı kalmamış topluma çevrilip fahiş yalanlarla satılır. Bulutların havada süzülmesi, ağaçların yeşil, gökyüzünün mavi olduğu imgesel güvenceler benzin istasyonu ve fabrika bacalarının reklam panolarından yansıtılır. Çarklar ve makine parçaları olabildiğince parlak görünmelidir ki ağaç ve gökyüzü ruhu taşıyor görünsün (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 198). Bir burjuvazi oluşturmuş efendiler; *çalışmanın ayıp olmadığını topluma yayıyordu ki başkalarının emeğini ele geçirmenin rasyonel bir yolu bulunsun* (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 230). Bu efendiler sivil kıyafete bürünerek işçilerin arasına karıştılar. Fabrikatörler ticaret erbabı bankerler gibi bu kitleyi kullanarak riske girmekten korkmadan kârı cebe atıyorken bir anda hırsız durdurun! diye nağralar atılır. *Bu nağraların sorumlusu günah keçisi Yahudiler işaret edilir* (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 230). Fabrikatörler işçiyi denetler, işçi ise gerçek karnesini eline geçen parayla ne alabileceğini gördüğünde elde eder. *İnsan türü kimilerinin ileri sürdüğü gibi beyni aşırı büyümeden kaynaklı bozuk ve tesadüfi bir oluşum değildir. İnsan zekâsı gezegende düzgün bir uygarlık oluşturacak kadar sağlamdır* (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 295). Makineyi ve kimyasal örgütleyebilme yetisi tıpkı ayının dişleri ve yılanın zehri kadar aynı işleve hizmet ediyor hatta daha etkilidir. İnsan doğadaki diğer türleri öylesine kuruttu ki büyük yırtıcılar etobur büyük sürüngenler de dahil herhalde şimdiye dek bu kadarını yapamamıştır. *Yalnızca hayatta kalan düzenbaz güç haklıdır. Ama bu gücün kendisi yalnızca doğadır; modern endüstri toplumunun tüm o usta işi makineleri, kendisini parçalayan doğadan başka bir şey değildir. Artık bu çelişkiyi ifade edecek hiçbir ortam kalmamıştır. Bu çelişki içinde sanatın, düşüncenin ve olumsuzluğun yitip gittiği dünyanın inatçı ciddiyetiyle birlikte tamamlanır* (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 337). Kadınların özgürlüğü silahlı kuvvetler bünyesinde görev almalarına kadar eşitliği nasıl temin ettiyse, toplumun liberalizm sayesinde kapitalizm karşısında durarak ekonomik özgürlüğü elde etmesi paylaşımın eşit olarak temin edilmesini sağlayacaktır. Toplumda kapitalizmin yok ettiği ancak liberalizm ile kurulacak olan tüm fertler için finansal özgürlük, kapital sisteme nazaran gelişimi daha hızlı bir ivmeye, refahı ise daha üst boyutlara taşıyacaktır (Adorno & Horkheimer, 2014, s. 295).

Dünya'nın hâkimleri, modern teknolojiyi ellerinde bulunduranlar; "Nazar etme ne olur çalış senin de olur." diyorlar. Kan ve gözyaşı üzerine bina edilmiş bu bilim ve teknoloji, insanlığa kan ve gözyaşından başka bir şey vermedi, veremez (Kutlu, 2014, s. 47). Kapital döngüde yer alan modern insan bencil, hırslı, kibirli ve acımasızdır. Rekabetçi yapısı onu imrenme, açgözlülük ve kıskançlık gibi duygularla daima daha fazlası için güdülemektedir (Akkol, 2019, s. 52).

Uçan Yazı: Modern teknolojiye düşman olduğumu herkes (kaç kişi acaba) biliyor. Hayatı zehir ve zindan eden budur bize, yok yok sakın aklınıza top tüfek bomba falan gelmesin. Onlar depolarda duruyor ara sıra kullanılıyor, alınıp-satılıyor. Benim en tehlikeli bulduklarım "televizyon", "bilgisayar", ve "otomobil" (unutmayın bizim aletleri değil aletlerin bizi yönettiği ciddi ciddi tartışılan bir meseledir.) İnsanlar toprakları terk edip şehirlere doluştu. Sanayi çağı bilgi çağı falan başladı. Sonunda kapitalizm kazandı. Ona şu mahut modern teknoloji yardım etti (Kutlu, 2014, s. 46). Mustafa Kutlu'nun bu çıkarımına paralel olarak Zygmunt Bauman cep telefonunun mahremiyeti yok etmesi ve tek tuşla tüm insanların birbiri emrinde olacağı konusunda Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup Adlı kitabındaki 9. Mektupta mahremiyeti teknolojinin ihlali konusu hakkındaki argümanlarını açıklar. Mahremiyetin tuhaf maceraları 3 mektubunda Bauman cep telefonu icadı ile insanların her an birbirinin emrine amade olma durumlarını zaman mekân fark etmeksizin müsaitlik durumunun sürekli olduğu ve telefonun açılmaması durumunda: ihmalkârlık, itaatsizlik, ayıp ve çirkince davranış, baştan savma, kayıtsızlık ve kötü niyet göstergesi gibi olguları işaret edebileceğini dile getirir. Cep telefonunun sürekli müsait olma ihtimalini sağlayan teknik icat olduğuna vurgu yapar. Televizyon, bilgiyi okuyarak elde etmekten uzaklaştıran ve insanın hayal evrenindeki negatif etkisi noktasında yegâne nesnelere başında geldiğine değinmek gerekir. Mustafa Kutlu'nun başlığı Uçan Yazı olarak belirlemesi; söz uçar yazı kalır atasözünü anımsatır nitelikte olup kapitalizm sayesinde yazının da sadece ekranda olması, kalıcı bilgi edindiğimiz kâğıtlar üzerinden okuduğumuz kitap okuma aktivitesinin de kalmadığı ekran yazılarının söz gibi uçtuğu vurgusu yapılmaktadır. 2. Mektubu olan Kalabalık Yalnızlık başlığıyla anlattığı dijital dünyada aynı anda binlerce kişi ile etkileşim halinde olmanın mümkün olacağı sosyal medya hesaplarında zaman mekân fark etmeksizin tek başına bir kişinin binlerce milyonlarca insan ile kalabalığa dâhil olması üzerinde durulur (Bauman, 2015, s. 39). Kapital sistemin en işlevsel manipülasyon ve algı yönetimi araçlarından televizyonun zararlarına gelecek olursak özellikle gençleri sorumluluklarından alıkoyduğunu göreceğiz. Televizyonun gençler üzerinde oluşturduğu etkiye bakıldığında depresyona ve Fransa, ABD, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde işlenen cinayet oranlarının artmasında etkili olduğu görülür. Etiği ve geleneksel değerleri yok eden popüler kültür ürünü gençler üzerinde aşırı materyalist düşünce tarzını egemen kılarak toplumsal yaşama ket vurmak ve psikososyal sorunları başlatmak için bir anahtar vaziyetine dönüşmüştür (Varol, 2011, s. 122). Tekelleştirilmiş kitle iletişim araçları radyo televizyon gibi tek taraflı ileti organları toplumun kültürü ve değer yargılarını ortak belirteçten yönetme konumunda yeri geldiğinde manipülasyon aracı olma potansiyelini içeren veya toplumsal yatıştırma yapabilme gücüne sahip olabilmektedir. Toplum ahlâkını yönetebilen bu araçlar Hollywood filmleri ile kültürel perspektiflerde insanların estetik zevklerini ve zihinlerini kontrol mekanizmaları oluşturabilmektedir. Aile yapısını yok etme tehdidi ve yeni nesli şiddet içerikli bilgisayar oyunları ile suça meylettiren müziklerin kullanıldığı zihin gelişimini engellemek adına birtakım algoritmaların içine çeken oluşumların tehditleri göz ardı edilmemelidir. Bu tür algoritmalar toplumsal ideolojileri yıkarak yeni ideolojiler yaratıp topluma bu yeni ideolojileri benimsetme gücüne erişebilmektedirler. Kitleli ileti araçları kitle yönetimi için kapital sistemlerin siyasi ve ekonomi güçleri için toplum yönetimi hususunda vazgeçilmez araçlar konumuna erişmiştir (Ceylan, 2019, ss. 37-40).

Fabrika-Ceket, Pantolon, Frenk Gömleği, Kravat

Kıyafetin kalitesi, rengi, şekli, eski veya yeni olması vs. gibi özellikler nasıl ki onu kuşanan insanların hayatları, karakteristik kimlikleri, ekonomik güçleri, estetik zevkleri vs. hakkında birçok bilgiyi ele verdiği gibi toplumsal anlamda genel kabul görmüş ve benimsenmiş ideolojileri de yansıtır. Kıyafet sadece kumaş parçası değil toplumda tarih boyu benimsenmiş fikri tarzı, değerleri ve ideolojileri yansıttığı kimlikli bir görüntü dilidir. Kıyafetlerin hiyerarşik toplumsal katmanların belirlenmesinden mesleki sınıfların, üniversite birliklerinin, ruhban sınıfın belirlenmesine kadar ifade ettiği anlamlar ve sınıfsal belirleyicilik boyutları vardır (Ülgen, 2012, s. 477).

Tek Tip: Her ne kadar zaman zaman rengini ve biçimini değiştirse de dünyada erkeklerin giyimi tek tip olmuştur. Ceket, pantolon, Frenk gömleği, kravat, Batı medeniyeti sadece teknoloji, hukuk, sosyal hayat bakımından değil, kendi dışındaki medeniyetleri yeme-içme, kılık-kıyafet ve hayat tarzı açısından da kendine benzetti. Bu oluşumun temelinde fabrika vardır. "Fabrika" seri üretim (Kutlu, 2014, s. 109). Mustafa Kutlu, fabrikalarda çalışan tüm işçilerin kıyafetlerinin tek tipe indirgenmesine ve resmiyet mecburiyetiyle fabrikanın işleyen çarklarında kalıplara ve kurallara mahkûm, duygu ve hislerden yoksun adeta makine parçası gibi kullanılıyor olmalarına dikkat çeker. Yapılan eleştiride giyim kuşamlarından yola çıkarak ifadeye başlanmış ve tek tip bireyler oluşturularak kapital sistemde kişisel estetik, zevk ve tercihlerden yosun bırakılmış işçi veya beyaz yaka hayatlarına ışık tutar. Hayatını idame ettirebilmek uğruna ömrünün büyük bölümünü fabrika köşelerinde harcamak zorunda kalan insanların modern dünyada modern köle konumunda günlerinin nasıl geçtiğinin farkında dahi olmadıkları bir yaşam döngüsü içerisinde yalnızca zengin patronlarının sömürsü altındaki bir alegorisi mahiyetinde ceket, pantolon, frenk gömleği ve kravat nesnelere kullanılır. Kapital çarkların istihdam ihtiyacını karşılarken, işçilere yapılan giyim kuşam dayatmalarını örnek göstererek Batı medeniyetinin kapital üretim araçları sitemlerine eleştiri getirilir. Kapitalizmdeki tüketim çılgınlığının toplumda oluşturduğu fabrikasyon besin üretimi konusuna da değinilir; söz konusu hazır gıdalar ve kimyasal koruyucuların sağlık üzerindeki etkisine işaret edilerek, modernitenin zararlı yönlerine vurgular yapılır, modernitenin olumsuz etkileri gün yüzüne çıkarılmaya çalışılır.

Sosyal ve Kapital ideolojilerin oluşturduğu sorunlar konusuna kısaca değinmek gerekirse; Çarlık Rusya'nın dağılması ve ekonomik anlamda süper güç konumunda olan ülkelere bakıldığında sosyalizmin finansal gelişim noktasında kapitalizm ile yarışmadığı görülmektedir. Kapitalizmin ise ekonomik anlamda en iyi aile ve bireylerin süper insan, geliştirilmiş beyin vb. projelerle ani sıçramalar yaparak geri kalan insan topluluklarının üzerinde mutlak hâkimiyet kurarak insani değerlerden yoksun nüfus politikaları veya sömürüye elverişli bir zemine imkân tanınmasını beraberinde getirecektir.

Sonuç

Mavi Kuş adlı hikâyede; şoförün giyimi ve aksesuar tercihi bağlamında Ruzvelt, Çörçil, Zippo çakmak gibi nesnelere, mesleği sebebiyle işçilerin kıyafet mecburiyetleri gibi dayatmaları içermeyen bir nebze de olsa başına buyruk tercih hakkını elde edebilmesine Kenan'ın geleneksel bir mesleği tercih etmesi olanak tanır. Şoför Kenan'ın giyiminde sorunlara sebep olmayan Çörçil, Ruzvelt, Zippo çakmak gibi giyim kuşam malzemesi ve aksesuarlar, daha modern sektörler olan seri üretim temelli fabrikalar gibi kurumsal işler; işçinin değil de işverenin belirlediği klasik ceket, pantolon, gömlek ve kravat gibi tek tip ve kati kurallar egemenliğinde dayatıldığı görülmektedir. Giyim kuşam tercihlerinin geleneksel ve modern yaşamlarda, kıyafet özgürlükleri bağlamındaki bu nesnelere; söz konusu bu iki kavramın temsili niteliğindedir. Şehir mektuplarında geleneksel yaşam alanları haşmetli

yeşillik ve çiçek denizi gibi atmosfer yaratma işlevine sahip nesnelere geleneğin sunduğu organik yaşam alanlarıdır. Ancak modernite ile Metropol kentler ve beton blok apartmanlar; bireyin kalabalık şehirlerde dört duvar içerisindeki yalnızlığını vurgulaması noktasında karşıt değer olarak zıt mekânların gelenek ve modern kutuplarını temsilen birbirlerine tezat olarak konumlandırılıp alegoride kurgulanmasının birer örneğidir. Ancak bu geleneksel yaşam alanlarında dahi zirai ilaçlar ve kimyasal gübreler; ekosistem dengesini altüst etmektedir. Fabrikaların atıklarıyla kirletilip soluyan sentezleyen ve suda yaşayan canlıları zehirleyen hava ve su kürenin cevabı niteliğinde asit yağmurları ve iklimsel bozulmalar görülür. Su canlılarının zehirlenerek nesillerinin tehdit edilmesi üzerine, iklimlerdeki bu bozulmanın küresel ısınmanın tetikleme ve buzulların erimesinden kaynaklı karasal gezegen yüzeyinin su küre tarafından baskılanması; türümüzün modern yaşamının eseridir. Modernite, ilerleme ve güçlenmenin yanı sıra ekosistemde felaketleri de beraberinde getirmiştir. Benzer şekilde modern yaşamda lüks yazlıklar pahalı arabalar, paranın gücü, heybeti ve şaşası mülkiyetine sahip bireylerin hayatını kendileri değil de televizyon, telefon, bilgisayar gibi aygıtlar yönetir. Dışarıdan bakıldığında her saniyesinin üst düzey huzur ve mutluluğu içeren yaşamlar gibi düşünülen ancak; modern şehirlerde yaşayan insanların bu devrinde bir raddeden sonra bünyelerinin esir olup doğal yaşam için can atıkları görülür. Haşmetli yeşilliklerde, tertemiz ırmaklarda, Karadeniz'in Güneyce beldesinde korop adı verilen küçük barınak kulübe tarzı evlerdeki yaşamlara dahi imrenme durumuna gelecek kadar teknoloji ve metropol kentlerin kapalı-basık atmosferlerinde esir hayatı yaşamak durumunda kalan insanların mevcut durumu modernitenin getirdiği sorunsallardandır.

Modernitenin gücü ve gelişimi getirdiğini ancak huzur ve mutluluk noktasında sosyal anlamda yetersiz kaldığı ve ekosisteme de ciddi zararlar verdiği görülür. Kutlu'nun gelenek ve modernite noktasında yapacağı tercihi yansıtan beyazperdeye de uyarlanmış Uzun Hikâye' de yer alan modern kapital yönetim sisteminin başkışıye armağanı daktilo verildiği kişiyi köleleştirme temsilen başkışı ismi olan Ali'nin l harfini yazamayarak merkep sesine atıfta bulunulması ile filmin senaryosundaki kapitalizm eleştirisi göze çarpar. Kapital düzenin efendileri dışındaki insanları indirgediği konum ve karşıtı niteliğinde konumlandırılacak baba ocağı ifadesiyle sembolize edilebilen anne ve baba özlemi ile birbirlerine bağlılığı, sarsılmaz güvenin mayası olması itibarıyla sadakat imgelerini uyandırır. Bununla birlikte yer yer daktilo sesi ile saka kuşu sesinin çarpışması, başkışının kapitalizme verdiği reaksiyonu da simgeler. Annesini temsilen küpe çiçeği babasını temsilen saka kuşu nesnelere modern nesnenin tam anlamıyla karşıtı geleneksel nesnelere.

Mustafa Kutlu'nun geleneksel ve modern yaşama dair kullandığı tasvirler ve mekânlar arasında yaptığı tercih ile geleneğin ve geçmişin özlemi perspektifinde modernizmi simgeleyen mekânları kapalı-dar olarak nitelendirmesi ve modern nesnelere sürekli olumsuz yönlerine vurgu yaparak eleştirmesini görüyoruz. Geleneksel olanı tasavvurunda süsleyerek övgüyle dile getirmesi; gelenek ve modernite çatışmasında geleneği tercihinin somut kanıtıdır.

Kaynakça

- Adorno, W. T. & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği* (Çev. N. Ünler & E. Ö. Karadoğan). Kabcacı Yayınları.
- Akkol, M. L. (2019). Kitle endüstrisi ve kitle kültürü kavramlarının Frankfurt Okulu düşüncesi üzerinden analizi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 49-64
- Alev, K. (2022). Mustafa Kutlu'nun Nur hikâyesinde modern paradigmanın karşısında bir kimlik inşasına yönelik değerler. *Çukurova Üniversitesi Türköloji Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 851-874.

- Avcı, M. & Arıcı, A. F. (2020). Millî kimliğin inşasında geleneğin rolü: Mustafa Kutlu örneği. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 305-321.
- Aydoğmuş Ördem, Ö. (2018). Modernite kültürü ve Türk modernleşmesi. *Sosyoloji Notları*, 2(2), 210-221.
- Hepkul, A. (2002). Bir sosyal bilim araştırma yöntemi olarak içerik analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-12.
- Balkız, B. (2004). Frankfurt Okulu ve eleştirel teori: sosyolojik pozitivistimin eleştirisi. *Sosyoloji Dergisi*, (12), 0-0.
- Bauman, Z. (2011). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup* (Çev. P. Sıral). Habitus Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Azınlığın zenginliği hepimizin çıkarına mıdır?* (Çev. H. Keser). Ayrıntı Yayınları.
- Ceylan, D. (2019). Frankfurt Okulu'nun "Kültür Endüstrisi" eleştirisi bağlamında kitle iletişim araçları. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (14), 30-
- Dağ, Ü. (2021) Türk ve İskandinav mitolojisinde ağaç sembolizmi. *Millî Folklor*, 17(132).
- Doğan, S. (2020). Mustafa Kutlu'nun hikâyelerinde kentli insan olmak. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 124, 233-236.
- Issı, A. C. & Bolat, T. (2018). *Hikâye kuran nesnelere*. Hece Yayıncılık.
- İlhan, C. (2022). İmgesel açılımlarla Âşık Veysel'in Kara Toprak şiirine mitsel bir bakış açısı. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 248-260.
- Jacq, C. (1999). *Ramses: Işığın oğlu*. (çev. R. Yalt). Remzi Kitabevi.
- Jacq, C. (1999). *Ramses: Milyonlarca yılın tapınağı*. (çev. R. Yalt). Remzi Kitabevi.
- Jacq, C. (1999). *Ramses: Ebu Simbel'in kraliçesi*. (çev. R. Yalt). Remzi Kitabevi
- Kanter, M. F. (2012). Gönül İşi'ni Gönülden Okumak, *Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, (462), 76.
- Karabulut, D. (2018). Modernite ve mekân ilişkisinin Virginia Woolf ve Arnold Bennett üzerinden okunuşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 440-446.
- Kılıç, E. (2019). Erzincan tarımında kimyasal pestisit yerine ikame edilebilecek biyopestisitler. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 8(3), 14-28.
- Koç, Y. (1995). Mekân ve Nesne. *Felsefe arşivi*, (arşiv yayın tarih: 2013). <https://dergipark.org.tr/pub/iufad/issue/1308/15433>
- Kumsar, İ. A. (2021). Nesne anlatıcılar ve edebiyatımızdan bir örnek: bir liranın başından geçenler. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 698-719.
- Kutlu, M. (1995). *Şehir mektupları*. Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2000). *Uzun hikâye*. Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2002). *Mavi kuş*. Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2014). *Vatan yahut internet*. Dergâh Yayınları.
- Nur, G., Deveci, H., Kırpık, M. A., Nur, Ö., Bağrıaçık, N. & Yıldız, Y. (2016). Sürdürülebilir üretim yaklaşımı: Ekolojik Tarım. *Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 3-8.

- Metin, O. & Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve Sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, AÜSBD Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Özel sayısı*, 273-294.
- Önder Erol, P. (2016). Modernite projesinin kökenleri, dinamikleri ve sonu. *Sosyoloji Dergisi*, (33), 49-66.
- Sözen, E. (2011). Modernite ev kültürel kimlik. *Istanbul Journal Of Sociological Studies*, 0(25), 153-160.
- San, C. (2011). Kentleşememenin nedeni olarak yabancılaşma ve anomie. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 6(12), 85-89.
- Şimşek, Y. (2021). Mustafa Kutlu'nun Chef hikâyesinde yozlaşma ve değer yitimi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (15 [Güz 2021]), 282-302.
- Tozlu, N. (2021). Su kültürünün akarsu-göl bağlamında erzincan halk inanışlarına yansımaları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 122-158. Doi:10.46790/erzisosbil.823540.
- Tutar, H. (2012). Modernite ve gelenek ikileminde kimlik tasavvurları. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 56-69.
- Uçan Eke, N. (2023). Nesne anlatıcının klasik Türk edebiyatından postmodern edebiyata serüveni ve bir Aryballos hikâyesi. *Folklor / Edebiyat*, 29(113), 119-138.
- Uzuner, B. (2012). *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları-Su*. Everest Yayınları.
- Ülgen, P. (2012). A general overview to the clothing culture in the late medieval Europe. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(2), 465-484.
- Varol, S. (2011). Frankfurt Okulu'ndan postmodernizme televizyona dair eleştirel perspektifler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 2(1).
- Yıldız Altın, K. (2018). Uygur Türklerinin inanç ve uygulamalarında toprak. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (11), 36-48.

Expanded Summary

In this study, the author Mustafa Kutlu will be examined in terms of literature and sociology in the context of objects and allegories she uses in her narratives, and her thoughts and preferences on the concepts of modernity and tradition will be emphasized. In literature, objects can have qualities that can contain emotions and ideological, mystical, religious, emotional, national values and many other meanings and connotations in the context of the message to be given as much as the subjects. The object takes place in fictions since the early days of literature. It has functions such as identifying the breaking points in the fiction that the writers will tell about the values, experiences, teachings and suggestions that they have created and adopted in their minds. These objects and allegories, which can be included in the fiction with the author's life-long observations, starting and ending the story, creating an atmosphere and many more, can be as indispensable as the characters. Mustafa Kutlu records the traditions and stories of Anatolian culture with the works he gave to Turkish literature. Mustafa Kutlu states that he is among the writers who observed the Anatolian people best. The author describes himself as a writer who knows the Anatolian culture and the ideas of the

Anatolian people and can predict their reactions to life very well. He was born in the provincial lands of Anatolia and came to Istanbul Fine Arts Academy. However, he does not want to continue this academy. He returns to Anatolia and starts studying at the Faculty of Letters. He will be successful in this training and will find himself embarking on his adventure of writing after this training. The ideas of a writer who was born in the country and came to study at the Fine Arts Academy in the most modern cities of Anatolia and decided to return to the country and become a literary man after being disappointed, were intriguing. The idea of which objects and allegories he used to express his thoughts for tradition and modern life in his works and which side he would take when he had to choose a side was the reason that led me to investigate this subject with curiosity. We took a look at his writings on tradition and modernity where we can find his criticisms. For tradition; we evaluated objects such as trees, goldfinch, flower, green river, majestic greenery, korop, boots, zippo brand lighters. For modernity; We tried to map his allegory of tradition and modernity through the objects of typewriter, concrete apartments, summer houses, automobiles, metropolitan cities, machinery, chemical fertilizers and chemical drugs, television, computer, jacket, trousers, shirt and tie. As a result, we have determined that his modernism will cause consequences that cause great disasters for people with negative expressions, and that he has the thought that the ancient tradition will be the key to livable lives. The fact that he keeps his spiritually based ideas at the center of his life, of course, has a great impact on this thought. From this point of view, we made some up-to-date conclusions in the conclusion part, and we came to the conclusion that there is some truth to it. Apart from having a very pessimistic attitude about modernity, we can say that he obtained quite logical conclusions. Mustafa Kutlu is a great and valuable Anatolian writer and cultural person with a unique heart in terms of being an observer and author for the ancient traditions of Anatolia and the culture of ancestral heritage. His analysis of social problems in Anatolia and his handling of important messages in his work called Long Story is admirable enough to make films. In his story "Blue Bird", he constructs the bus used for the transition to modernity with the symbols of people from all professions and classes of Anatolia, and the idea he proposes by ending the fiction with the sharpness of the emphasis of reality is guiding in that it points out that we should consider all elements in the future equation of our country. We understand that we have made some mistakes that the consequences would be disastrous if we acted with the wrong motives, and we respect his negative ideas for modernity. The adaptation of his successful works such as Uzun Hikaye and Kurtar Beni to the cinema is an indicator of his success in editing.

In this article, we tried to explain why he was on the traditionalist side and stayed away from modernity, and it was aimed to reach a more concrete and objective conclusion by categorizing the objects in his narratives.

YEDİ ARALIK SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERĐİŐİ (YASAD) HAKKINDA

Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi (YASAD) on-line olarak yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan hakemli bir dergidir. YASAD'ın amacı, ulusal ve uluslararası sosyal bilimler alanında araştırma ve çeviri makaleler yayımlamaktır. Ulusal, bölgesel ve uluslararası tarih, edebiyat, coğrafya, felsefe, sosyoloji, psikoloji temel alanlarında nitelikli makaleler yayımlayarak literatüre katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda dergide eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir. Yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur. Yayın dili Türkçe, İngilizce ve Arapçadır.

Dergide yayına kabul edilebilecek eserler temelde sosyal/beşerî bilimler alanında "Araştırma Makalesi" türündeki eserler ve derginin amaç örgüsüne uygun güncel konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" dir.

Dergide yayına kabul edilen eserler "Açık Dergi Sistemleri (Open Journal Systems)" kurallarına tabidir. YASAD'da ilgili süreçler tamamlandıktan sonra yayın kararı verilen tüm hakemli yazılar "DOI" numarası alacaktır.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi, sosyal bilimler alanında nitelikli bilimsel makale yayımlamak amacıyla aşağıda belirtilen etik ilkeler ve kurallara bağlı olarak yayımlanan bir dergidir.

1. Yayın Etiği

1.1. Dergiye gönderilen tüm makalelerde daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve başka bir dergide herhangi bir değerlendirme süreci içerisinde olmama şartı aranır. Yayımlanmak üzere gönderilen yazı daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri ise bu durumdan dergi editörlüğü haberdar edilmelidir. Bu ve benzeri yazılar, yayın kurulunun vereceği karar doğrultusunda işlem görür. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan eserlerin sorumluluğunun tümü yazar(lar)a aittir.

1.2. Dergide kr hakemlik sistemi uygulanmakta olup hakemlerin ve yazarların isimleri hakem süreci boyunca gizli tutulur.

1.3. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkr edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi ve çift taraflı kör hakemlik sürecinin deşifre edilmesi etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kural dışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dhildir.

1.4. Dergiye sunulan çalışmalar; insandan anket, mülakat, odak grup çalışması, deney vb. yollarla veri toplanmasını ve deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılmasını öngörüyor ise başvuru öncesinde ilgili kurumun İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan "Etik Kurul Onay Belgesi" alınması zorunludur.

1.5. Bu dergi açık ve ücretsiz akademik yayıncılık ilkesine bağlı olduğundan, yazarlardan makale işleme ve gönderme ücretleri talep edilmez.

2. Yayıncının Etik Sorumlulukları

Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisinin yayıncısı olan Kilis 7 Aralık niversitesi, kamu yararını gözeterek ve kr amacı gütmeyen bir kamu eğitim kuruluşudur. Derginin Editörler Kurulu'nu niversitemiz ğretim yeleri ve elemanları oluşturur. Editörler Kurulu yelerini, Editör, Editör Yardımcıları ve Alan Editörleri oluşturur. Bu yeler sosyal bilimler alanının bilim dalları gözetilerek üç yıl için görevlendirilmektedir. Ayrılan yenin yerine yeni ye görevlendirilir, görev süresi dolan üyenin süresi uzatılabilir. Editör, editör kurulu üyelerinden alan editrlerini belirler. Bunun yanı sıra makalenin konusuna göre, gerekliliğinde Editör Kurulu yesi olmayan ğretim yeleri de alan editörü olarak görevlendirilebilir.

3. Editörler Kurulu'nun Etik Sorumlulukları

3.1. Editörler, makalelerin yayımlanmasına karar verirken bilimsel literatüre katkı sağlayabilmek adına makalelerin özgün olmasına zen gösterirler.

3.2. Editörler, makalelerle ilgili olumlu ya da olumsuz karar verirken makalelerin özgün değerini, alana katkısı, araştırma yönteminin geçerli ve güvenirliği, anlatımın açıklığı ile derginin amaç ve kapsamını göz önünde tutarlar.

3.3. Editörler, makaleleri alan editörleri ve hakemlerin uzmanlık alanlarını dikkate alarak gönderir, değerlendirmelerin yansız ve bağımsız yapılmasını desteklerler.

3.4. Editörler, hakem havuzunun geniş bir yelpazeden oluşması ve sürekli güncellenmesi için arayış içinde olurlar.

3.5. Editörler, akademik görgü kurallarına uymayan ve bilimsel olmayan değerlendirmeleri engellerler.

3.6. Editörler; dergi yayın süreçlerini, yayın politikalarına ve kılavuzlara uygun işletilmesini sağlar, süreçte görev alanları yayın politikaları konusundaki gelişmelerden bilgilendirir, gerektiğinde eğitim programı hazırlarlar.

3.7. Editörler; makalelerde insan ve hayvan haklarının korunmasına özen gösterirler, makalenin katılımcılarının açık onayının belgelendirilmesini önemserler, makalenin katılımcılarına ilişkin etik kurul onayı, deneysel araştırmalarda izinleri olmadığında makaleyi reddederler.

3.8. Editörler; görevi kötüye kullanmaya karşı önlem alırlar. Görevi kötüye kullanmaya yönelik yakınlıklar olduğunda, nesnel bir soruşturma yaparak konuyla ilgili bulguları paylaşır.

3.9. Editörler, makalelerdeki hata, tutarsızlık ya da yanlış yönlendirmelerin düzeltilmesini sağlarlar.

3.10. Editörler, yayınlanan makalelerin fikrî mülkiyet hakkını korur, ihlal olması durumunda derginin ve yazar(lar)ın haklarını savunurlar. Ayrıca yayımlanan makalelerin içeriğinin başka yayınların fikri mülkiyet haklarını ihlal etmemesi konusunda gerekli önlemleri alırlar; özgünlük-benzerlik denetimini yaparlar.

4. Hakemlerin Etik Sorumlulukları

4.1. Hakemler, yazarlar ile doğrudan iletişime geçemez, gerekli irtibatlar editörler aracılığıyla gerçekleştirilmelidir.

4.2. Her hakem, sadece kendi uzmanlık alanıyla ilgili makaleleri değerlendirmeyi kabul edebilir.

4.3. Hakemler değerlendirmelerini nesnel ve tarafsız gerçekleştirmelidirler. Yazarların etnik kökeni, dinî inancı, siyasi tutumu ve cinsiyet farklılığı değerlendirmelerini etkilememelidir.

4.4. Hakemler, makale değerlendirme sürecini kendilerine belirtilen süre içerisinde tamamlamalı ve kabul ya da ret sonucunu akademik görgü kurallarına uygun bir biçimde açıklamalıdır.

5. Yazarların Etik Sorumlulukları

5.1. Yazarlar, başvuru süreci esnasında yanıltıcı, yanlış ya da eksik beyanda bulunmazlar ve verdikleri her türlü bilginin doğruluğunu beyan ederler.

5.2. Yazarlar, başvuruda buldukları çalışmanın tamamını, bir kısmını veya çalışmaya ait verileri daha önce başka bir dergide yayımlamamış olmalıdır, veriler orijinal olmalıdır.

5.3. Yazarlar başvuruda buldukları çalışmalarını aynı anda başka bir dergiye göndermemelidir.

5.4. Yazarlar, başvuruda buldukları çalışmaları “Etik Kurul Onay Belgesi” gerektiren bir araştırma içeriyorsa araştırmaya başlamadan önce ilgili belgeyi temin etmiş olmalı ve dergi yönetimine sunmalıdır.

5.5. Yazarlar, yaptıkları araştırma ile ilgili herhangi bir kurumdan izin almaları gerekiyorsa araştırmaya başlamadan önce söz konusu kuruma gerekli bilgileri eksiksiz ve yanıltıcı olmayacak şekilde sağlamalı ve kurumun yazılı onayını almalıdır.

5.6. Yazarlar, araştırmada yer alan katılımcılardan araştırma öncesinde bilgilendirilmiş onam/kabul/rıza formu almalıdır. Formda araştırma sürecini olumsuz etkilemeyecek şekilde araştırma sürecinin nasıl işleyeceği, araştırmanın amacı ve süresi, araştırmanın içerebileceği muhtemel riskler ya da diğer olumsuz durumlar, gizlilik ve gönüllülük konuları hakkında bilgiler yer almalıdır.

5.7. Birden fazla yazarlı başvurularda tüm yazarlar, yazarlık sırası gibi konularda hemfikir olmalıdır. Ayrıca çalışmaya bilimsel açıdan katkı sağlamamış kişiler her ne amaç veya sebeple olursa olsun yazar olarak gösterilmemelidir.

5.8. Başvuru yapıldıktan sonra yazarlık sırasında değişiklik, yazar ekleme-çıkarma gibi işlemler için dergiye talepte bulunulmamalıdır.

5.9. Yazarlar, başvuruda buldukları çalışmalarının veri ve sonuçlarında yanlışlık veya hatalar olduğunu fark ettikleri durumda bunu editöre bildirmeli ve başvuruyu geri çekmek veya editör tarafından bu gerekçeyle reddedilmesini kabul etmek dahil gereken işlemleri yapmalıdır.

5.10. Yazarlar, çalışmalarına ait verileri saklamakla yükümlüdürler. Eğer gerekirse Editörler Kurulu değerlendirme süreci kapsamında verileri yazarlardan talep edebilir.

5.11. Yazarlar, olası intihal durumları konusunda dikkatli olmalıdırlar. Yazarlar bir başkasına ait yazıyı kendi yazıları gibi sunmamalı, kullandıkları kaynaklara kaynakçalar kısmında mutlaka yer vermeli ve bu kaynaklara metin içinde uygun şekilde atıf vermelidirler. Buna karşılık yazarlar çalışmalarında faydalanmadıkları kaynaklara da atıfta bulunmamalı veya kaynakçada yer vermemelidir.

5.12. Yazarlar, başvuruda buldukları çalışmalarında, kendilerine ait ve daha önce başka bir yerde yayımlanmış olan çalışmalarına (tezler dâhil) yer vermeleri durumunda atıf verme/kaynak gösterme kurallarına uygun olarak hareket etmeli, kendi kendine intihal durumlarından (self-plagiarism) kaçınmalıdırlar.

5.13. Yazarlar, “dilimleme”den kaçınmalıdır. Dilimleme, YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde “Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayınyaparak doğentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak.” olarak tanımlanmıştır.

5.14. Yazarlar, duplikasyon, uydurma, sahtecilik, çarpıtma, tekrar yayım vb. etik ihlallerden kaçınmalıdır. Bu gibi durumlarda sorumluluk yazara aittir.

5.15. Yazarlar, başvuruda buldukları çalışmalarını ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması söz konusu ise dergiye/editöre mutlaka bildirmelidir.

5.16. Yazarlar, çalışmalarında kendilerine ait olmayan bir araç kullanmaları durumunda eserin sahibinden izin almalı ve bu izni gerektiğinde sunabilecek durumda olmalıdır.

5.17. Yazarlar, başvuruda buldukları çalışmada yer verdikleri herhangi bir eserin telif hakları düzenlemelerine ilişkin sorumluluğu taşımalıdırlar.

5.18. Yazarlar, çalışmanın gerçekleştirilmesi, yazarlık veya yayımlanması gibi konularda finansal destek aldılar ise bunu belirtmek durumundadırlar.

5.19. Yazarlar, çalışmalarında yer verdikleri katılımcılar veya hayvan deneklerin maruz kaldıkları süreçlerin ulusal ve uluslararası kriterlere uygun gerçekleştirildiğini bildirmelidir.

YAZIM KURALLARI

- **Genel Biçim ve Sayfa Yapısı**
- Dergiye gönderilecek makalelerin sayfa yapısı, üstten: 2,5 cm, alttan: 2,5 cm, sağdan: 2,5 cm, soldan 2,5 cm boşluk bırakılacak şekilde olmalıdır.
- Makaleler en az 3500 en çok 10. 000 kelimededen (en fazla 25 sayfa) oluşmalıdır.
- MS Word işlemcisinde Times New Roman 12 punto iki yana yaslı, paragraf aralığı önce-sonra 6 nk, satır aralığı tek olmalıdır. Paragraf başlarında 1,25 cm girintili olmalıdır.
- **Öz/ Abstract** başlıkları ortalı gövde metni 10 punto olmalıdır.
- Önce-sonra 6 nk, satır aralığı tek şekilde hazırlanmalıdır. Anahtar kelimeler önce-sonra 0 nk. satır aralığı tek şekilde hazırlanmalıdır.
- Türkçe yazılmış makalelere makalenin genişletilmiş İngilizce özeti de eklenmelidir. Genişletilmiş özet 750 1000 kelime arasında olmalı ve genel bölüm başlıklarınınhepsini içermelidir. İngilizce özette bölüm başlıkları kullanılmamalıdır.
- Burada sınırlanmayan bütün yazım özellikleri APA.7 (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>) edisyona uygun olarak düzenlenmelidir.

1. Genel Bölüm Başlıkları ve Numaralandırma

Gönderilecek makaleler genel olarak aşağıdaki bölümleri içermelidir. Başlıklar

Giriş

Yöntem

Bulgular

Tartışma ve yorum

Sonuç

Kaynakça

Ekler

2. İlk Sayfa Düzeni

Makale başlığı 14 punto kalın ve ortalı Her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde Türkçe ve İngilizce başlıklar alt alta yazılmalı, altına yine ortalı yazar ismi Times New Roman 10 punto şeklinde olmalıdır.

- Yazar bilgileri * özel işaretle sayfanın altına dipnot şekline Unvanı, kurum adı (Üniversite/Fakülte/Bölüm Bilgileri), e posta adresi, ORCID bilgisi yer almalıdır (makale ilk gönderildiğinde bu bilgiler olmamalıdır)
- Türkçe/İngilizce öz kısmı makalenin amacını tam olarak ifade etmeli ve en az 100 en fazla 250 kelimededen oluşmalıdır.
- Anahtar kelimeler: Sadece ilk harf büyük, her kelimenin arasında virgül kullanılarak en fazla 8 kelime (önce-sonra 0 nk. olmalıdır).
- Keywords: Her kelimenin arasına virgül kullanılarak en fazla 8 kelime, ilk harfte dahil olmak üzere özel isim hariç küçük harf ile başlanılmalı, son anahtar kelimededen sonra herhangi bir noktalama işareti kullanılmamalı.

3. Atıf ve Kaynakça

Kaynak listesi büyük ve kalın harflerle ve ortalanarak “Kaynakçalar” olarak etiketlenmelidir. Her bir kaynakçada ilk satır sola hizalı, sonraki satır 0,5 inç girintili.

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıflar aşağıda belirtildiği gibi olması gerekmektedir.

** Metin içinde alıntı yapılırken ve 3 ve daha fazla yazarlı eserlere referans verilirken ilk yazar verilmeli sonrasında vd / et al diye belirtilmeli, kaynakçada ise 21 yazara kadar hepsi yazılmalıdır.

Metin içinde:

Tek yazarlı: Author, A. A.(2022)

İki yazarlı: Author, A. A. and Author, B. B. (2022)

Üç ve daha fazla yazarlı: Author A. A. et al. (2022)

Kaynakçada:

(Makale için örnek)

Tek Yazarlı: Author, A. A. (2022). *Yayının adı*, *cilt*(sürelili yayının sayısı), sayfa aralığı.

İki Yazarlı: Author, A. A. & Author, B. B.(2022). *Yayının adı*, *cilt*(sürelili yayının sayısı), sayfa aralığı.

İkiden Fazla Yazarlı: Author, A. A., Author, B. B., & Author, C. C. (2022). *Yayının adı*, *cilt*(sürelili yayının sayısı), sayfa aralığı.

KİTAPLAR

- Kitabın yazarı, yayım yılı, kitap ismi (italik ve küçük harflerle) verilmelidir.
- Basım bilgileri, italik olmadan başlıktan sonra parantez içinde eklenmelidir.
- APA 7. Sürümde kaynakçada kitap isimleri verilirken yayın yeri bilgisi kaldırılmıştır.
- Gerek kitapların gerekse kitap bölümlerinin DOI'si varsa, yayıncı adından sonra kaynakçada DOI eklenmeli DOI'si yok fakat sabit bir URL'si varsa, referansa kitabın/bölümün URL'si eklenmelidir.
- Veri tabanı referansa dahil edilmemelidir.
- Parantez içi atıflarda ve kaynakçada & işareti “and” veya “ve” kelimeleri yerine kullanılmalıdır.

Tek Yazarlı Çalışmalar

- Atıftan hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin/çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası sırasıyla, aralarda virgül kullanılarak verilmelidir.
- Cümlelerin tamamlandığını gösteren nokta işareti parantezden sonra konulmalıdır.
- Öyküleme yöntemiyle ve kitabın bütününe yapılan atıflarda sayfa numarası yer almaz.

Metin İçinde

Anlatı alıntı: Gökalp (2020), Varley (2000).

Parantez içinde alıntı: (Gökalp, 2020), (Varley, 2000).

Kaynakçada:

Gökalp, Z. (2020). *Hars ve medeniyet*. Bilgeoğuz Yayınları.

Atalay, İ. (2017). *Türkiyen'in jeomorfolojisi (3. baskı)*. META Basım.

Varley, P. (2000). *Behave: Japanese culture*. Penguin. University of Hawaii Press.

İki Yazarlı Çalışmalar

- Parantez içi atıflarda ve kaynakçada yazarların soyadları ve bağlacı ile bağlanırken “&” işareti kullanılır. Parantez dışında ise “ve” ya da “and” kullanılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Çelik ve Şimşek (2013), Goldberger and Breznitz (2010).

Parantez içinde alıntı: (Atalay & Mortan, 2011), (Page & Stritzke, 2015).

Kaynakçada:

Çelik, A., & Şimşek, M. Ş. (2013). *Yönetim ve organizasyon*. Eğitim Yayınevi.

Goldberger, L. & Breznitz, S. (2010). *Handbook of stress*. Simon and Schuster.

Üç veya Daha Fazla Yazarlı Çalışmalar

- Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan çalışmalarda “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir.
- Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.
- APA 7. Sürümde kaynakçada 20 ve daha fazla (20. yazar dahil) yazarı bulunaneserlerde, tüm yazarların adlarının eklenmesi gerekmektedir. Ancak yazar sayısının 21’den fazla olması durumunda ilk 19 yazarın adları ve en son yazarın adı verilerek listelenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Abisel ve ark. (2005) iddia etti... Abisel ve ark. (2005) savundu... Boas et al. (1916) claimed... Boas et al. argued that (1916)...

Parantez içinde alıntı: (Abisel vd., 2005), (Boas et al., 1916).

Kaynakçada:

Abisel, N., Arslan, U. T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S. R. & Ulusoy, N. (2005). Çok Tuhaf Çok Tanıdık. Metis Yayınevi.

Boas, F., Hooke, S., & Tate, H. W. (1916). *Tsimshian mythology*. Washington: The Bureau.

Tam Düzenlenmiş Kitap

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Yılmaz ve Demir (2021) iddia etti...

Parantezi içinde alıntı: (Yılmaz ve Demir, 2021)

Kaynakçada:

Yazarın/düzenleyen kişinin soyadı., yazarın adı (tarih), *Kitabın ismi*. Yayınevi. Url

Hygum, E., & Pedersen, P. M. (Eds.). (2010). *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag.

<https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/>

Editörlü Kitaplar

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Goldberger ve Breznitz (2010)

Parantez içinde alıntı: (Goldberger & Breznitz., 2010)

Kaynakçada:

Yazarın/düzenleyen kişinin soyadı., yazarın adı (tarih), *Kitabın ismi*. Yayınevi.

Goldberger, L., & Breznitz, S. (Eds.). (2010). *Handbook of stress*. Simon and Schuster.

Kitap bölümü

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Haviland ve ark. (2008)

Parantez içinde alıntı: (Haviland ve ark., 2008)

Kaynakçada:

Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Bölüm başlığı. Editörün adının baş harfi. Editörün soyadı (Ed.), *Kitabın ismi* (Bölümün sayfa aralığı). Basım Yeri: Yayınevi.

Haviland, W., Prins, H., Walrath, D. Ve McBride, B. (2008). Toplumsal kimlik, kişilik ve cinsiyet. İ. Erguvan Sarıoğlu (Ed.), *Kültürel Antropoloji* (s. 263-290). İstanbul, Kaknüs Yayınları.

Not: Kitaplardan kaynakça verilirken DOI veya URL eklemek istediğinde sona ekleme yapılabilir.

Örnek:

Taylor, J. (2014). *The Festivalization of Culture* (A. Bennett, Ed.) (1st ed.). Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9781315558189>

Çeviri Kitap

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Kierkegaard (2004)

Parantez içinde alıntı: (Kierkegaard, 2004).

Kaynakçada:

Yazarın soyadı., yazarın adının baş harfi (tarih), *Kitabın ismi*. (Çeviren kişinin adının baş harfi, soyadı, Çev.) Yayınevi.

Kierkegaard, S. (2004). *Ölümsüz hastalık umutsuzluk*. (M. M. Yakupoğlu, Çev.). Doğubatı Yayınları.

MAKALELER:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Tardy (1985)

Parantez içinde alıntı: (Tardy, 1985)

Kaynakçada:

Yazarın soyadı, Yazarın isminin baş harfi. (Yıl). *Yayının adı, cilt*(sürelili yayının sayısı), sayfa aralığı.

Örnek:

Tardy, C. H. (1985). Social support measurement. *American journal of community psychology*, 13(2), 187.

Atılğan, S. A. ve Kolburan, Ő. G. (2019). Otizimli ve normal gelişimli çocuğa sahip annelerin depresyon düzeyleri ve depresyonla başa çıkma stratejilerinin incelenmesi. *Aydın Sağlık Dergisi*, 5(2), 133-160.

DOI içeren makaleler:

Holmes, T. H. and Rahe, R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of psychosomatic research*, 11(2), 213–218. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(67\)90010-4](https://doi.org/10.1016/0022-3999(67)90010-4)

SÖZLÜK, ANSİKLOPEDI:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: American Psychological Association, (n.d.)

Parantez içinde alıntı: (American Psychological Association, n.d.)

Kaynakçada:

American Psychological Association. (n.d.). Mood. In *APA dictionary of psychology*. Retrieved February 14, 2022, from <https://dictionary.apa.org/mood>

Wikipedia

Parantez içinde alıntı: (“Orchidaceae,” 2022)

Anlatı alıntı: “Orchidaceae” (2019)

Kaynakçada:

Orchidaceae. (2022, 2 Şubat). In Wikipedia . <https://tr.wikipedia.org/wiki/Orchidaceae>

TEZLER

Elektronik Tezler:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Yavaş (2008)

Parantez içinde alıntı: (Yavaş, 2008)

Kaynakçada:

Yazarın soyadı, Adının baş harfi. (tarih). *Tez başlığı* (Tez no. ....). [Doktora/yüksek lisans tezi, Üniversitenin adı]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Yavaş, N. (2008). *All the women are White, all the blacks are men: A typology of black women 's images in the literary tradition of African American women writers* (Tez no. 231681) [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

URL'si herkes için çalışmayan tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Eksi (2017)

Parantez içinde alıntı: (Eksi, 2017)

Kaynakçada:

Yazarın soyadı, Adının baş harfi. (tarih). *Tez başlığı* (Publication No. ....) [Doktora/yüksek lisans tezi]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Örnek:

Eksi, S. E. (2017). *Hox enhancers exploit the regulatory landscape of drosophila legs to pattern leg-specific sense-organs* (Publication No. 10644457). [Doctoral Dissertation, Boğaziçi University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Yayınlanmamıs:

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Türkgil (2021)

Parantez içinde alıntı: (Türkgil, 2021)

Kaynakçada:

Yazarın soyadı, Adının baş harfi. (tarih). *Tez başlığı* [Yayınlanmamıs Doktora/yüksek lisans tezi]. Üniversite adı.

Türkgil, B. (2021). *Çocukluk çağı travmaları olan yetişkinlerde çocukluk çağı travmaları, ruminatif düşünce biçimi ve umutsuzluk düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayınlanmamıs doktora tezi]. İstanbul Kent Üniversitesi.

BİLDİRİ/KONFERANS:

Konferans Sunumu

Metin içinde:

Parantez içinde alıntı: (Fistek et al., 2017)

Anlatı alıntı: Fistek et al. (2017)

Kaynakçada:

Yazarın soyadı, Adının baş harfi. (tarih). Başlık. Konferansın ismi, yer. DOI/URL

Örnek:

Fistek, A., Jester, E., & Sonnenberg, K. (2017, July 12–15). *Everybody's got a little music in them: Using music therapy to connect, engage, and motivate* [Conference session]. Autism Society National Conference, Milwaukee, WI, United States. <https://asa.confex.com/asa/2017/webprogramarchives/Sessi on9517.html>

Dergide Yayınlanmıs Konferans Bildirisi:

Yazarın soyadı, Adının baş harfi. (tarih). Başlık. Konferansın ismi. *Derginin ismi*, cilt(yayının sayısı), sayfa aralığı.

Örnek:

Belgin, A. K. I. N., & Koçoğlu-Tanyer, D. (2021). SPIRIT 2013 Bildirisi: Klinik deneyler için standart protokol maddelerinin tanımlanması. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 8(1), 117-127.

Web Sayfası:

Web sayfasının adı, (tarih). Konu başlığı. URL adresi.

Örnek:

World Health Organization. (20 ,July 31). Antibiotic resistance. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/antibiotic-resistance>

National Institute of Mental Health. (2018, July). Anxiety disorders. U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health. <https://www.nimh.nih.gov/health/topics/anxiety-disorders/index.shtml>

Doğrudan Alıntılar:

Doğrudan alıntı yapılırken,

Her alıntıda olduğu gibi yazar ismi, tarih sayfa bilgi verilmelidir. (Demir ve Yılmaz., 2019, p.210)

Doğrudan alıntılarda eğer alıntı yapılacak olan cümle/metin 40 kelimedenden az ise paragrafin devamında tırnak işareti içerisinde (“...”) verilir.

Örnek:

...” Davranışçı gelenek, tündengelimsel bir bilim kuramını değil temel yasaların geliştirilmesi doğrultusunda tümevarımsal bir psikoloji bilimi yöntemi önerir” (Yavuz, 2015, p.22).

40 kelimedenden fazla olan alıntılarda ise alt satıra geçilir, tüm blok sol kenar boşluğundan 0,5 inç girintilenir, çift boşluk bırakılır.

Örnek:

Betimleme yöntemi, Kaptan (1995) tarafından şu biçimde tanımlanmıştır: “Olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışan incelemelerdir. Bunlar nedir? sorusuna cevap bulmaya yöneliktir. Bununla mevcut durumlar, koşullar, özellikler aynen ortaya konmaya çalışılır. Betimleme araştırmaları, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedefler” (s. 59).

4. Başlık Düzeyleri

Metin içinde kullanılabilecek başlı düzeyleri ile bilgi tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Başlık düzeyleri

1. Düzey	Times New Roman, ortalı, kalın, her sözcüğe büyük harfle başla, 11 punto, önce-sonra 6 nk aralık, satır aralığı tek
2. Düzey	Times New Roman, sola yaslı, kalın, her sözcüğe büyük harfle başla, 11 punto, aralık, satır aralığı tek
3. Düzey	Times New Roman, sola yaslı, kalın italik, 11 punto, ilk kelime büyük harfle başlar, satır aralığı tek
4. Düzey	Times New Roman, girintili, kalın, ilk kelime büyük harfle başlar, satır aralığı tek, sonda nokta.
5. Düzey	Times New Roman, girintili, kalın italik, ilk kelime büyük harfle başlar önce-sonra, satır aralığı tek, sonda nokta.

5. Tablolar

Tablo numaraları ve isimlendirme

- Tablolar sola dayalı biçimde, hücre içi yatay görünüm sola dayalı biçimde hazırlanmalıdır.
- Tablolarda kullanılan karakter büyüklüğü 8 puntoya kadar küçültülebilir. Tablo genişliği 15,5 cm’yi geçmemelidir.

- Dikey cetveller kullanmaktan kaçınılmalıdır.
- Hücre içi dikey görünüm ortalı, önce-sonra 0 nk aralık, satır aralığı tek
- Tabloyu numaralandırmak: Öncelikle bölüm numarası kullanılmak suretiyle sıralı bir biçimde verilmelidir.
- Tabloyu isimlendirmek: Tablonun üstünde, Times New Roman, sola yaslı, italik, 10 punto, ilk kelime büyük harfle başlar önce-sonra 0 nk aralık, satır aralığı tek. Tablonun diğer sayfaya uzaması halinde diğer sayfadaki tablonun ismi, **Tablo ... devamı** olacak şekilde hazırlanmalıdır.

Örnek tablo gösterimi

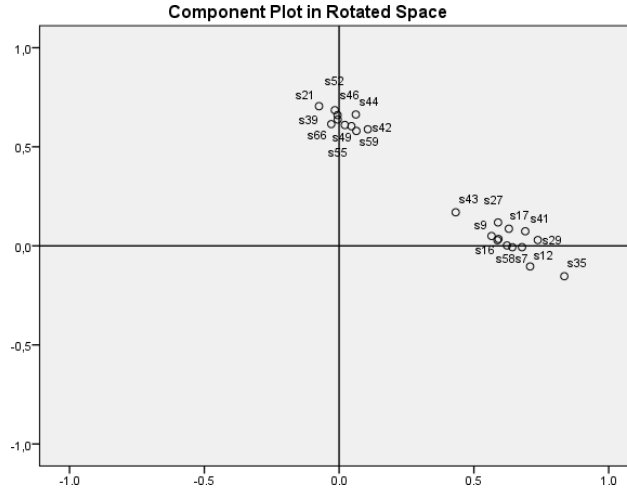
Tablo 3. 1. Çalışma Grubuna İlişkin Veriler

Sınıf	Cinsiyet	N	%
8. Sınıf	<u>Kız</u>	<u>83</u>	<u>21.23</u>
	Erkek	73	18.67
7. Sınıf	<u>Kız</u>	<u>67</u>	<u>17.14</u>
	Erkek	81	20.72
6. Sınıf	<u>Kız</u>	<u>41</u>	<u>10.49</u>
	Erkek	46	11.76
Toplam		391	100,00

6. Şekil/Grafik numaraları ve isimlendirme

- Şekil/Grafikler ortalı biçimde hazırlanmalıdır.
- Şekil/Grafik numaraları: Öncelikle bölüm numarası kullanılmak suretiyle sıralı bir biçimde verilmelidir.
- Şekil/Grafik isimlendirmek: Şeklin altında, Times New Roman, ortalı, italik, 10 punto, ilk kelime büyük harfle başlar önce-sonra 0 nk aralık, satır aralığı tek

Örnek şekil/grafik başlığı gösterimi

Şekil 3. 1. Direct oblimin döndürmesi

7. Ekler

- Araştırmanın anlaşılır olmasında önemli bir işleve sahip olan ölçek, belge, resim vb. ek olarak verilebilir.
- Ölçek geliştirme makalelerinde geliştirilen ölçeğin Ekler Bölümü'nde verilmesi gerekmektedir.

- Eklerin numaralandırılması: Ekler, öncelikle bölüm numarası kullanılmak suretiyle sıralı bir biçimde verilmelidir.
- Eki isimlendirmek: Sayfanın üstünde, Times New Roman, sağa yaslı, kalın, 10 punto, Her kelimenin ilk harfi büyük, önce-sonra 6 nk aralık, satır aralığı tek.
- Etik kurul izni ek olarak konulmalıdır.

Örnek ek gösterimi

EK 7.15. Sınav Kaygısı Ölçeği

8. Etik Kurul İzni

- Makalede, Etik Kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasının gerekip gerekmediği belirtilmeli, izin alınması gerektiriyorsa alınmış olan izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde belirtilmelidir.
- Olguların sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir. Fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulması ve uyulduğunun makalede belirtilmesi gerekmektedir.